ISSN 1993-0240

Випуск 4
жовтень – грудень
2015 рік

Науковий
журнал

ВІСНИК

Тернопільського національного економічного університету

Тернопіль
ТНЕУ
2015

ВІСНИК
Тернопільського національного економічного університету

Науковий журнал
Заснований у травні 1996 р.

Випуск 4
жовтень – грудень
2015

Затверджено рішенням Вченої ради ТНЕУ, протокол № 3 від 25 листопада 2015 р.

The HERALD of Ternopil National Economic University

The Scientific Magazine
Founded on May 1996

Issue 4
October – December
2015

Зареєстрований Вищою атестаційною комісією України як фахове економічне видання (Бюлетень ВАК України. – 1998. – № 2. – С. 44, Бюлетень ВАК України. – 2009. – № 11. – С. 12).

Затверджено постановою президії ВАК України від14.10.2009 р. № 1-05/4

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації КВ № 12265-1149пр від 1 лютого 2007 р.

Головний редактор

***Задорожний Зеновій**, д. е. н., проф., Тернопільський національний економічний університет, Україна*

Заступники головного редактора:

***Мельник Алла**, д. е. н., проф., Тернопільський національний економічний університет, Україна*
***Дерій Василь**, д. е. н., проф., Тернопільський національний економічний університет, Україна*
***Хорунжак Надія**, д. е. н., доц., Тернопільський національний економічний університет, Україна*

Редакційна колегія:

***Броль Річард,** д.габ., проф., Вроцлавський економічний університет, Польща*
***Дудар Тарас,** д. е. н., проф., Тернопільський національний економічний університет, Україна*
***Желюк Тетяна,** д. е. н., проф., Тернопільський національний економічний університет, Україна*
***Ішина Ірина,** д. е. н., проф., Фінансовий університет при Уряді Російської Федерації, Росія*
***Кириленко Ольга**, д. е. н., проф., Тернопільський національний економічний університет, Україна*
***Козюк Віктор,** д. е. н., проф., Тернопільський національний економічний університет, Україна*
***Крисоватий Андрій,** д. е. н., проф., Тернопільський національний економічний університет, Україна*
***Крупка Ярослав,** д. е. н., проф., Тернопільський національний економічний університет, Україна*
***Луців Богдан,** д. е. н., проф., Тернопільський національний економічний університет, Україна*
***Ляшенко Оксана,** д. е. н., проф., Тернопільський національний економічний університет, Україна*
***Савельєв Євген,** д. е. н., проф., Тернопільський національний економічний університет, Україна*
***Сковронська Агнешка,** д.габ., проф., Вроцлавський економічний університет, Польща*
***Сохацька Олена,** д. е. н., проф., Тернопільський національний економічний університет, Україна*
***Тарнавська Наталія,** д. е. н., проф., Тернопільський національний економічний університет, Україна*
***Тонкова Станка,** д. е. н., проф., Університет національного і світового господарства, Болгарія*
***Янчук Лєх,** доктор, Люблінський Католицький університет Івана Павла II, Польща*

Відповідальність за достовірність фактів, власних імен,цитат, цифр та інших відомостей несуть автори публікацій. Відповідно до Закону про авторські права, при використанні наукових ідей та матеріалів цього випуску посилання на авторів і видання є обов'язковими.

Електронний варіант журналу в Інтернеті:
http://www.library.tane.edu.ua
http:www.nbuv.gov.ua

ISSN 1993-0240

© ТНЕУ, 2015

ЗМІСТ

НАЦІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

Богдан ЛУЦІВ, Павло ЛУЦІВ
Модернізація регуляторної парадигми в банківській системі України у посткризовий період 7

Ольга ЛИТВИНОВА
Оцінка ризиків імплементації інноваційних підходів у розвитку охорони здоров'я 21

Анна МАРЧУК
Адміністративно-територіальна реформа як передумова бюджетної децентралізації 30

Олеся ТОЦЬКА
Аналітичне дослідження заробітної плати в Румунії та Молдові 40

ФІНАНСИ І КРЕДИТ

Наталія ТКАЧЕНКО, Оксана ВОДОЛАЗСЬКА
Гармонічний аналіз коливань андеррайтингового результату страховика 50

Світлана КОВАЛЬ
Особливості фінансової політики банківських установ в контексті сучасних реалій 65

Олена ЗАКЛЕКТА-БЕРЕСТОВЕНКО, Анна ІВАНОВА
Проблема децентралізації бюджетних повноважень в теорії і практиці 74

Віталіна ПЕРЕВОЗНЮК
Розвиток державної фінансової підтримки в галузі водопостачання та водовідведення 84

СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

Роман СИВАК
Концепція сталого розвитку світового господарства та трансформація системи цінностей з позицій наукових розвідок 95

ЕКОНОМІКА І УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

Ольга СОБКО
Управління інтелектуальним портфелем у контексті забезпечення креації вартості інноваційного капіталу підприємства 104

Тетяна АРТЕМЧУК
Проблеми ефективного функціонування природних монополій та засади їх вирішення шляхом державного регулювання 119

Андрій АРТЕМЧУК
Обґрунтування напрямку залучення інвестицій у розвиток діяльності компаній енергетичної галузі 130

ОБЛІК І АУДИТ

Олександра ПАТРЯК
Облік корпоративних прав за стадіями життєвого циклу: практичний аспект 138

РЕТРОСПЕКТИВА СВІТОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

Олександр ДЛУГОПОЛЬСЬКИЙ
Ангус Дітон про споживання, доходи та задоволення від життя 149

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Розвиток регіонів та громад в умовах адміністративно-територіальної реформи: перспективи та загрози 165

КРИТИКА І БІБЛІОГРАФІЯ

Економічна експертиза: наукові засади та практичне використання 173

Наші автори 176

Annotation 178

До відома авторів “Вісника ТНЕУ” 188

CONTENTS

NATIONAL ECONOMY

Bohdan LUTSIV, Pavlo LUTSIV
The modernization of regulatory paradigm in banking system of Ukraine in the post crisis period 7

Olha LYTVYNOVA
The prediction of economic risk for innovative management of health care institution 21

Anna MARCHUK
Administrative-territorial reform as a precondition of budget decentralization 30

Olesia TOTSKA
Analytical research of salary in Romania and Moldova 40

FINANCE AND CREDIT

Nataliia TKACHENKO, Oksana VODOLAZSKAYA
Harmonic analysis of fluctuations of underwriting result of insurer 50

Svitlana KOVAL
Features of the financial policy of banks in the context of current realities 65

Olena ZAKLEKTA-BERESTOVENKO, Anna IVANOVA
The problem of decentralization of budgetary authority: theory and practice 74

Vitalina PEREVOZNYUK
Development of the state financial support in water supply and sanitation 84

THE WORLD ECONOMY AND INTERNATIONAL ECONOMIC RELATIONS

Roman SYVAK
The concept of sustainable development of world economy and the transformation of value system from the standpoint of scientific studies 95

ECONOMICS AND MANAGEMENT OF ENTERPRISES

Olga SOBKO
Intensifications of enterprise individual intellectual capital value creation effects on the base of talent management conception 104

Tetiana ARTEMCHUK
Problems of effective functioning of natural monopolies and basis to solve them by government regulation 119

Andrii ARTEMCHUK
Arguments for direction of attracting investments in the development of energy sector companies 130

ACCOUNTING AND AUDITING

Alexandra PATRYAK
Accounting for corporate rights in stages of the life cycle: a practical aspect 138

WORLD ECONOMIC THOUGHT RETROSPECTIVE

Oleksandr DLUHOPOLSKYI
Angus Deaton about consumption, incomes and happiness 149

SCIENTIFIC LIFE

The development of regions and communities while the administrative-territorial reform: prospects and threats 165

CRITIQUE AND BIBLIOGRAPHY

Economic assessment: scientific foundations and practical use 173

Our authors 176

Annotation 178

Useful Information for the authors 188

НАЦІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

УДК (33.01+330.222+336.70:005.44](043.3)

Богдан ЛУЦІВ, Павло ЛУЦІВ

МОДЕРНІЗАЦІЯ РЕГУЛЯТОРНОЇ ПАРАДИГМИ В БАНКІВСЬКІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ У ПОСТКРИЗОВИЙ ПЕРІОД

Досліджено політико-економічні засади реалізації функції регулювання на фінансових ринках. Наголошено, що теорія недосконалості ринку має бути відправною точкою для розуміння потреби посилення дієвості фінансового регулювання. Фундамен-тальним обґрунтуванням для запровадження фінансового регулювання є існування екстерналій (побічних ефектів) і інформаційних асиметрій між покупцем і продавцем. Розглянуто вплив екстерналій на фондовому ринку і вразливість банківської системи до психологічних настроїв вкладників і до різнопланових "ефектів зараження" (екстерналій), що може призвести до банківської паніки і, зрештою, до системної кризи.

Розглянуто поведінкову роль банків як фінансових посередників. Поява фінансових посередників зумовлена потребою у вирішенні проблем асиметричності інформації. Особлива увага звернута на існуванні в банківському секторі економіки двосторонньої асиметричності інформації. У цьому контексті показано зародження ланцюгового ефекту від втрати довіри до банківської системи України за останні роки і до появи фінансової паніки. Розкрито сценарій розвитку негативних подій у банківській системі. На статистичному масиві динаміки гривневих і валютних вкладів населення в І-му півріччі 2015 р. показано глибоке падіння депозитної бази окремих системоутворюючих банків України.

Досліджено комплекс заходів з регулювання банківської діяльності, зокрема система захисту (ex-post) та превентивні заходи (ex-ante). Зазначено, що ключовим елементом макропруденційної політики має бути посилення нагляду за системно значущими фінансовими інститутами, що має на меті завчасно виявляти проблеми та здійснювати інтервенції, спрямовані на недопущення фінансових криз.

Розкрито зміст регуляторного режиму і регуляторної стратегії у виробленні новітньої парадигми.

Реформа національної регуляторної системи повинна мати більше стратегічний ніж тактичний характер. Розглянуто основні принципи і підходи, на яких має базуватись новітня регуляторна парадигма. Охарактеризовано специфіку перебігу процесів взаємодії Національного банку України з Фондом гарантування вкладів фізичних осіб. Запропоновано більш системний підхід до регулювання в банківській системі, а саме: макропруденційний підхід з використанням низки головних інструментів прямого пруденційного контролю.

© Богдан Луців, Павло Луців, 2015.

Ключові слова: *фінансове посередництво, банки, банківське регулювання, банківський нагляд, фінансовий ринок, банкрутство банків, пруденційний контроль, НБУ, Фонд гарантування вкладів фізичних осіб.*

JEL: Д 52, E20, E 27, E58, G20, G21,G33.

Постановка проблеми. Руйнівні наслідки впливу світової фінансової кризи на діяльність банків, локальні проблеми в діяльності значної кількості банків та актуальність перетворення наслідків цих проблем на системну кризу спонукають органи регулювання і нагляду усіх рівнів до усвідомлення значимості розуміння механізму взаємодії фінансових ринків і банківського сектору. Банки, зі свого боку, як домінантні фінансові посередники не тільки посприяли формуванню передумов для виникнення фінансової кризи, але й забезпечили її інтернаціоналізацію.

Особливої гостроти це питання набуло за обставин, коли існуючі концепції ризик-менеджменту, що є основою усіх без винятку регуляторних підходів, не виправдали себе повною мірою. Відтак причиною виникнення кризи стали не зобов'язання банків, а низька якість активів. Саме такі обставини актуалізують пріоритетність дослідження регулювання діяльності банків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основним аспектам складної і багатопланової проблематики регулювання банківської діяльності у процесі фінансового посередництва як на мікро- так і на макроекономічному рівнях присвячено праці зарубіжних і вітчизняних науковців і практиків, зокрема таких вітчизняних авторів, як: О. Барановський, Т. Богдан, С. Волосович, М. Диба, Л. Конопатська, С. Онікієнко, Н. Перстньова, Л. Примостка, О. Чуб, Н. Швець та зарубіжних С. Кіндлебергер, Ф. Мішкін, Х. Мінскі, Дж. Нейман, Д. Сінкі, У. Шарп та інших.

З огляду на підвищення актуальності досліджуваної проблеми в умовах світової фінансової кризи невирішеним остаточно є ряд теоретичних і прикладних проблем, пов'язаних з формалізацією сутності регулювання діяльності банків, визначенням функцій і місця регулювання діяльності банків у процесі забезпечення стабільності функціонування фінансового посередництва у складних фінансово-економічних системах.

Мета статті полягає в обґрунтуванні потреби необхідності подальшої модернізації концепції банківського регулювання шляхом пріоритетної розбудови його макро-пруденційних складових.

Виклад основного матеріалу дослідження. На початку викладення основного змісту статті щодо потреби модернізації регуляторної парадигми банківського сектору в нових виявах недосконалості фінансового ринку варто зазначити, що у політиці банківського регулювання у посткризовий період можна виокремити такі тенденції, які відображають певні зсуви у реалізації цієї політики.

1. Посилення об'єктивної необхідності покращення пакета регуляторних положень Базеллю III.

2. Повернення до структурного регулювання у банківській системі. Спільною рисою запровадження заходів структурного регулювання у банківській галузі є утримання моделі універсального банку в певних межах шляхом поділу видів діяльності, проводячи межу між "комерційним" та "інвестиційним" напрямками діяльності у банківському бізнесі.

3. Підтримка банків і режиму санації. Саме питання фінансової підтримки і санації банків мають першочергове значення при проведенні фінансових реформ.

Якщо взяти за основу результати дослідження реалізації економіко-правових підходів у сфері банківського регулювання, то можемо виявити певну циклічність у використанні положень суспільної і приватної концепції регулювання. Саме глобальна фінансова криза 2007–2008 рр. поставила під сумнів існуючий до тепер підхід до банківського регулювання, що сформувався під впливом положень теорії приватного регулювання, одночасно показала потребу у запровадженні більш системного і, головне, глобального підходу до регулювання галузі, що може інтерпретуватися як циклічне відхилення регуляторного маятника назад – до засад теорії суспільного регулювання, а саме: запровадження макропруденційних підходів у Базель III. Таким чином, глибина і масштабність наслідків фінансової кризи, які зародились у банківській системі, актуалізують потребу у реформуванні існуючої регуляторної політики.

Побудова системи регулювання на фінансових ринках має певне політекономічне підґрунтя. З економічної теорії відомо, що фінансові ринки є недосконалими. Тому саме теорія недосконалості ринку має бути відправною точкою для розуміння потреби посилення дієвості фінансового регулювання. Економічний аналіз практики фінансового регулювання дає змогу визначити, з яких причин фінансовим ринкам не вдається розвиватися відповідно до ідеалізованої моделі. Загалом можна визначити два фундаментальні обґрунтування для запровадження фінансового регулювання: існування екстерналій (побічних ефектів) і інформаційні асиметрії між покупцем та продавцем. Наявність хоча б одного із цих чинників може призвести до неспроможності конкурентного ринку генерувати суспільно оптимальний результат. Основним аргументом на користь фінансового регулювання є існування екстерналій на фінансових ринках. Екстерналії виникають у випадку, коли економічна діяльність призводить до втрат (погано для суспільства) або вигод (добре для суспільства) стосовно інших осіб, для яких вони не компенсуються і не оплачуються. Якщо екстерналія призводить до втрат, то її прийнято називати негативною, а якщо до отримання вигод – позитивною. Так, екстерналія на фондовому ринку виявляється у банкрутстві фінансових посередників, де банкрутство одного фінансового посередника може викликати сумніви у платоспроможності інших, що може призвести до панічного лавиноподібного – як за обсягами, так і за швидкістю – зняття коштів вкладниками банків [1]. Відомо, що банківська система будь-якої країни є вразливою до психологічних настроїв вкладників і до різнопланових “ефектів зараження” (екстерналії), які часто виявляються як “набіги на банки” (bank runs) або банківські паніки. Від ситуативних “набігів” або раптового вилучення депозитів вкладниками зазвичай страждають один або кілька банків, слабко пов’язаних між собою. У ситуації банківської паніки вилучення депозитів вкладниками набуває масового характеру і внаслідок дії каскадного ефекту зачіпає більшість банків. Вкладники й інші кредитори банків не можуть з упевненістю відрізнити платоспроможний банк від неплатоспроможного. Крах фінансо-вих ринків і нестабільність призводять до системної кризи, яка зачіпає не лише окремих вкладників, але й здоров’я всієї економіки країни. Таким чином, через невдалий менеджмент, який призвів до банкрутства одного банку, власники цього збанкрутілого банку переклали витрати на власників інших банків, управління якими було більш успішним.

Продовжуючи логіку запровадження дієвого регулювання на фінансових ринках, зазначимо, що у сучасній економічній теорії, можливо, найбільш важливою причиною того, що ринки можуть функціонувати недосконало, є відмінності у доступі до інформації

і можливостях її інтерпретації та використання учасниками ринку. Існування "асиметричної" інформації має місце в ситуації, коли одна сторона угоди має менш точну і менш повну інформацію, ніж інша сторона [2].

Зауважимо, що факт існування асиметричності інформації у фінансових контрактах призводить до виникнення двох пов'язаних проблем: несприятливий відбір і моральний ризик. Несприятливий відбір є формою реалізації проблеми інформаційної асиметрії, що є у випадку, коли сторони, які найбільш ймовірно можуть забезпечити небажаний результат, можуть бути обрані з найбільшою ймовірністю. Несприятливий відбір у фінансовій системі може бути у випадку, коли потенційно погані кредитні ризики є саме тими, які найбільш активно шукають позику.

Незважаючи на те, що проблема морального ризику здавна відзначається у страховій діяльності, вона також присутня і в діяльності інших фінансових посередників, зокрема банку. Так, укладаючи кредитну угоду, кредитор потрапляє під ризик того, що позичальник має намір зайнятися діяльністю, яка є небажаною з точки зору кредитора – діяльністю, яка ставить під сумнів повернення позики [3]. Ця проблема постає тому, що кредитор і позичальник мають різну мотивацію. Моральний ризик виникає, оскільки позичальник має намір інвестувати у високо ризиковий проект, який, у разі успіху, принесе вигоду позичальнику, а кредитор переймається більшою мірою ризиком того, що проект буде невдалим.

Сучасне розуміння суті і призначення інформації базується на засадах інформаційної економіки, котра розглядає питання пов'язані з відмінностями у інформації доступній покупцям і продавцям, які приводять до існування іншого типу інформаційної проблеми в економіці – потреби у інформації про майбутнє. Інформація такого типу є надзвичайно важливою для фінансових ринків, оскільки сутність фінансового контракту і полягає в тому, що це обіцянка заплатити в майбутньому, а отже, його вартість тепер значною мірою залежить від очікувань стосовно того, чого буде вартий цей контракт у майбутньому.

У цьому контексті теоретики так званої школи нестабільних ринків Ч. Кіндлберген і Х. Мінскі [3; 4] зауважують, що ми нічого не можемо знати наперед про ті важливі фактори, які формують майбутню поведінку фінансових активів. Проте, за своєю природою фінансові ринки вимагають від їх учасників робити прогнози стосовно невизначеного майбутнього.

Таким чином можемо констатувати, що аналіз функціоналу факторів запровадження фінансового регулювання (існування екстерналій і інформаційної асиметрії між покупцем і продавцем) засвідчив, що їх реалізація може призвести до неспроможності конкурентного ринку генерувати суспільно оптимальний результат з огляду на послаблення здатності фінансових ринків і посередників виконувати їх головну роль у розподілі інформації, ризику і ліквідності в умовах економічних дисбалансів. Додамо, що найбільш вагомою причиною того, що ринки можуть функціонувати недосконало, є відмінності у доступі до інформації і можливостях її інтерпретації та використання учасниками ринку.

У контексті предмета нашого дослідження важливо зазначити, що в економічній теорії існує декілька взаємодоповнюючих пояснень стосовно необхідності існування банків як фінансових посередників. Більшість з цих пояснень сфокусовані на недосконалості ринку, що призводить до появи фінансових посередників. Фінансові посередники з'являються ендогенно для того, щоб вирішувати проблеми, зумовлені недосконалістю фінансового ринку, які породжуються різними типами проблем

асиметричності інформації. За таких умов регулювання є раціональною реакцією уряду на нові вияви недосконалості ринку. З'явившись одного разу, регулювання відповідає певним вимогам саме на момент свого виникнення, у той час як форми і інструменти фінансового посередництва перманентно змінюються. Недосконалість у регулюванні буде виявлятися в тому, що фінансові інститути будуть брати на себе надлишковий ризик, або в зростанні і розвитку монопольного впливу, що є природним для економіки за таких обставин. З цієї точки зору банківське регулювання є повністю виправданим з огляду на існування недосконалості ринку [5, 28–29].

Сам процес появи фінансових посередників стимулюється потребою у вирішенні проблем асиметричності інформації. Головне призначення фінансових посередників полягає в збиранні, систематизації і встановленні взаємозв'язків між позичальниками та фінансовими активами. Фінансові ринки і фінансові інститути схильні до більш тісного взаємозв'язку, ніж у випадку з іншими секторами економіки. Події на одному полюсі фінансового ринку або в одній фінансовій установі можуть мати суттєві зовнішні впливи на усю фінансову систему і на економіку загалом. У поєднанні із загрозливими наслідками "стадної поведінки" це пояснює існування так званого системного ризику. Так, у міжнародній практиці ситуація банківської паніки вважається індикатором нездатності регулятора управляти системними ризиками і стримувати поширення "ефектів зараження". Після глобальної кризи 2008–2009 рр. системні ризики опинилися у центрі регулюючих органів багатьох країн світу, а їх стримування стало цільовим орієнтиром макропруденційної політики. У вересні 2010 р. Базельський комітет з питань банківського нагляду запропонував кардинально змінити систему банківського регулювання, включивши до неї макропруденційний компонент.

Подальший аналіз досліджень у цій сфері підтверджує тезу про те, що основний сенс існування фінансових посередників і, зокрема банків, залежить від їх здатності подолати проблему "безбілетників" у виробництві інформації. Інформація, зокрема економічна, має властивості суспільного товару (блага) [6, 239–240]. Факт використання її однією особою не зменшує її цінність і доступність для інших. Крім того, через поширення інформація стає настільки дешевою, що намагання обмежити доступ до неї певних осіб (або груп осіб) буде коштувати занадто дорого. Неможливість виключити з кола користувачів інформації осіб, які не сплатили за це, створює проблему "безбілетників". Нам видається, що саме це утримує ринок від виробництва (надання) такої кількості інформації, яка б зняла проблему асиметрії, а з іншого боку, нестача інформації на ринку може вимагати регуляторних втручань уряду з метою розкриття інформації.

Проблема двосторонньої асиметричності інформації особливо притаманна банківському сектору економіки. Так, з боку активів балансу банку існує ситуація, коли позичальники можуть не виконати свої зобов'язання перед банком, а вкладники не в змозі адекватно оцінити ці кредитні ризики, оскільки якість кредитного портфеля є приватною інформацією. З боку зобов'язань (пасивів) балансу банку – власники заощаджень і вкладники можуть анулювати свої вклади за мінімальний проміжок часу, а це призведе до того, що банки не в змозі дотримуватися потенційно можливої потреби в ліквідності щодо депозитів. У такому разі криза ліквідності може створити загрозу виникнення кризи платоспроможності і, зрештою, призведе до банкрутства банку.

Переважна більшість вкладників коштів не в змозі оцінити вартість базових активів банку (акції й інші цінні папери, товари, фондові індекси або ф'ючерси). Тоді погані

новини (правдиві чи ні) можуть спровокувати вкладників до зняття депозитів. "Втеча від банків" може статися у випадку, коли достатня кількість вкладників втрачає віру в міцність банку.

Зрештою, погані новини стосовно одного банку (або декількох банків) можуть породити ефект снігової кулі і викликати ланцюговий ефект стосовно інших банків. Цей ефект призводить до широкомасштабної втрати впевненості в банківській системі і створює фінансову паніку. Прикладом такої паніки може слугувати зменшення питомої ваги депозитів фізичних осіб у пасивах банків у процесі реалізації негативних наслідків глобальної економічної кризи в Україні. Так, на 01.01.2014 р. банківська система України складалася зі 180 кредитних корпорацій, які мали в розпорядженні майже 422 млрд. депозитів у гривні та 31 млрд. дол. в еквіваленті валютних вкладів, що тоді становило 46% ВВП. На середину 2015 р. залишилося 128 діючих фінустанов, на балансах котрих перебувало майже 360 млрд. гривневих депозитів (-15%) та 15,6 млрд. дол. валютних депозитів (-50,0%), більшість із яких становили депозити фізичних осіб [2]. Доволі строкатою є ситуація з відпливом гривневих і валютних вкладів фізичних осіб за рейтинговими групами банків за класифікацією НБУ у першому півріччі 2015 р. (табл. 1).

Крах фінансових ринків і нестабільність призводять до системної кризи, яка зачіпає не лише окремих вкладників, але й "здоров'я" всієї економіки. Інакше кажучи, можна спостерігати певні сценарії розвитку негативних подій у банківській системі (табл. 2).

За останні півтора року банківська система України зафіксувала глибоке падіння депозитної бази. Основні його причини – війна, масштабна очистка банківської системи регулятором та пов'язані з ними страхи українців.

На наше глибоке переконання, політика державного втручання в ці процеси є не тільки макроекономічним завданням стосовно захисту окремих вкладників, а й перетворюється на варіант макроекономічного підходу до зменшення гостроти вияву негативних макроекономічних екстерналій банкрутства банків і фінансової паніки загалом у суспільстві.

Це, відповідно, актуалізує проблему вибору інструментарію регулювання банківської системи.

У сучасних фінансово-економічних умовах, спричинених економічними тенденціями та сформованими за наслідками масштабної фінансової кризи, потреба в регулюванні банківської сфери зумовлюється такими важливими чинниками:

1) виконанням банками важливих для національної економіки функцій (забезпечення грошового обігу і стабільності грошової одиниці, платіжна функція, виконання трансферних функцій);

2) неспроможністю вкладників і кредиторів контролювати банки (інформаційна асиметрія, моральний ризик, відсутність експертних знань для здійснення контролю);

3) загрозою ризиків банківської діяльності для стабільності економіки (системні ризики, не зумисне викликані ризиком банківської діяльності, ризики, які є результатом зловживання менеджментом та /або власниками капіталом банку);

4) міжнародним характером банківської діяльності, що виявляється в обов'язковій імплементації національного банківського законодавства до вимог міжнародної практики ведення банківського бізнесу;

5) ефектом масштабу та диверсифікацією задля зменшення наслідків від негативних процесів у державних фінансах з наступним відновленням макрофінансової стабільності та оздоровленням банківського сектору країни.

Таблиця 1

Динаміка гривневих і валютних депозитів населення у І-му півріччі 2015 року за окремими рейтинговими групами банків

Група	Валютні вклади (тис.дол.)					Гривневі вклади (тис.грн.)				
	Банки	01.07.2015	01.01.2015	Динаміка в І-му півріччі 2015 року		Банки	01.07.2015	01.01.2015	Динаміка в І-му півріччі 2015 року	
				тис.дол.	%				тис.грн.	%
I	Приватбанк	3033667	3586965	-553298	-15,4	Укрексімбанк	7074656	7968165	-893509	-11,2
	Укрексімбанк	741261	881593	-140332	-15,9	Банк Фінанси та кредит	5378953	6148492	-769539	-12,5
	Сбербанк Росії	450620	576271	-125651	-21,8	ОТП Банк	2316713	2975573	-658860	-22,1
	ПУМБ	394597	492597	-98000	-19,9	Укрсоцбанк	5251006	5665220	-414214	-7,3
	Укрсоцбанк	348851	421183	-72332	-17,2	Промінвестбанк	3586933	3645389	-58456	-1,6
II	Південний	140081	186922	-46841	-25,1	Платинум Банк	2848977	3245386	-396409	-12,2
	Банк Кредит Дніпро	107466	148058	-40592	-27,4	Креді Агріколь Банк	1824508	2089096	-264588	-12,7
	Фідобанк	51642	82933	-31291	-37,7	Фідобанк	901736	1042940	-141204	-13,5
	Платинум Банк	82730	106994	-24264	-22,7	Універсал Банк	584711	691549	-106838	-15,4
	Універсал Банк	65445	83465	-18020	-21,8	"Хрещатик"	2256802	2355352	-98550	-4,2
III	Таскомбанк	37914	67736	-29822	-44,0	МТБ	199701	388807	-189106	-48,6
	Банк Восток	60665	89833	-29168	-32,5	Правекс-Банк	875076	1041315	-166239	-16,0
	Банк Національні інвестиції	57449	78008	-20559	-26,4	Банк Форвард	657840	815661	-157821	-19,3
	Правекс-Банк	47388	67842	-20454	-30,1	Інвестицій та заощаджень	140923	293773	-152850	-52,0
	Акцент-Банк	39182	54043	-14861	-27,5	Піреус Банк МКБ	291711	394635	-102924	-26,1

Джерело. Складено автором за даними: [7].

Таблиця 2

Сценарій розвитку негативних подій у банківській системі

Подія	Визначення	Тип ризику/рівень	Визначення
Втеча з банку	Велика кількість вкладників неочікувано і одночасно вимагають повернення депозитів	Несистемний/ Мікрорівень	Ризик, що стосується одного банку
Банківська паніка	Втеча з банку, що розповсюджується, і викликає втечу вкладників з інших банків	Системний/ Макрорівень	Ризик колапсу усієї фінансової системи або фінансового ринку
Зараження усієї банківської системи	Шоки, що провокують ефект розповсюдження на інші регіони країни або ринки		

З огляду на це та для підтримки ефективного функціонування банківської системи уряди країн намагаються розробити широке коло заходів, що використовуються залежно від пріоритетності цілей та гостроти проблеми. В економічній літературі можна знайти як превентивні (ex-ante), так резолютивні (ex-post) заходи з регулювання банківської діяльності (рис. 1).

Історично головною причиною урядових втручань було бажання запобігти системному ризику за рахунок ex-post рятувальних операцій фінансових посередників. Превентивні заходи були за своєю природою структурними і полягали в обмеженні конкуренції. Нині наголос у регулюванні робиться на захисті індивідуальних споживачів шляхом страхування депозитів, ринковій ефективності і пруденційних заходах [8].

Головним елементом макропруденційної політики є посилення нагляду за системно значущими фінансовими інститутами, що має на меті завчасно виявляти проблеми та здійснювати інтервенції, спрямовані на недопущення фінансових криз. Так, у США спеціально для моніторингу системно значущих фінансових інститутів і централізації контролю над ними було створено Координаційний комітет з нагляду за великими установами (LISCC), до складу якого ввійшли співробітники ради керуючих ФРС і резервних банків. Посилення нагляду за системно значущими фінансовими інститутами та розширення їх потенціалу щодо абсорбцій власних збитків включено також до мандата Європейської Ради з питань системних ризиків (ESRB), яку створено у 2010 р. в рамках Європейської системи фінансового нагляду [9]. Таким чином, після останньої глобальної кризи нагляду за діяльністю системно важливих фінансових установ у світі відводиться особлива роль.

Потреба в урядовому втручанні так само, як і вибір регуляторного інструменту, залежить як від рівня загрози виникнення системної кризи, так і від потреби в захисті індивідуальних інвесторів. Для різних фінансових інститутів ймовірність виникнення цих ризиків є різною. Звісно, депозитна діяльність, яка є основою банківської діяльності, є найбільш чутливою до системного ризику. Так, невідповідність строків платежів і банківських активів робить їх вразливими до рішень вкладників стосовно вилучення коштів, що може сприяти переростанню вилучень у “втечу з банку”. У такому випадку через значний рівень взаємопов’язаності у банківській системі навіть абсолютно

безпроблемні банки можуть виявитися беззахисними щодо банкрутства в будь-якому місці банківської системи або навіть за її межами (ефект екстерналій). У такому ланцюжку проблем втрати для економіки від банкрутств банків можуть бути величезними. Також зазначимо, що існує загроза того, що банківська криза може викликати значні неконтрольовані коливання кількості грошей і кредиту. За таких умов, потреба в банківському регулюванні виникає не тільки як відповідь на потребу в захисті вкладників, але значно більшою мірою як наслідок існування нагальної потреби в захисті від системного ризику колапсу всієї фінансової системи. Власний досвід України у 2008–2009 і 2014–2015 рр. засвідчує, що ситуація банківської паніки є особливо небезпечною при втягуванні до ланцюга зниження ліквідності та погіршення фінансового стану системно значущих фінансових інститутів, ігнорування проблем яких веде до повноцінної банківської кризи.

Рис. 1. ***Діюча система заходів з регулювання банківської діяльності***

Дослідження еволюцій концепції регулювання банківської системи України дало змогу зробити висновок, що реформа національної регуляторної системи повинна мати більше стратегічний, ніж тактичний характер. Вирішення цього завдання потребує нової парадигми, відмінної від тактичного реформування з його самообмеженнями у рамках процесу безконечного покращення існуючих регуляторних вимог. Іншими словами, мова йде про регуляторний режим і регуляторну стратегію у виробленні новітньої регуляторної парадигми.

Насамперед зміни у регулюванні банківської діяльності мають базуватись на певних принципах і підходах, у рамках яких його варто здійснювати:

– спрямування функціонування регуляторної системи на досягнення двох основних цілей, а саме: зменшення ймовірності банкрутства банку і мінімізацію втрат від цих банкрутств у разі їх настання;

– акцентування уваги на проблемі системно значимих фінансово-кредитних установ, оскільки вони є джерелами морального ризику (ризику несумлінності) через прийняття на себе надмірного ризику, і, крім того, вони перекладають відповідальність за свої невдачі на плечі платників податків;

– позбуття практики приватизації банківських прибутків і соціалізації банківських ризиків як рецидиву реалізації приватної теорії регулювання;

– втрат компенсування від банкрутства банків переважно за рахунок приватних зацікавлених сторін (акціонерів і кредиторів), неплатників податків – у рамках суспільної теорії регулювання;

– закладення в регуляторну систему принципу конкурентного нейтралітету, де всі інститути (а не тільки банки), які потенційно здатні створювати проблеми на рівні системної стабільності, мають бути залучені в орбіту регулювання. Системні ризики необхідно брати до уваги незалежно від того, де вони виникають, а це означає, що дію положень макропруденційного регулювання і нагляду необхідно розповсюдити і на діяльність небанківських фінансових посередників. Втім, це зовсім не означає, що до усіх банків має бути одинаковий підхід, оскільки їх потенційна здатність до створення системних загроз, як правило, є різною;

– передбачення в регуляторній системі надійного, чітко обумовленого в часі процедурного механізму впливу на інститути, які перебувають у стадії банкрутства, що дасть можливість мінімізувати втрати для платників податків;

– недопущення при банкрутстві банків руйнування системи надання послуг клієнтам або виникнення додаткових видатків для платників податків.

Шлях до вирішення цієї проблеми, на наш погляд, полягає в тому, щоб визначитися з глибиною реалізації кожного із запропонованих базових принципів, використовуючи доступні і притаманні банківській системі регуляторні інструменти. За таких умов вирішення цього завдання вимагає вироблення нової парадигми, відмінної від тактичного реформування з його самообмеженням у рамках процесу безконечного покращення існуючих регуляторних вимог (нормативи за капіталом, ліквідністю, платоспроможністю і т. п.).

Очевидно, що в умовах нинішньої кризи забезпечення гарантій вкладникам і відновлення довіри до банківського сектору – це питання національної безпеки. Особливо “приклався” до загострення проблеми у забезпеченні гарантій вкладникам банків сам регулятор – НБУ. Саме НБУ не в змозі був забезпечити належний нагляд за фінустановами, а згодом – своєчасну передачу проблемних “пацієнтів” у відання тимчасової адміністрації, банально порушуючи і зневажаючи закон. Перші банкрутства

банків наказами, що наша держава в особі НБУ не гарантує захищеності, а в особі Фонду гарантування вкладів фізичних осіб (ФГВФО) – повернення вкладів і в межах до 200 тис. грн. Тому поширеного характеру набуло таке явище, як дроблення вкладів, коли масово перекидалися в межах одного банку частини заощаджень, що перевищують 200 тис. грн., на рахунки родичів. У разі визнання банку неплатоспроможним, вони на рівні з усіма можуть претендувати на відшкодування коштів, оскільки законом такі операції не заборонено. Такі операції почали здійснюватися дуже активно в найбільшому "Дельта банку". Правда, Уряд своїм законопроектом № 2045-а спробував заборонити відшкодування коштів за вкладами в результаті дроблення. Під натиском вкладників ця норма не пройшла, а натомість пройшла норма, що дає змогу визнавати такі переоформлені договори нікчемними. У цьому випадку для їх виявлення ФГВФО ще належить розробити порядок [10].

Така пасивність влади в особі НБУ на ринку регулювання банківської діяльності укотре засвідчує той факт, що фонд, маніпулюючи законодавством і таємними постановами регулятора, шукає будь-які зачіпки, аби не відшкодовувати вкладів. Отже, НБУ і ФГВФО своїми неадекватними діями на банківському ринку провокують паніку серед вкладників, оскільки не забезпечують захищеності і не гарантують громадянам повернення їх вкладів [11]. "Очищення" регулятором банківської системи може обернутись для неї повною втратою довір'я з боку вкладників. Треба сказати, що Верховна Рада України 16 липня 2015 року внесла зміни до низки законів для вдосконалення системи гарантування вкладів, однак вони не знімають проблем, що накопичилися за останній час у відносинах ФГВФО з вкладниками.

Загалом вивчення причин, що впливають на покращення регуляторного процесу в банківській діяльності, наглядно демонструє, що потреба в урядовому втручанні – регулюванні, так само як і вибір регуляторного інструменту, залежить як від рівня загрози виникнення системної кризи, так і від потреби в захисті індивідуальних інвесторів. У цьому регуляторному процесі більше уваги має акцентуватися на розробці тих складових регуляторної системи, які зможуть забезпечити мінімізацію втрат від банкрутства банку у разі його настання. За таким сценарієм уряд взяв би на себе забезпечення цього варіанта реалізації регуляторної стратегії. Мінімізацією ймовірності банкрутства мають перейматися самі банки у рамках концепції пруденційного регулювання, а відповідальність за достатність капіталу і управління ризиками повинна покластися на менеджмент і власників банку.

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що процес утримання заощаджень фізичних осіб у банківській системі України на сьогодні має переважно інерційний характер і не грунтується на нормальних економічних механізмах. Існуючі макроекономічні диспропорції в Україні з часом розмиватимуть депозитну базу банків, підживлюватимуть споживчий попит за рахунок скорочення заощаджень і унеможливлюватимуть акумуляцію банківською системою ресурсів, необхідних для модернізації економіки та кредитування бізнесу. Тому досвід багатьох країн, які переживали банківські кризи, засвідчує, що при перших ознаках неплатоспроможності окремого банку для стримування системних ризиків регулятор має діяти швидко і рішуче вимагаючи від акціонерів докапіталізації проблемного банку, або перейти до процедури його ліквідації. Крім того, нагромадження, а не вирішення довготривалої проблеми з повернення вкладів у системно важливій фінансовій установі може викликати повноцінну банківську паніку, що за умов нестійкої фінансової рівноваги, трансформується у поглиблення банківської кризи, в подальше зниження курсу національної валюти.

Емпіричний аналіз змін у сприйнятті та інтерпретації теорій регулювання, що були покладені в основу запроваджуваних регуляторних реформ у банківській системі, які призвели до початку глобальної фінансової кризи 2007–2008 рр., ставить під сумнів існуючий підхід до банківського регулювання. Цей підхід формувався під впливом положень теорії приватного регулювання (мікропруденційна логіка у Базель 1 і 2). Настає потреба у запровадженні більш системного і глобального підходу до регулювання галузі через запровадження макропруденційних підходів у Базель 3, тобто це засвідчує необхідність циклічного повернення маятника в бік суспільного регулювання. Головними інструментами прямого пруденційного контролю мають бути: нормативи достатності акціонерного капіталу, що виступає в ролі захисного буфера від втрат, а також адекватні стандарти достатності капіталу, що дають змогу компенсувати моральну загрозу, яку створює державна система гарантій для вкладників та інших кредиторів банку. Роль уряду у концепції реалізації моделі пруденційного регулювання банківської діяльності в Україні має обмежуватися наглядом за цією приватно регульованою системою.

Література

1. *Швець Н. Сучасні завдання банківського нагляду / Н. Швець // Вісник НБУ. – 2010. – № 9. – С. 34–39.*
2. *Шавалюк Л. Гроші, яких немає / Л. Шавалюк // Український тиждень. – 2015. – № 31. – С. 8–10.*
3. *Волосович С. Особливості і тенденції розвитку національної системи страхування банківських вкладів в умовах євроінтеграції / С. Волосович, В. Тринчук // Вісник НБУ. – 2007. – № 8. – С. 28–34.*
4. *Диба М. Інформаційні ризики в банківській діяльності / М. Диба, М. Зубок, С. Яременко // Вісник НБУ. – 2007. – № 9. – С. 28–35.*
5. *Регулювання діяльності банків в умовах глобальних викликів : моногр. / [Л. О. Примостка, М. І. Диба, О. О. Чуб та ін.] ; за ред. д-ра екон. наук, проф. Л. О. Примостки. – К. : КНЕУ, 2012. – 459 с.*
6. *Економічна енциклопедія : у 3 т. Т. 3 / редкол. : С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К. : Видав. центр "Академія", 2002. – 952 с.*
7. *У НБУ назвали банки з найбільшим відтоком депозитів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zik.ua/ua/news/ 2015/ 08/ 09/ u_nbu_ nazvaly_banky_z_ naybilshym_vidtokom_depozytiv_614484*
8. *Щодо формування макропруденційного підходу до управління фінансовою системою: Аналіт. зап. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http:// www.niss.gov.ua/articles/996/*
9. *Богдан Т. Фінанси без кредиту довіри / Т. Богдан // Дзеркало тижня. – 2015. – № 26, 18 липня. – С. 7.*
10. *Перстньова Н. Фонд і шахраї, або про сумний кругообіг грошей / Н. Перстньова // Дзеркало тижня. – 2015. – № 27, 25 липня. – С. 8.*
11. *Закон України "Про Фонд гарантування вкладів фізичних осіб" від 20.09.2001 р., № 2740-III (зі змінами та доповненнями) // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 5.*
12. *Барановський О. Антикризові заходи урядів і центральних банків зарубіжних країн / О. Барановський // Вісник НБУ. – 2009. – № 4. – С. 8–19.*

13. Барановський О. На шляху до нової фінансової архітектури / О. Барановський // Вісник НБУ. – 2010. – № 11. – С. 8–15.
14. Kindleberger C. P. Manias, Panics and Crashes: A History of Financial Crises/ Charles P. Kindleberger, Robert Aliber - Hoboken, New Jersey:John Wiley & Sons, 2005. – 355 p.
15. Конопатська Л. Деякі питання регулювання банківської діяльності в період світової економічної кризи / Л. Конопатська, К. Раєвський // Вісник НБУ. – 2010. – № 2. – С. 22–27.
16. Minsky H. Stabilizing an Unstable Economy/ Hyman P. Minsky – New Haven,. Connecticut: Yale University press, 2008 – 350 p.
17. Онікієнко С. В. Проциклічний характер регулювання і незбалансованість опор базельської концепції регулювання / С. В. Онікієнко // Формування ринкових відносин в Україні. – 2012. – № 9 (136). – С. 27–30.

References

1. Shvets' N.R. Suchasni zavdannia bankivs'koho nahliadu [Current job of bank supervision] Kyiv: Visnyk NBU, 2010, № 9, pp. 34–39 [in Ukrainian].
2. Shavaliuk L. Hroshi, iakykh nemaie [Money not found] Ukrains'kyj tyzhden', 2015, №31, pp. 8-10 [in Ukrainian].
3. Volosovych S. Osoblyvosti j tendentsii rozvytku natsional'noi systemy strakhuvannia bankivs'kykh vkladiv v umovakh ievrointehratsii [Features and trends of national system of insurance of bank deposits in terms of European integration]. Kyiv: Visnyk Natsional'noho banku Ukrainy: Naukovo-praktychnyj zhurnal, 2007, №8, pp. 28-34 [in Ukrainian].
4. Dyba M. Informatsijni ryzyky v bankivs'kij diial'nosti [Information risks in banking]. Kyiv: Visnyk Natsional'noho banku Ukrainy, 2007, № 9, pp. 28-35 [in Ukrainian].
5. Prymostka L.O. Rehuliuvannia diial'nosti bankiv v umovakh hlobal'nykh vyklykiv [Regulation of banks in terms of global challenges] Monohrafiia, L.O. Prymostka, M.I. Dyba, O.O. Chub. Kyiv: KNEU, 2012, 459 p.
6. Ekonomichna entsyklopediia: U tr'okh tomakh, Tom 3 [Economic Encyclopedia: In three volumes, T. 3] Redkol.: S.V. Mochernyj (vidp. red.) ta in.. Kyiv: Vydavnychyj tsentr Akademiia, 2002, 952 p. ISBN 966-580-145-7 [in Ukrainian].
7. U NBU nazvaly banky z najbil'shym vidtokom depozytiv [In NBU called the banks with the largest outflow of deposits], from http://zik.ua/ua/news/2015/08/09/u_nbu_nazvaly_banky_z_naybilshym_vidtokom_depozytiv_614484 [in Ukrainian].
8. Schodo formuvannia makroprudentsijnoho pidkhodu do upravlinnia finansovoiu systemoiu [Regarding the formation of macro-prudential approach to financial management system] Kyiv: Analit. zap., from http://www.niss.gov.ua/articles/996/ [in Ukrainian].
9. Bohdan T. Finansy bez kredytu doviry [Finances with no credibility]. Kyiv: Dzerkalo tyzhnia, 2015, №26, p. 7 [in Ukrainian].
10. Perstn'ova N. Fond i shakhrai, abo pro sumnyj kruhoobih hroshej [Foundation and swindlers, or the sad cycle of money]. Kyiv: Dzerkalo tyzhnia, 2015, №27, p. 8 [in Ukrainian].
11. Zakon Ukrainy "Pro Fond harantuvannia vkladiv fizychnykh osib" vid 20.09.2001r. №2740-III (zi zminamy ta dopovnenniamy) [The Law of Ukraine "About the Fund

Deposit Guarantee" of 20.09.2001r. №2740-III (with amendments)]. Kyiv: Vidomosti Verkhovnoi Rady, 2002, №5 [in Ukrainian].

12. *Baranovs'kyj O. Antykryzovi zakhody uriadiv i tsentral'nykh bankiv zarubizhnykh krain [Anti-crisis measures of governments and central banks of foreign countries]. Kyiv: Visnyk NBU, 2009, №4, pp. 8-19 [in Ukrainian].*
13. *Baranovs'kyj O. Na shliakhu do novoi finansovoi arkhitektury [Towards a new financial architecture]. Kyiv: Visnyk NBU, 2010, №11, pp. 8-15 [in Ukrainian].*
14. *Kindleberger C.P. Manias, Panics and Crashes: A History of Financial Crises/ Charles P. Kindleberger, Robert Aliber - Hoboken, New Jersey:John Wiley & Sons, 2005 -355 p. ISBN 0-471-46714-6 [in English].*
15. *Konopats'ka L. Deiaki pytannia rehuliuvannia bankivs'koi diial'nosti v period svitovoi ekonomichnoi kryzy [Some issues of banking regulation during the world economic crisis]. Kyiv: Visnyk NBU, 2010, №2, pp. 22-27 [in Ukrainian].*
16. *Minsky H. Stabilizing an Unstable Economy/ Hyman P. Minsky - New Haven, Connecticut: Yale University press, 2008 - 350 p. ISBN: 978-0-07-159299-4 [in English].*
17. *Onikiienko S. V. Protsyklichnyj kharakter rehuliuvannia i nezbalansovanist' opor bazel's'koi kontseptsii rehuliuvannia [Pro-cyclical nature of regulation and imbalance pillars of the Basel regulatory approach]. Kyiv: Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini: Zbirnyk naukovykh prats',) Nauk. red. I.H. Mantsurov, 2012, 198 p., pp. 27-30 [in Ukrainian].*

Редакція отримала матеріал 21 вересня 2015 р.

УДК 338.27:614.253/257

Ольга ЛИТВИНОВА

ОЦІНКА РИЗИКІВ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ІННОВАЦІЙНИХ ПІДХОДІВ У РОЗВИТКУ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

Предметом дослідження є проголошені Міністерством охорони здоров'я України форми інноваційних впроваджень у систему фінансування закладів охорони здоров'я.

В роботі розглядаються розробки напрямів застереження можливих економічних ризиків при інноваційних змінах форми фінансування системи охорони здоров'я України.

Порушено проблему дослідження методологічних основ наслідків інноваційного запровадження у сферу фінансування системи охорони здоров'я. Показано, що перехід на самостійну господарську діяльність неминуче призведе заклад охорони здоров'я до стратегічної переорієнтації діяльності з медичної допомоги на надання медичних послуг з метою отримання прибутку, а в подальшому до приватизації і перепрофілізації даних господарських одиниць.

Досліджено показники, які використовують для розрахунку продуктивності праці на рівні лікаря як суб'єкта господарювання. Порушено питання наслідкового зміщення пріоритетів надання медичними працівниками таких окремих видів медичних послуг, які орієнтуватимуться в сторону більшої прибутковості.

Розглянуто проблеми, пов'язані із запровадженням інновацій в оплаті праці виробників медичних послуг. Наголошено на необхідності запровадження таких механізмів фінансування, які стимулюватимуть медичних працівників до превалювання превентивних медичних послуг над лікувальними.

Показано можливі економічні ризики за інноваційних змін форми фінансування системи охорони здоров'я. Виявлено у цих процесах ряд проблем, які можуть виникнути як в окремих закладах охорони здоров'я, так і в окремих пацієнтів як потенційних споживачів даних медичних послуг.

Обґрунтовано підхід до визначення ризиків запровадження інновацій в оплату праці лікарів за виконану роботу.

Сформовано відповідні висновки за науковим дослідженням у рамках тематики статті.

Запропоновано напрями подальших досліджень у питаннях, що розглядаються. Вбачається за доцільне в основу інноваційного розвитку стратегії закладу охорони здоров'я закладати пріоритетну зацікавленість у превентивних медичних послугах над лікувальними.

Ключові слова: *економічні ризики, інновації, заклади охорони здоров'я, споживачі медичних послуг.*

JEL: D 81, D 84, I 11, I18

© Ольга Литвинова, 2015.

Постановка проблеми. Політична та економічна кризи в Україні сьогодні поглибили проблему соціального благополуччя, тісно пов'язаного із погіршенням здоров'я населення України, падінням тривалості життя, внаслідок чого різко зменшився доступ до високоякісної медичної допомоги. Сьогоднішня система охорони здоров'я України незаперечно потребує змін. Відставання від передових технологій, невідповідна матеріальна база, неадекватна заробітна плата медперсоналу тощо – все це вимагає перегляду і реформування. Стереотипна відповідь на ці проблеми – це нестача коштів. Відповідно, численні реформаторські пропозиції орієнтовані на ті чи інші шляхи залучення додаткової грошової маси або так звану оптимізацію –скорочення системи. Переважно фінансові зміни і є в основі реформи системи медичної допомоги, яку пропонує Міністерство охорони здоров'я України. Практика управління закладом охорони здоров'я показує, що є проблеми, які призводять до зниження доступу до медичної допомоги цілих прошарків населення, що не приведе до покращення здоров'я громадян України та продовження тривалості їхнього життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання інноваційного розвитку закладів охорони здоров'я та реформування системи охорони здоров'я розглядали у своїх працях Л. Бакрош, Е. Биргер, Ю. Гришан, А. Козеркевич, В. Куценко, В. Лехан, Н. Матинян, А. Мокрицька, І. Немець, А. Ница, Л. Пиріг, В. Пономаренко, Т. Попченко, В. Присенко. Ці питання піднімали такі зарубіжні вчені, як Carey D. та Patrick Lenain.

Питання інноваційного розвитку як системи охорони здоров'я загалом, так і закладів охорони здоров'я зокрема вивчали М. Авксєнтьєв, А. Банин, М. Борисенко, Л. Борщ, О. Григор'єв, С. Єрмілов, О. Пастернак, Р. Горболюк, Д. Карамишев, Н. Куракова, В. Куценко, А. Литвак, О. Наумова, В. Орел, С. Підгаєць, Г. Семенченко, Т. Сіташ, А. Уваренко. Зазначимо, що акценти їх аналізу щодо інновацій у закладах охорони здоров'я зміщувалися як в сторону приватної діяльності, так і в сторону партнерства. Останнє в умовах економічної кризи щодо закладів охорони здоров'я є надто актуальним.

Незважаючи на потужні наукові розвідки в зазначеній царині, сьогодні, на наш погляд, існує потреба в дослідженнях прогнозованих ризиків, викликаних впровадженням численних інновацій у діяльність закладів охорони здоров'я. Це зумовлено неоднозначністю їх наслідків.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є діагностика можливих ризиків інновацій в системі фінансування охорони здоров'я України.

Виклад основного матеріалу. Аналіз динаміки фінансування охорони здоров'я за останні п'ятнадцять років (рис. 1) показує виражене зростання виділених коштів до 2009 р., різке падіння у 2010 і потім повільне зростання аж до обвалу у 2015 р. [1]. Крива рівнів захворюваності також має зростання [2].

Коефіцієнт кореляції між досліджуваними ознаками дорівнює 0,65, що свідчить про прямий середньої сили статистично значущий ($p<0,05$) зв'язок, тоді як ситуаційно ця картина є парадоксальною: "чим більше коштів – тим більше хворих". Зважаючи на те, що здоров'я людини лише на 10% залежить від зусиль медицини, рівень захворюваності і рівень фінансування стабільно мають тенденцію до зростання, можемо висунути гіпотезу, що фінансовий фактор у системі відновлення здоров'я населення не є вирішальним.

Підтвердженням цієї позиції є Звіт Рахункової палати України за 2013 р., з аналізу якого бачимо, що за період з 2004–2010 рр. спостерігається така сама тенденція зростання обсягів неефективного використання бюджетних коштів (рис. 2).

Рис.1. ***Динаміка рівнів захворюваності населення України та фінансування системи охорони здоров'я***

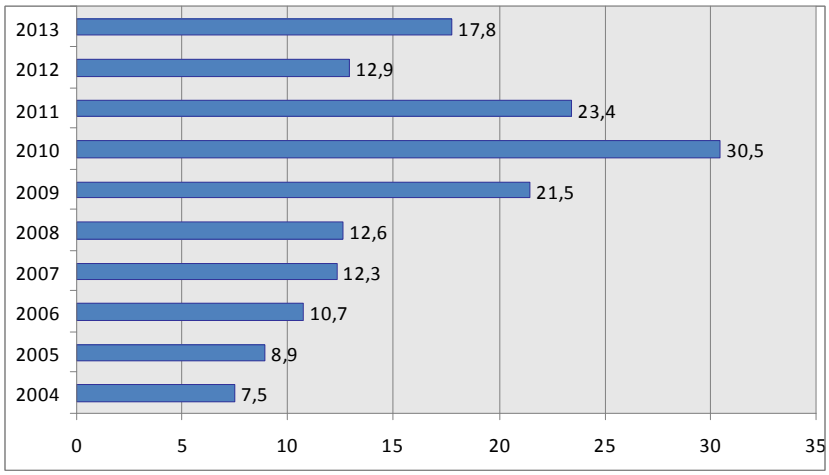

Рис. 2. ***Динаміка обсягів порушень бюджетного законодавства та неефективного використання бюджетних коштів в Україні (млрд. грн.)***

Аналіз ефективності управління охороною здоров'я за характером використання бюджетних коштів показує, що неефективне використання їх внаслідок необґрунтованих управлінських рішень становило у 2013 р. 26,2% від усіх порушень, ще 8,1% становили втрати бюджету через необґрунтовані управлінські рішення, а 25,1% – через неефективне управління коштами, внаслідок чого їх було повернуто до держбюджету [3].

Внаслідок прийняття необґрунтованих управлінських рішень у системі охорони здоров'я аудиторами Рахункової палати у 2013 р. виявлено ряд фактів використання коштів державного бюджету з порушенням чинного законодавства на загальну суму 366,1 млн. грн., неефективно використано 670,1 млн. грн. [3].

Рішення про відхід від державної системи фінансування охорони здоров'я як неефективної і розтратної до приватної з елементами соціального захисту, автори нинішньої реформи вважають доцільним.

Водночас прив'язка коштів до процесів медичної допомоги перетворює останню в повноцінну медичну послугу з економічними наслідками.

Щодо термінологічного визначення, то сьогодні як у системі медичного права, так і в офіційному медичному законодавстві поняття "медичної допомоги" і "медичної послуги" мають численні і неоднозначні трактування, водночас з позицій економіки ці дефініції чітко диференційовані. Поняття послуги – це різновид товару, а останній – це продукт людської праці, який виготовлений для обміну. Звідси, природно, коли говоримо про оплату в тій чи іншій формі результатів роботи лікаря, ми однозначно говоримо про послугу. А, відповідно, лікар, надаючи послугу, користується повним арсеналом сучасних маркетингових засобів для збільшення свого прибутку.

Міністерство охорони здоров'я останнім часом широко пропагує і розробляє проекти програм щодо переходу оплати роботи лікаря за виконану роботу, що з ракурсу економіки виглядає цілком логічно, але в такому підході не враховується основна відмінність лікаря як виробника послуги на ринку від інших виробників. Лише лікар в умовах ринку виступає одночасно в ролі виробника та агента споживача в одній особі. Така позиція в умовах грошових відносин дає можливість йому працювати виключно в інтересах грошей, а інтереси пацієнта, відповідно, будуть відсунуті на задній план. Прикладів такої поведінки маємо уже вдосталь як в Україні, так і в сусідній Росії, яка у цьому напрямку на крок попереду в інноваційних запровадженнях і негативних наслідках також.

Підтвердженням є використання практики оплати праці лікарів за клініко-статистичними групами (КСГ), суть якої полягає в середній оплаті цілої групи захворювань. Відповідно, у всіх країнах, де використовують методи КСГ, лікарі завжди ставлять діагнози, які більше оплачуються, і не завжди це збігається з реальним діагнозом пацієнта, як і з його інтересами, відповідно [4, 135]. Сьогодні таку негативну і особливо поширену практику в Росії підтвердила директор Інституту економіки охорони здоров'я НІУ ВШЕ Російської Федерації Л. Попович [5].

Небезпека цієї ситуації полягає в тому, що немає варіантів адекватної перевірки роботи лікарів на предмет професійних фальсифікацій, бо, власне, в цих умовах фальсифікації як такої немає, незначна підтасовка фактів і корегування діагнозу є важко вловимими навіть у момент лікування пацієнта, а в умовах перевірки "правильно оформленої" документації – і поготів.

Слід також зазначити, що в разі оплати за системою КСГ, чи в разі оплати конкретних послуг, заклади охорони здоров'я первинного та вторинного рівнів будуть менш фінансованими, надаючи послуги, що мають меншу вартість, а, відповідно, і менше

фінансування, а заклади третинного рівня – високотехнологічних методів лікування, значно виграють у фінансуванні. Тому в перспективі лікувальні заклади намагатимуться спеціалізуватися на високотехнологічних та високооплачуваних послугах, ігноруючи прості і дешеві методи надання допомоги. З часом така практика призведе до розшарування внаслідок конкуренції [6, 203] в системі медичних послуг на – такі, що матимуть великі прибутки, та – виживаючих, що працюватимуть на межі собівартості.

У будь-якому разі оплата за послугу чи за КСГ орієнтована на уніфікований стандарт набору процедур чи маніпуляцій. Чим нижчий рівень, тим більша варіабельність. Тому найоб'єктивнішою оцінка вартості була б на рівні кожного окремого пацієнта, але такі розрахунки є складними і неможливими через відсутність облікової одиниці, з одного боку, і невизначеності та значної варіабельності – з іншого. Тому і пропонуються усереднені тарифи навіть не за окремими нозологіями, а за їх групами, що значно спрощує систему розрахунків та обліку і дає широке поле для маніпуляцій у плані орієнтації на високооплатні види послуг. Відповідно створення еталонів ставить пацієнтів не у виграшну позицію.

Аналіз використання методики оплати за КСГ багатьма фахівцями дав змогу виокремити чотири групи негативних наслідків для пацієнтів:

– "зняття вершків" – коли лікарями буде віддаватися перевага тим хворим, під час лікування яких очікувані затрати будуть меншими, аніж тарифи за КСГ;

– "економія" – спостерігатиметься зниження якості та обсягу надання послуги тим хворим, під час лікування яких очікувані затрати будуть більшими, аніж тарифи за КСГ;

– "відкидання" – відмова в лікуванні тих пацієнтів, очікувані затрати на лікування яких будуть значно більшими, аніж тарифи за КСГ;

– "маніпулювання" – підтасовка діагнозу хворого до тих нозологій, за які передбачена вища оплата за КСГ [7].

Використання упродовж певного періоду часу цієї методики призведе до розшарування в системі медичної допомоги. Відбудеться поступове, але таке, що неухильно поглиблюватиметься, розшарування медичної громади на тих, хто вимушений буде надавати медичні послуги на низовому первинному малооплачуваному рівні, і тих, хто працюватиме на елітарному – високотехнологічному і високооплачуваному рівні.

Уже сьогодні спостерігається неухильне прагнення молодих фахівців потрапити до елітарного рівня вузькопрофільних фахівців за рахунок лікарів загальної практики. Запроваджуючи систему оплати праці за пацієнта, швидкість цих процесів значно зросте. Враховуючи фактор корупції, можна прогнозувати доволі швидке формування кастовості в медицині. Непродумане запровадження резидентури може стати регулюючим важелем, який буде визначати, кому можна буде перейти до еліти, а кому ні.

Щодо пацієнтів, то реформа, орієнтована на прибуток, не залишає їм ніякого шансу на відстоювання своїх інтересів, а шанси доступності до медичних послуг іншими шляхами, окрім грошей, не вимірюватимуться. Запроваджуючи грошові відносини в медицині, держава таким шляхом фактично унеможливлює ефективне існування соціального інституту програм охорони здоров'я. Нелогічною виглядає побудова державою альтернативної, конкурентно налаштованої до самої себе системи соціального захисту.

Переведення системи охорони здоров'я до ринкових відносин автоматично відділяє її від державних соціальних гарантій. Ринкова система медичних послуг працюватиме

виключно в інтересах прибутку власників цієї системи, а не в інтересах хворих і не в інтересах збереження здоров'я населення країни загалом, що є абсолютно логічно і закономірно з позицій економіки.

Є загроза, що соціальна ефективність медичних послуг в ринкових умовах буде неухильно знижуватися. Екстрена медична допомога, лікування психічно хворих, хворих інфекційними хворобами, хворих із соціально небезпечними захворюваннями, онкохворих, хворих із гематологічними захворюваннями, з гепатитом В і С, хворих зі СНІДом, наркозалежних тощо – це винятково соціальна сфера діяльності, яка потребує чималих державних коштів і охоплює далеко не багатий прошарок населення. Неефективна робота у цій сфері дуже швидко призведе або до епідемій, або до вираженої демографічної деградації і депопуляції. Ринкові механізми у лікуванні серцево-судинних та ендокринологічних захворювань також, на наш погляд, призведуть до перекосів у соціальному балансі суспільства.

З позицій економічної ефективності, вкладання грошей у такі соціальні проекти є неперспективним через відсутність їх віддачі, оскільки зрозуміло, що такі хворі люди є малоефективними в плані перспективної працездатності і є фінансовим тягарем для суспільства. За будь-якого сценарію ринкової медицини неплатоспроможне чи низькоплатоспроможне населення в основній своїй масі буде відрізане від доступності до ефективної медичної допомоги. А враховуючи, що сьогодні в Україні значна частка населення живе на межі бідності, то такі запровадження в масштабах цілої країни загрожують її національним інтересам.За даними Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, рівень бідності в нашій державі сягає 24,3%, а рівень злиденності – 10,7%.

Найяскравішим прикладом функціонування ринкових механізмів у системі охорони здоров'я є США. Добровільне медичне страхування, приватна медицина і незначна частка державних страхових програм MedicareiMedicaid призвели до того, що 52,34 млн осіб або 16,3% населення США, можуть отримати кваліфіковану медичну допомогу лише за власні кошти [8]. Реформи Барака Обами щодо обов'язкового медичного страхування запроваджуються в США вкрай проблематично.

Не працюють ринкові механізми на користь пацієнтів і в умовах військових дій, що і спостерігаємо сьогодні в Україні. Фінансування від різних фондотримачів призвело до того, що учасникам військових дій допомогу можуть надавати виключно військові госпіталі за рахунок коштів Міністерства оборони. Оскільки останні перевантажені, то в інших закладах охорони здоров'я державної та комунальної форми власності допомога такому контингенту здійснюється або за рахунок власних коштів самого воїна, або за рахунок волонтерів. Невирішеною ця проблема стає тоді, коли виникає необхідність використання наркотичних засобів, яких у вільному продажі немає. Це проблема не стільки фінансова, як виключно управлінська.

Міністерство охорони здоров'я України у першому пакеті реформаторських законопроектів пропонує змінити статус медичних закладів в Україні, зокрема, зробити їх підприємствами, оскільки Господарський кодекс, інші законодавчі акти надають більш широкі можливості саме для підприємств. МОЗ обіцяє, що ці процеси не будуть пов'язані ні з будь-якою приватизацією, ні з виведенням майна тощо [9].

Стаття 1. Господарського Кодексу України говорить, що "під господарською діяльністю у цьому Кодексі розуміється діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність",

а стаття 2 цього Кодексу визначає мету господарської діяльності наступним чином: "Господарська діяльність, що здійснюється для досягнення економічних і соціальних результатів та з метою одержання прибутку, є підприємництвом, а суб'єкти підприємництва – підприємцями" [10]. Про те, що господарська діяльність може здійснюватись і без мети одержання прибутку (некомерційна господарська діяльність) у цьому документі не йдеться. Отож, незважаючи на всі заспокоєння населення щодо приватизації закладів охорони здоров'я, суть очікуваних реформ не міняється – ми переходимо до системи діяльності закладів охорони здоров'я, які працюватимуть на прибуток за рахунок хворих з усіма наступними наслідками.

Прикладом вирішення проблеми доступності медичної допомоги, зорієнтованої на платоспроможність населення, є відкриття нового гібридного Українського центру томотерапії. Це перший у країні проект державно-приватного партнерства в онкологічній галузі. Стверджується, що це європейська модель розвитку медицини, в якій поєднуються інтереси пацієнта, держави та інвестора [9].

Зрозуміло, що інтереси інвестора задовольнятимуться прибутком, інтереси держави – економією коштів. А говорити про інтереси пацієнта можна лише з позицій його платіжних спроможностей. В Україні понад мільйон онкологічних хворих. До ризику захворіти онкологією схильні кожний третій чоловік і кожна п'ята жінка. Це дуже велика кількість пацієнтів. 70–80% онкохворих потребують променевої терапії [11].

Вартість послуг цього Центру за мінімумом наступна: вартість консультації лікаря онколога – 200 грн., лікаря радіолога теж 200 грн., одне обстеження на магнітно-резонансному томографі вартує від 600 грн., тобто всього 1000 грн. [12]. Слід звернути увагу на те, що це стосується лише мінімальної діагностичної процедури.

У ракурсі меценатства у рамках державно-приватного партнерства всі діти Кіровоградщини, в яких підозрюють розвиток онкологічної патології, з 2016 р. лікуватимуться в Центрі томотерапії безкоштовно. Також щороку 50 дорослих пацієнтів обласного онкодиспансеру зможуть безоплатно отримати медичну допомогу в УЦТ, що становить 2,5% від річної потужності закладу. Усього центр зможе прийняти до 2 тис. пацієнтів на рік.

Як бачимо, попри спробу розв'язати проблеми доступності медичних послуг через імплементацію механізму державно-приватного партнерства, останній не знайшов належного поширення в Україні та не вирішив питання нестачі фінансових ресурсів в охороні здоров'я.

Висновки. Викладене вище дозволяє зробити висновок, що в умовах впровадження інновацій у систему охорони здоров'я, слід враховувати місію закладу охорони здоров'я і зважати насамперед на інтереси пацієнта.

Орієнтація на покращення інноваційного клімату в закладах охорони здоров'я на засадах госпрозрахункової діяльності в будь-якому варіанті в кінцевому результаті буде забезпечуватись за рахунок пацієнтів, що неминуче призведе до обмеження доступності до медичної послуги. Така ситуація є загрозливою в плані потенційної небезпеки розвитку епідемій, депопуляції чи деградації населення.

Будь-які моделі госпрозрахункової діяльності в закладах охорони здоров'я орієнтуватимуть лікаря на зацікавленість у хворому пацієнтові, а не на здоров'я людини і не на профілактику захворювань.

На основі вищевикладеного вбачаємо за доцільне в основу інноваційного розвитку стратегії закладу охорони здоров'я закладати пріоритетну зацікавленість у превентивних медичних послугах над лікувальними.

Перспективи подальших досліджень. Враховуючи означені ризики, вбачаємо за доцільне зосередити подальші дослідження на запровадженні соціально-превентивних методів управління інноваціями узакладах охорони здоров'я.

Література

1. *Закон України "Про Державний бюджет України" 2000–2014 рр.*
2. *Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/*
3. *Звіт Рахункової палати за 2013рік. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ac-rada.gov.ua/doccatalog/document/16744990/Zvit_2013.pdf*
4. *Дерманська Л. В Особливості національної інноваційної системи в умовах глобалізації / Л. В. Дерманська // Стратегія розвитку підприємництва: теорія, організація, практика : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., (м. Тернопіль, 12–13 берез. 2009 р.). – Тернопіль : Вектор, 2009. – Ч. 2. – С. 134–136.*
5. *Новая система финансирования больниц привела к махинациям [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://top.rbc.ru/economics/17/05/2015/5555eabb9a794706628e8a21*
6. *Снігур Х. А. Інноваційна політика підприємств у забезпеченні їх конкурентоспроможності / Х. А. Снігур // Світ фінансів. – 2011. – Вип. 4. – С. 200–204.*
7. *Предпосылки внедрения в России оплаты больничной помощи на основе клинико-статистических групп [Електронний ресурс]. – Режим доступ у: http://mednet.ru/images/stories/files/statistika/organizacionno-metodicheskie_materialy/Son_KSG.pdf*
8. *Медичне страхування та його особливості в зарубіжних країнах / Українське агентство фінансового розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ufin.com.ua/analit_mat/strah_rynok/084.htm*
9. *Офіційний сайт МОЗ України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.moz.gov.ua/ua/portal/pre_20150622_a.html*
10. *Господарський Кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/436-15*
11. *УНІАН:http://www.unian.ua/society/1092347-u-kirovogradi-vidkrili-ukrajinskiy-tsentr-tomoterapiji-dlya-likuvannya-onkologichnih-hvorih.html*
12. *http: //tomocenter.com.ua/*

References

1. *The Law of Ukraine "On State Budget of Ukraine" 2000–2014.*
2. *State Statistics Service of Ukraine [electronic resource]. – Access: http://www.ukrstat.gov.ua/*
3. *Report of the Accounting Chamber of 2013. [Electronic resource]. – Access: http://www.ac-rada.gov.ua/doccatalog/document/16744990/Zvit_2013.pdf*
4. *Dermansky L.V. Features of the national innovation system in the context of globalization / L.V.Dermansky // Strategy of development of entrepreneurship theory, organization, practice: proceeds of the International Scientific and Practical Conference (Ternopil, 12–13 March 2009). – Ternopil: Vektor, 2009 – Part 2. – pp. 134–136.*
5. *The new system of hospital financing has led to fraud [electronic resource]. – Access : http: //top.rbc.ru/economics/ 17/05/2015 / 5555eabb9a794706628e8a21*

6. *Snigur K.A. Innovative policy of enterprises to ensure their competitiveness / K.A.Snigur // In the world of finance. – 2011. – Vol. 4. – pp. 200–204.*
7. *Prerequisites for introduction of payment for hospital care in Russia on the basis of clinical-statistic groups [electronic resource]. – Access: http://mednet.ru/images/stories/files/statistika/organizacionno-metodicheskie_materialy/Son_KSG.pdf*
8. *Health insurance and its features in foreign countries / Ukrainian Financial Development Agency [electronic resource]. – Access: http://www.ufin.com.ua/analit_mat/strah_rynok/084.htm*
9. *Official website of the Ministry of Health [electronic resource]. – Access: http://www.moz.gov.ua/ua/portal/pre_20150622_a.html*
10. *Commercial Code of Ukraine [electronic resource]. – Access: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/436-15*
11. *UNIAN:http://www.unian.ua/society/1092347-u-kirovogradi-vidkrili-ukrajinskiy-tsentr-tomoterapiji-dlya-likuvannya-onkologichnih-hvorih.html*

Редакція отримала матеріал 23 вересня 2015 р.

УДК 332.1

Анна МАРЧУК

АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНА РЕФОРМА ЯК ПЕРЕДУМОВА БЮДЖЕТНОЇ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

Здійснено дослідження сучасного стану та проблемних аспектів реалізації адміністративно-територіальної реформи в Україні як організаційної передумови для ефективного управління розвитком територіальних громад у контексті децентралізації. У процесі наукового пошуку розкрито зміст категорії "бюджетна децентралізація", визначено її основну мету та функціональне призначення. Висвітлено взаємозв'язок просторової, організаційно-функціональної, фінансово-економічної та управлінської складових реформування бюджетної системи України. На основі опрацювання підходів, запропонованих практиками із реалізації відповідної реформи, виділено основні етапи децентралізації, обґрунтовано роль кожної складової. Підкреслено важливість просторової організації влади у процесі бюджетної децентралізації. Обґрунтовано необхідність укрупнення територіальних громад з метою формування спроможних адміністративно-територіальних одиниць із достатньою фінансовою базою. Здійснено аналіз організаційно-правових умов бюджетної децентралізації на основі опрацювання вітчизняних нормативно-правових актів у сфері адміністративно-територіальної реформи. Визначено причинно-наслідковий зв'язок між передачею територіальним громадам повноважень, підкріплених адекватним фінансовим ресурсом, та сталим соціально-економічним розвитком відповідних територій. Проведено моніторинг інституційного забезпечення процесу бюджетної децентралізації в Україні. Поглиблено теоретичні засади та здійснено оцінку діючої практики формування об'єднаних територіальних громад на предмет її відповідності діючому законодавству та міжнародним стандартам. Розглянуто особливості реформування адміністративно-територіального устрою за кордоном та виділено принципи об'єднання територіальних громад на сучасному етапі бюджетної децентралізації в Україні. На основі дослідження зарубіжного досвіду децентралізації влади та бюджетної системи обґрунтовано, що підвищення прозорості реформи, залучення громадськості до управління фінансами територій, проведення просвітницьких та консультативних заходів спільно із органами влади, працівниками бюджетної сфери, засобами масової інформації та населенням сприяє зростанню довіри суспільства до змін та формуванню позитивного сприйняття та підтримки реалізації реформи. Обґрунтовано, що ефективний перебіг адміністративно-територіальної реформи як перший етап бюджетної децентралізації сприятиме подальшому розвитку системи місцевого самоврядування на базовому рівні та зростанню якості життя й добробуту населення.

Ключові слова: *децентралізація, адміністративно-територіальна реформа, територіальна громада, органи місцевого самоврядування, місцеві бюджети, фінансова спроможність.*

JEL: H 61; R 22

© Анна Марчук, 2015.

Постановка проблеми. Після низки найбільш загрозливих за усю історію незалежності України потрясінь на 24-му році самостійного життя наша держава розпочинає реальні зміни. Після виходу із Радянського Союзу, усі сфери існування якого вибудовувались на суцільній централізації та тоталітаризмі, щоразу активніше підіймалось питання необхідності здійснення в країні децентралізації за європейським зразком, що урешті сприяло б довгоочікуваній фінансовій незалежності органів місцевого самоврядування та стимулювало б розвиток територій – за власними преференціями та на благо держави загалом.

Із приєднанням до Європейської хартії місцевого самоврядування, прийняттям низки передових за своїм значенням нормативно-правових актів, ухваленням нових Бюджетного та Податкового кодексів народ України як єдине джерело влади та носій суверенітету остаточно визначає демократичний вектор розвитку держави і саме децентралізація бюджетної системи стає першочерговим кроком на цьому шляху.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання децентралізації влади та забезпечення фінансової спроможності місцевого самоврядування активно піднімається у науковій літературі. Ця тематика відображена у працях О. Василика, Ю. Ганущака, В. Дем'янишина, О. Кириленко, В. Куйбіди, А. Мельник, В. Кравченка, І Луніної, А. Лучки, В. Опаріна, Л. Тарангул, А. Ткачука, В. Федосова, С. Юрія та ін. Особливої популярності набула тема адміністративно-територіальної реформи, поряд із активним обговоренням якої, однак, недостатньо висвітлені практичні переваги її запровадження у рамках здійснення децентралізації.

Мета і завдання дослідження. Метою статті є окреслення передумов та необхідності бюджетної децентралізації, а також дослідження основних тенденцій та проблемних аспектів процесу формування спроможних територіальних громад у ході адміністративно-територіальної реформи.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні переважна більшість територіальних громад України, маючи право вирішувати питання місцевого значення, неспроможна їх виконувати через нестачу власних коштів, занепад інфраструктури (необхідних будівель, споруд, доріг тощо), а також відсутність достатньої кількості кадрів відповідної кваліфікації. Тому значна частина питань місцевого значення не вирішується належним чином.

Децентралізація бюджетного процесу і створення чітких та прозорих взаємовідносин між державним та місцевими бюджетами є наслідком розвитку країни на демократичних засадах і запорукою розбудови та зміцнення інституту місцевого самоврядування.

Метою бюджетної децентралізації є передусім забезпечення спроможності місцевого самоврядування самостійно, за рахунок власних ресурсів, вирішувати питання місцевого значення. Йдеться про наділення територіальних громад більшими ресурсами та про мобілізацію їхніх внутрішніх резервів.

На нашу думку, логічним є запропоноване Ю. Ганущаком структурування процесу децентралізації на три складові: 1) визначення просторової основи адміністративно-територіальних одиниць; 2) передача їм повноважень; 3) забезпечення необхідними ресурсами [1].

Реальним законодавчим початком у реформуванні місцевого самоврядування можна вважати розпорядження Кабінету Міністрів України від 01 квітня 2014 р. "Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні" та Закон України "Про добровільне об'єднання територіальних громад" [2]. За прогнозами експертів Реанімаційного Пакета Реформ, які брали безпосередню участь у

розробці вищеназваного документа, реалізація положень цього закону дасть змогу сформувати спроможні, самодостатні територіальні громади. Передбачається, що саме такі громади самостійно розпоряджатимуться матеріальними, фінансовими ресурсами, територією та об'єктами соціальної інфраструктури.

За переконанням Г. Зубка, ефективність реформи регіонального розвитку визначається співставленням повноважень, яких набудуть територіальні громади, та їх економічною ефективністю: "Конституція України повинна надати ці повноваження, а законні інструменти, які отримають на місцях, дадуть можливість реалізувати свої нові повноваження. І головна рушійна сила – фінансова децентралізація. Якщо громада розумітиме, що вона має повноваження і фінансову базу на виконання цих повноважень, вона буде розвиватись"[3].

У процесі об'єднання громад важливим залишається питання їхньої спроможності, яке і визначатиме держава.

Спроможною територіальною громадою експерти Асоціації міст України визначають таку громаду, в якій місцеві джерела наповнення бюджету, інфраструктурні та кадрові ресурси є достатніми для вирішення її органами місцевого самоврядування питань місцевого значення, передбачених законодавством, в інтересах жителів громади [4].

Останніми змінами до бюджетного й податкового законодавства значно збільшено потенційний ресурс місцевого самоврядування [5], однак для переважної більшості наявних дрібних територіальних громад це не забезпечить достатньої фінансової спроможності. Надмірна частина ресурсів у таких громадах і далі витрачатиметься на утримання управлінського апарату, а реалізація перспективних проектів місцевого значення й далі фінансуватиметься за залишковим принципом. Тому перший етап бюджетної децентралізації спрямований, перш за все, на стимулювання територіальних громад до об'єднання, оскільки з більшої території до місцевого бюджету можна зібрати вагоміші податкові надходження, а витрачати їх при цьому доведеться уже на утримання одного владного апарату (одна рада, один голова, один виконком), а не декількох, що збереже кошти для соціального й економічного розвитку територій.

За законом, об'єднана громада переходить на прямі бюджетні відносини із державним бюджетом й отримує у власне розпорядження вагому ресурсну базу, а це:

– податки: 60% податку на доходи фізичних осіб, 25% екологічного податку, 100% податку на прибуток підприємств комунальної власності, 100% єдиного податку, 100% податку на майно, 5% акцизного податку з реалізації підакцизних товарів;

– збори та інші платежі: державне мито, туристичний збір, плата за надання адміністративних послуг, збір за місця для паркування, плата за місцеві ліцензії та сертифікати, орендна плата за користування комунальним майном, рентна плата за користування надрами місцевого значення і орендна плата за користування водними об'єктами, 80% від доходів підприємств, що утримуються за рахунок громади, 75% коштів від відшкодування втрат лісового та сільського господарства, 50% грошових стягнень за шкоду навколишньому середовищу, плата за надання місцевих гарантій, 55% від продажу земельних ділянок несільськогосподарського призначення і 10% вартості питної води від її реалізації через системи водопостачання;

– трансферти з державного бюджету: базова дотація, медична та освітня субвенції, субвенція на підготовку робітничих кадрів та інші;

– інші джерела: власні надходження бюджетних установ, цільові та добровільні внески підприємств, установ, організацій і громадян до місцевих фондів охорони навколишнього природного середовища, надходження у рамках програм допомоги і

грантів міжнародних фінансових організацій та Європейського Союзу, кошти пайової участі у розвитку інфраструктури населеного пункту, дивіденди, нараховані на акції господарських товариств із комунальною часткою власності, кошти від повернених кредитів із відповідними відсотками, місцеві запозичення та інші [5].

Водночас новостворені громади отримають суттєві владні повноваження на правах субсидіарності. Вони зможуть планувати власний економічний розвиток і формувати свій бюджет, залучати інвестиції, самостійно розвивати підприємництво, малий і середній бізнес, самотужки розвивати власний економічний потенціал. Громади самостійно здійснюватимуть управління земельними ресурсами, надаватимуть дозволи на будівництво, прийматимуть будівлі в експлуатацію. До їхньої компетенції також належатиме розвиток місцевої інфраструктури, утримання об'єктів комунальної власності, будівництво доріг, водо-, тепло- і газопостачання, водовідведення, благоустрій території. Крім того, громади займатимуться організацією пасажирських перевезень на своїй території і забезпеченням пожежною охороною, а у центрах адміністративних послуг, які будуть створені в кожній територіальній громаді, можна буде отримати увесь їх спектр: від реєстрації авто та землі, до видачі паспортів [3].

Основною умовою об'єднання громад є забезпечення якості та доступності публічних послуг в об'єднаних громадах на не гіршому рівні, ніж до об'єднання, акумуляція місцевих податків та створення кращих інвестиційних умов для бізнесу.

Затвердженою Кабінетом Міністрів України Методикою формування спроможних територіальних громад остаточно сформовано набір критеріїв щодо формування спроможних громад (об'єднання). Перш за все, враховується їхній соціально-економічний та інфраструктурний потенціал, беруться до уваги історичні, етнічні, культурні, природні чинники, що можуть відновити межі територій адміністративних одиниць, що існували в минулому. Також головними вважаються принципи субсидіарності, що пояснює передачу владних повноважень на найнижчий рівень управління для найбільш якісної їх реалізації [6].

Етапами формування спроможних територіальних громад згідно з Методикою [7] є:

– розроблення перспективного плану обласною державною адміністрацією;

– схвалення перспективного плану обласною радою;

– затвердження перспективного плану Кабінетом Міністрів України;

– добровільне об'єднання територіальних громад;

– формування органів місцевого самоврядування об'єднаних територіальних громад.

На сьогодні продовжується робота за першим етапом реформи – підготовка та затвердження перспективних планів формування спроможних територіальних громад. Якістю й відповідальним підходом до формування перспективного плану диктується подальший розвиток системи місцевого самоврядування в областях та територіальної організації влади в Україні загалом.

У всіх областях України були утворені Офіси реформ на основі Меморандуму, підписаного між Міністерством регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства та Всеукраїнською асоціацією органів місцевого самоврядування "Асоціація міст України" [8] з метою пришвидшення реформи створення територіальних громад. Перед ними було поставлено завдання у максимально короткі терміни розробити спільно з облдержадміністраціями проекти перспективних планів формування територій спроможних громад та ознайомити населення з основними положеннями Закону України "Про добровільне об'єднання

територіальних громад" та методикою реформування населених пунктів і утворення територіальних громад, які будуть спроможними забезпечити надання соціальних і адміністративних послуг на належному рівні.

Варто зауважити, що у зв'язку з недостатньою поінформованістю більшості громадян різних регіонів України щодо переваг та можливих недоліків, реформа місцевого самоврядування значною мірою насторожує громадськість. Передбачалось активне залучення населення до об'єднавчого процесу, зокрема, як його рушія й ініціатора, шляхом участі у громадських слуханнях, обговореннях, консультаціях в робочих групах щодо формування умов об'єднання тощо, що частково реалізовано, проте на сьогодні правове поле щодо процедури громадських слухань залишається нечітким – відсутні критерії їх результативності, не врегульована кількість учасників, форма проведення тощо.

Одним із найважливіших і, як наслідок, доволі проблематичним є визначення потенційних адміністративних центрів майбутніх спроможних територіальних громад та їхніх зон впливу. Згідно з Методикою адміністративним центром може бути місто, село або селище міського типу, яке розташоване в зоні доступності до найвіддаленіших сіл не більше ніж 20 км та володіє розвиненою інфраструктурою [7]. Сільські та селищні ради ліквідовуватимуться, а в селах будуть старости, що одночасно обиратимуться в депутати до ради укрупненої громади.

Потенційними адміністративними центрами насамперед визначаються міста обласного значення, які уже мають усю необхідну інфраструктуру, та населені пункти, що мають статус районних центрів. Адміністративними центрами потенційно можуть бути також села, селища, міста, що історично мали статус районних центрів та розташовані на відстані понад 20 км від міст обласного значення, районних центрів, а також інші населені пункти.

Необхідною умовою визначення адміністративного центру спроможної територіальної громади є наявність адміністративних будівель для розміщення:

– органів управління місцевого самоврядування (з урахуванням структур управління фінансами, освітою, охороною здоров'я, культурою, соціальним захистом тощо);

– органу правопорядку;

– пожежної частини;

– поліклініки, лікарні широкого профілю, пункту швидкої допомоги;

– територіального центру соціального захисту;

– центру надання адміністративних послуг, центру зайнятості, реєстрації актів цивільного стану, органу державної казначейської служби тощо [8].

Важливою умовою створення нової громади є економічна спроможність, тобто можливість для людей отримувати достатній заробіток у межах географічної доступності, а це насамперед – наявність підприємства чи потужного господарства. У разі розташування на вказаній території більше одного населеного пункту, який може бути визначений потенційним адміністративним центром, перевагу віддають тому, який має краще розвинену інфраструктуру. Згідно з положеннями Методики, території громад формуються з урахуванням принципу повсюдності, а також мають бути нерозривними, розташованими в межах області та, бажано, районів.

Зауважимо, що доцільність певних критеріїв щодо об'єднання оскаржується рядом сільських та селищних громад – як потужних, так і найдрібніших. Великі селищні ради, вважаючи себе самодостатніми, не бажають "тягнути на собі" дрібні громади. Часто має місце логічно не обґрунтована боротьба за право отримання статусу

адміністративного центру. Не усі жителі маленьких сіл визначають позитивними наслідки приєднання до укрупнених громад, оскільки це може призвести до їх іще більшого послаблення та ситуації, коли весь ресурс (у тому числі і їхній власний, хоч і незначний) спрямовуватиметься до адміністративного центру. Великі міста у складі громади матимуть більшість голосів у новоствореній раді й, вірогідно, лобіюватимуть досягнення власних інтересів на противагу потребам усіх членів громади.

Проте варто зазначити й безумовний ефект для сільських рад, де немає бюджетоутворюючого підприємства та ледве вистачає коштів на утримання апарату. Об'єднання із крупнішими громадами дасть змогу забезпечити належне фінансування і надання освітніх та соціальних послуг, обслуговування доріг, благоустрій, надання адміністративних послуг та розвиток населеного пункту загалом.

Особливо гостро постає у контексті реформи питання оптимізації мережі бюджетних установ, під якою на сьогодні фактично бачимо лише закриття закладів та скорочення їх штатної кількості у цілях економії бюджетних коштів. За сучасних умов позбутись недоцільних закладів досить складно, а на забезпечення мінімально достатнього рівня їх функціонування систематично не вистачає коштів. З метою досягнення економії за галузями соціально-культурної сфери вдаються до незаповнення вакантних посад, надання відпусток без збереження заробітної плати, зменшення надбавок та непроведення індексації заробітної плати, тобто населення громади власними коштами підтримує недоцільні установи.

Щодо проблеми закриття малокомплектних шкіл, логічно зазначають практики: "Хочемо чи ні, але під час процесу добровільного об'єднання громад частина шкіл із малою кількістю учнів буде закрита. Якщо сьогодні на відстані 20 км є потужний освітній заклад, є достатньо кваліфіковані вчителі, то набагато легше мати два шкільні автобуси, ніж витратити десятки мільйонів гривень, щоб у тому маленькому селі на 25 учнів утримувати школу" [3].

Варто наголосити, що доцільність дій щодо оптимізації мережі бюджетних установ визначатиметься у середині кожної конкретної громади й не доводитиметься згори, що і буде одним із виявів реалізації права спроможної громади на самоуправління.

Зауважимо, що потенційні адміністративні центри, згідно з вимогами Методики, мають перебувати у зоні доступності 20 км по дорогах із твердим покриттям. За підрахунками Міністерства інфраструктури, практично 97% доріг у державі перебувають у незадовільному, а подекуди й у критичному стані та потребують значного фінансового ресурсу для капітального ремонту. Тож допоки новостворена громада своїми силами впорядкує дороги, відведені Методикою 30 хвилин [7] на прибуття та надання швидкої медичної чи пожежної допомоги до найвіддаленішого населеного пункту, ризикують стати найнебезпечнішим прорахунком реформи стосовно громадян.

Передбачалось, що процес об'єднання громад як головний елемент реформи децентралізації мав завершитись до чергових місцевих виборів, водночас нові ради, обрані вже в об'єднаних громадах, отримають нові повноваження та суттєві ресурси. Для того, щоб в об'єднаній громаді відбулися місцеві вибори 25 жовтня цього року, процес об'єднання мав бути завершений до початку виборчого процесу, тобто до 5 вересня. Інакше проведені у реформаційний час вибори за старим зразком перетворяться у гальмо децентралізації.

На сьогодні більшістю регіонів України перший етап реформи подолано – тільки дві області не ухвалили перспективний план формування територій громад – це Тернопільська, де він був частково затверджений, та Закарпатська область.

Водночас, за станом на 01 вересня 2015 р. розпорядженнями голови облдержадміністрації було затверджено 35 висновків для громад області про відповідність Конституції та законам України проектів рішень "Про добровільне об'єднання територіальних громад".

Враховуючи скарги проігнорованих обласними радами представників громад, 4 вересня Президент України П. Порошенко підписав Закон № 676-VIII "Про внесення змін до деяких законів України щодо організації проведення перших виборів депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів" [9] .

Закон позбавляє органи місцевого самоврядування обласного рівня повноважень щодо об'єднання територіальних громад базового рівня, а також повноважень призначати дату перших місцевих виборів в об'єднаних громадах. Процедуру об'єднання громад напередодні виборчого процесу значно спрощено – відтепер ні обласним радам не потрібно приймати рішення про створення об'єднаних громад, ні уряду (на вимогу громад, що зіткнулися із небажанням облрад приймати такі рішення).

Закон визначає, що у разі прийняття місцевими радами рішення про створення об'єднаної територіальної громади, а також у разі підтримання такого об'єднання на місцевому референдумі, сільські, селищні, міські голови звертаються до обласної державної адміністрації для перевірки відповідності такого рішення вимогам Конституції та чинного законодавства. Обласна державна адміністрація має надати висновок щодо правомірності такого рішення та протягом 10 робочих днів звернутися до Центральної виборчої комісії для призначення перших виборів депутатів сільської, селищної, міської ради та відповідного сільського, селищного, міського голови у таких громадах.

Варто пам'ятати, що децентралізація, як і адміністративно-територіальна реформа, що є в її основі, не може бути самоціллю. Це головний інструмент досягнення стратегічних цілей розвитку усіх сфер функціонування держави.

Польські ідеологи адміністративно-територіальної реформи стверджують, що її успіх залежить від наявності твердої політичної волі керівництва країни, професійної команди експертів, безумовної підтримки громадськості та кваліфікованих кадрів на місцях, що розуміють сенс та необхідність реформи і здатні її реалізувати.

Виникає питання, котрий з перелічених чинників не працює, чому реформа децентралізації гальмується уже на початковому етапі?

Експерт Українського незалежного центру політичних досліджень і Реанімаційного пакету реформ І. Лукеря ставить під сумнів підвалини добровільності у процесі об'єднання, які, вірогідно, не достатньо придатні для українського менталітету. "Є два шляхи: один шлях, яким ішли Словаччина, Польща, Латвія, Данія. Вони ухвалили закон про зміну адміністративно-територіального устрою на рівні держави. Уряд його виконав і своїм рішенням змінив адміністративно-територіальний устрій. Питання адміністративно-територіального устрою – питання державне, не самоврядне", – зазначає експерт [10].

Україна пішла шляхом, який практично провалили свого часу Латвія та Данія. Серед більше двох тисяч муніципалітетів, що існували в Данії, самостійно об'єднались більше тисячі. У Латвії протягом року після ухвалення відповідного закону на добровільній основі об'єдналися більш ніж половина територіальних громад. Для тих, хто не об'єднувався протягом 6-7 років, уряд ухвалював окреме рішення про зміну адміністративно-територіального устрою. Очевидно, що подібний шлях для України є занадто тривалим.

Практика показує, що і співпраця із громадськістю стосовно важливих державних питань в Україні традиційно перебуває на незадовільному рівні. Найпростіший приклад

– прописана у законодавстві, однак за фактом номінальна прозорість бюджетного процесу, коли інформація про надходження та витрачання бюджетних коштів подається у таких місцях, де її нелегко знайти, та у формах, не надто зрозумілих населенню.

А. Ткачук вбачає успіх процесу об'єднання у необхідності донести практичні, цікаві громадянам переваги реформи до широкого кола населення, вказуючи що на сьогодні в Україні 10,5 тисяч сільрад, з яких 96% дотаційні. Приблизно 70% – глибоко дотаційні. У більш ніж половині таких сільрад реально існує тільки голова і секретар, немає жодного виконавця, практично ніяких послуг населенню не надається. В абсолютній більшості сільрад немає жодного комунального підприємства, яке могло б очистити дорогу від снігу чи ремонтувати її, вивезти сміття. Всі управлінські послуги сконцентровані в районі [11].

Наприклад, у Словаччині в 1999 р. було запроваджено посаду урядового уповноваженого з питань децентралізації. Це був міністр без портфеля, кваліфікований фахівець, рівновіддалений від усіх політичних сил, що входив до складу уряду з правом голосу, проте без адміністративного апарату. В кожному регіоні був представник такого урядового уповноваженого. За підрахунками уряду, завдяки консультативній та просвітницькій діяльності більш ніж 25% населення держави напряму вислухали урядового уповноваженого і прем'єр-міністра щодо необхідності реформи та переваг децентралізації [10].

Очевидно, що ефективна демократична держава потребує активної участі громадян у місцевому самоврядуванні, у реформах та, що найбільш нагально для України на сучасному етапі, – у реформі місцевого самоврядування.

Висновки. На сьогодні пріоритетним напрямом розвитку демократичної держави є забезпечення зростання рівня благополуччя кожного окремого громадянина, однак діюча система місцевого самоврядування не задовольняє потреб суспільства. Функціонування органів місцевого самоврядування у більшості територіальних громад не забезпечує надання населенню високоякісних і доступних адміністративних, соціальних та інших послуг на відповідних територіях.

Серед основних проблем територіального устрою України, що заважав реалізації принципу самодостатності відповідних місцевих бюджетів, можна виокремити надмірну подрібненість адміністративно-територіальних одиниць базового рівня, що знижує ефективність надання ними відповідних послуг, невідповідність статусу багатьох адміністративно-територіальних одиниць їх ресурсному потенціалу та значну диспропорцію в ресурсному забезпеченні та рівнях соціально-економічного розвитку між адміністративно-територіальними одиницями одного рівня.

Реформування адміністративно-територіального устрою – невід'ємна складова бюджетної децентралізації, що має оптимізувати систему управління територіями, впорядкувати взаємовідносини органів влади різних рівнів, а в кінцевому результаті – сприяти підвищенню рівня життя кожного громадянина у фінансово спроможних та самодостатніх територіальних громадах.

На сучасному етапі реформа адміністративно-територіального устрою, спрямована на децентралізацію, повинна проводитись із врахуванням таких принципів:

– визначення територіальної основи для діяльності органів місцевого самоврядування шляхом укрупнення територіальних громад із врахуванням вимог відповідних нормативно-правових актів, обґрунтованих економічних розрахунків та свідомого волевиявлення населення;

– створення належних матеріальних, фінансових та організаційних умов для

забезпечення здійснення органами місцевого самоврядування власних і делегованих повноважень;

– максимального залучення населення до прийняття управлінських рішень, сприяння розвитку форм прямого народовладдя.

Перспективи подальших досліджень. Окремого розгляду вимагають питання: фінансове забезпечення формування інфраструктури новостворених об'єднаних громад; удосконалення механізму розподілу компетенції між обласним рівнем бюджетної системи та відповідними територіальними громадами; механізм співфінансування капітальних видатків на об'єктах спільної власності, а також пріоритетних заходів територіального розвитку суміжних адміністративно-територіальних одиниць.

Література

1. *Ганущак Ю. Політики думають, що децентралізація – проклата реформа / Ю. Ганущак // аналітичне Інтернет-видання "platfor.ma". – 2015. – 07 квітня [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://reforms.platfor.ma/yurii-ganushchak/*
2. *Закон України "Про добровільне об'єднання територіальних громад" № 157–VIII від 05 лютого 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/157–19*
3. *Пальчук В. Перший етап адміністративно-територіальної реформи – ухвалення перспективних планів формування спроможних територіальних громад [Електронний ресурс] / В. Пальчук // Резонанс. – 2015. – № 53. – С. 2–18. – Режим доступу : http://nbuviap.gov.ua/images/rezonans/2015/rez53.pdf*
4. *Офіційний сайт Асоціації міст України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.auc.org.ua/*
5. *Бюджетний кодекс України: чинне законодавство зі змінами та доповненнями на 01.09.2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2456-17*
6. *Березіцький Р. Громади, об'єднуйтесь, враховуючи ризики / Р. Березіцький // аналітичне Інтернет-видання "zaxid.net". – 2015. – 06 травня [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zaxid.net/news/showNews.do?gromadi_obyednuytes_vrahovuyuchi_ riziki&objectId=1350343*
7. *Постанова Кабінету Міністрів України від 8 квітня 2015 р. № 214 "Про затвердження Методики формування спроможних територіальних громад" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/214-2015*
8. *Практичний посібник з питань формування спроможних територіальних громад / "Ініціатива захисту прав та представлення інтересів місцевого самоврядування в Україні" (проект ДІАЛОГ) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://auc.org.ua/sites/default/files/posibnik_gromadi_0.pdf*
9. *Закон України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо організації проведення перших виборів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів" № 676-VIII від 04 вересня 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/676-viii*
10. *Лукеря І. 1500–2000 – це оптимальна кількість сільських рад [Електронний ресурс] / І. Лукеря // Громадське радіо. – 2015. – 11 березня. – Режим доступу : http://hromadskeradio.org/terytoriya/ivan-lukerya-1500-2000-ce-optymalna-kilkist-silskyh-rad*

11. Ткачук А. Мільярди, витрачені на АТР, підуть на розвиток всієї України [Електронний ресурс] / А. Ткачук // Інформаційно-аналітичний ресурс "Диалог.UA". – Режим доступу: http://dialogs.org.ua/ru/dialog/page22-573.html

References

1. Hanushchak Y. "Politicians think that decentralization is cursed reform / Yu.Hanuschak // analytical Internet publication "platfor.ma". – 2015. – April 7 [WWW resource]. – Available at: http://reforms.platfor.ma/yurii-ganushchak/
2. Ukrainian Law "On voluntary association of communities" № 157–VIII of 5 February 2015 [WWW resource]. – Available at: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/157–19
3. Palchuk V. "The first stage of the administrative-territorial reform – the adoption of long-term plans capable of forming local communities" / V. Palchuk // Resonance. – 2015. – № 53. – P. 2–18. [WWW resource]. – Available at: http://nbuviap.gov.ua/images/rezonans/2015/rez53.pdf
4. The official site of the Association of Cities of Ukraine [WWW resource]. – Available at: http://www.auc.org.ua/
5. Budget Code of Ukraine: the current legislation on 01.09.2015 [WWW resource]. – Available at: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2456-17
6. Berezitskyy R. "Communities Unite, given the risk" / R Berezitskyy // analytical Internet publication "zaxid.net". – 2015. – 06 May [WWW resource]. – Available at: http://zaxid.net/news/howNews.do?gromadi_obyednuytes_vrahovuyuchi_riziki&objectId=1350343
7. The Cabinet of Ministers of Ukraine of April 8, 2015 r. № 214 "On approval of the method of forming capable of communities" [WWW resource]. – Available at: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/214-2015
8. Practical Guide on formation capable of communities / initiative rights protection and advocacy of local government in Ukraine (DIALOGUE) [WWW resource]. – Available at: http://auc.org.ua/sites/default/files/posibnik_gromadi_0.pdf
9. Ukrainian Law "On amendments to some legislative acts on the organization of the first elections of local councils and village, town and city mayors" № 676–VIII on September 4, 2015 [WWW resource]. – Available at: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/676-viii
10. Lukerya I. "1500-2000 is the optimal number of village councils" / I. Lukerya // Public Radio. – 2015. – March 11 [WWW resource]. – Available at: http://hromadske-radio.org/terytoriya/ivan-lukerya-1500-2000-ce-optymalna-kilkist-silskyh-rad
11. A. Tkachuk "Billions spent on ATR will go to development of the whole Ukraine" / A. Tkachuk // Information-analytical resource "Dyaloh.UA" [WWW resource]. – Available at: http://dialogs.org.ua/ru/dialog/page22-573.html

Редакція отримала матеріал 21 вересня 2015 р.

УДК 331.2

Олеся ТОЦЬКА

АНАЛІТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАРОБІТНОЇ ПЛАТИ В РУМУНІЇ ТА МОЛДОВІ

Проведено короткий огляд наукових публікацій, які описують різні аспекти освітянської сфери у двох державах, що є південно-західними сусідами України, – Румунії та Республіці Молдова. Побудовано таблиці з показниками еволюції середніх щомісячних заробітків у цих країнах за 2011–2013 рр. Кожному виду економічної діяльності (ВЕД) присвоєно індивідуальний рейтинг від 1 (найвищий) до 19 (найнижчий рівень заробітної плати). Проведено групування 19 основних ВЕД за двома авторськими методиками: залежно від розміру доходів у цій сфері (перша) та їхньої рейтингової позиції (друга). За першою методикою кількість ВЕД у кожній групі – різна, а діапазони внутрішнього розкиду показників у середині груп – однакові. За другою методикою ВЕД по групах розподіляються рівномірно, а діапазони внутрішнього розкиду показників у середині груп відрізняються. Усі ВЕД розподілено до п'яти груп: 1) з високим рівнем заробітків; 2) з рівнем оплати праці вище середнього; 3) з середнім рівнем заробітної плати; 4) з рівнем доходів нижче середнього; 5) з низьким рівнем заробітків. Проаналізовано дані по освіті. Проведено порівняння отриманих результатів з аналогічними по Україні. Визначено, що рівень доходів румунів на порядок вищий, ніж українців, а жителів Молдови – навпаки, нижчий. Найбільш високооплачуваними сферами в сусідніх країнах є фінансова та страхова діяльність, а також інформація та зв'язок; найменш оплачуваними – проживання та громадське харчування (у Румунії), сільське, лісове та рибне господарство (у Республіці Молдова). Працівники освіти в Румунії отримують заробітки на середньому (друга методика) та нижче середнього (перша методика) рівні, а в Республіці Молдова – на низькому (перша методика) та нижче середнього (друга методика) рівні.

Ключові слова: *заробітна плата, леї, вид економічної діяльності, групування, діапазони, показники, освіта, Румунія, Республіка Молдова, Україна.*

JEL: J31

Постановка проблеми. Кожен працівник за виконану ним роботу зобов'язаний отримати від роботодавця обумовлену в трудовому договорі заробітну плату, розмір якої залежить від багатьох чинників. Але, якщо порівнювати оплату однієї й тієї ж праці в різних країнах, можна помітити розбіжності, іноді доволі суттєві. В контексті міжнародних порівнянь заслуговує на увагу дослідження доходів працівників різних сфер діяльності за кордоном, і, зокрема, в сусідніх країнах, особливу увагу приділивши такому виду економічної діяльності, як освіта, яка є основою інтелектуального, культурного, духовного, соціального, економічного розвитку суспільства та держави. Для аналізу зосередимося на двох наших південно-західних сусідах – Румунії та Республіці Молдова.

© Олеся Тоцька, 2015.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід зазначити, що освітянська сфера цих двох держав не надто висвітлена в українській періодиці. Так, освіту Румунії досліджували І. Андраш, М. Ачелеану, Н. Іліаш, І. Маріуц, М. Пальчук, С. Раду, І. Чоара, Придністров'я (яке знаходиться в межах Республіки Молдова) – Н. Ушнурцева. Зокрема, ними було показано процес адаптації румунської молоді до ринку праці [1], розглянуто питання про необхідність модернізації системи освіти Румунії, безперервної корекції робочої сили [2], законодавчу базу системи управління румунською освітою та принципи координації середньої й вищої освіти [3], тенденції розвитку системи освіти Румунії [4], узагальнено результати педагогічного експерименту в середніх навчальних закладах Придністров'я з питань підвищення ефективності регіонального компоненту освіти, спрямованого на виховання полікультурної особистості [5], однак глибинний аналіз економічних аспектів освітньої сфери в цих наукових розвідках не проводився.

Мета і завдання дослідження. Мета статті – дослідження статистичних показників динаміки заробітної плати у Румунії та Республіці Молдова на основі запропонованих авторських методик.

Виклад основного матеріалу. Для реалізації мети дослідження вирішимо такі завдання:

1) проведемо групування видів економічної діяльності (далі – ВЕД) за двома авторськими методиками: залежно від розміру доходів у цій сфері (перша) та їхньої рейтингової позиції (друга);

2) порівняємо отримані результати з аналогічними по Україні.

За першою методикою кожний ВЕД потраплятиме в одну з п'яти груп залежно від розміру оплати праці zp_i^x в цій сфері:

1-а група (з високим рівнем заробітків) – $zp_i^{min} + \frac{4 \times \left(zp_i^{max} - zp_i^{min}\right)}{5} + zp_i^x + zp_i^{max}$;

2-а група (з рівнем оплати праці вище середнього) –

$$zp_i^{min} + \frac{3 \times (zp_i^{max} - zp_i^{min})}{5} \le zp_i^x < zp_i^{min} + \frac{4 \times (zp_i^{max} - zp_i^{min})}{5};$$

3-а група (з середнім рівнем заробітної плати) –

$$zp_i^{min} + \frac{2 \times (zp_i^{max} - zp_i^{min})}{5} \le zp_i^x < zp_i^{min} + \frac{3 \times (zp_i^{max} - zp_i^{min})}{5};$$

4-а група (з рівнем доходів нижче середнього) –

$$zp_i^{min} + \frac{(zp_i^{max} - zp_i^{min})}{5} \le zp_i^x < zp_i^{min} + \frac{2 \times (zp_i^{max} - zp_i^{min})}{5};$$

5-а група (з низьким рівнем заробітків) – $zp_i^{min} \le zp_i^x < zp_i^{min} + \frac{(zp_i^{max} - zp_i^{min})}{5}$, де zp_i^{min}, zp_i^{max} – відповідно мінімальна та максимальна заробітна плата серед усіх ВЕД у країні за i-й період.

Кількість ВЕД у кожній групі буде різна, а діапазони внутрішнього розкиду показників $\frac{\left(zp_i^{max} - zp_i^{min}\right)}{5}$ у середині груп – однаковими.

За другою методикою ВЕД по групах розподілятимуться рівномірно, а діапазони внутрішнього розкиду показників у середині груп будуть відрізнятися. Конкретна кількість ВЕД, яка входитиме до кожної групи, залежатиме від залишку після ділення їх загальної кількості на кількість груп (п'ять):

а) якщо остача дорівнює нулю – кількість ВЕД у кожній групі однакова;

б) якщо остача дорівнює одиниці – 3-я група матиме на одного члена більше, ніж усі інші;

в) якщо остача дорівнює двійці – 2-а та 4-а групи матимуть на одного члена більше, ніж усі інші;

г) якщо остача дорівнює трійці – 1-а, 3-я та 5-а групи матимуть на одного члена більше, ніж усі інші;

д) якщо остача дорівнює четвірці – 3-я група матиме на одного члена менше, ніж усі інші.

У нашому випадку 19/5=3 (остача=4), тому 3-я група матиме на одного члена менше (три), ніж усі інші (по чотири).

Отже, перейдемо до аналізу. Румунія – сусідня держава площею 238 391 км^2 та населенням 19 942 642 особи за станом на 1.01.2014 р. [6]. Вона приєдналася до Європейського Союзу 1.01.2007 р., але офіційною валютою країни залишився румунський лей. Показники оплати праці в Румунії зобразимо в табл. 1.

Таблиця 1

Еволюція середніх валових щомісячних заробітків (леїв/1 працівника)

Вид економічної діяльності	2011	Рей-тинг	2012	Рей-тинг	2013	Рей-тинг
1	2	3	4	5	6	7
A Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	1 532	15	1 546	16	1 657	16
B Гірничодобувна промисловість і розроблення кар'єрів	3 655	4	4 019	3	4 227	2
C Виробництво	1 843	10	1 947	9	2 059	10
D Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	3 835	3	3 998	4	4 068	4
E Водопостачання; каналізація, управління відходами та рекультивація	1 845	9	1 917	11	1 994	12
F Будівництво	1 680	13	1 722	14	1 778	14
G Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	1 773	12	1 922	10	1 945	13
H Транспортування та зберігання	2 233	7	2 285	7	2 339	7
I Проживання та громадське харчування	1 172	19	1 156	19	1 195	19
J Інформація та зв'язок	4 161	2	4 108	2	4 091	3
K Фінансова та страхова діяльність	4 917	1	5 085	1	5 240	1
L Операції з нерухомим майном	2 001	8	2 105	8	2 168	8
M Професійна, наукова та технічна діяльність	3 171	5	3 331	5	3 573	5
N Адміністративна та допоміжна діяльність	1 294	17	1 436	17	1 522	17

Продовження таблиці 1

1	2	3	4	5	6	7
O Державне управління та забезпечення військової безпеки; обов'язкове соціальне забезпечення (за винятком збройних сил і подібних)	2 564	6	2 777	6	3 187	6
P Освіта	1 795	11	1 861	12	2 062	9
Q Здоров'я людини та діяльність соціальних працівників	1 656	14	1 809	13	2 013	11
R Мистецтво, розваги та відпочинок	1 444	16	1 564	15	1 725	15
S Інші послуги	1 256	18	1 297	18	1 391	18

Примітка. Укладено автором на основі [7].

Слід зазначити, що в 2011 р. деякі ВЕД у цій країні мали дещо інші назви.

Як видно з табл. 1, в 2011–2013 рр. найвищі щомісячні доходи в Румунії отримували працівники, зайняті фінансовою та страховою діяльністю (4 917–5 240 леїв), а найменші – у сфері проживання та громадського харчування (1 156–1 195 леїв). Освітяни в рейтингу заробітної плати перебували на 11, 12 та 9 позиціях із показниками на рівні 1 795–2 062 леї. Розрив між найвищим і найнижчим рівнем оплати праці в аналізованому періоді склав, відповідно, 4,19, 4,40 та 4,39 разу.

Аналізуючи динаміку цих показників, бачимо, що заробітна плата в 2012 р. зростала за всіма ВЕД, окрім I Проживання та громадське харчування (відбулося незначне зниження на 0,01% з 1 172 до 1 156 леїв), J Інформація та зв'язок (невелике зменшення на 0,01% з 4 161 до 4 108 леїв). У 2013 р. доходи також збільшилися за всіма ВЕД, окрім J Інформація та зв'язок (відбулося незначне зниження на 0,004% з 4 108 до 4 091 лея).

Застосувавши першу методику для групування ВЕД (залежно від розміру щомісячних заробітків у 2013 р.), отримаємо такі результати:

1-а група (один ВЕД із оплатою праці в межах 4 431 $\leq zp_i^x \leq$ 5 240 леїв) – K Фінансова та страхова діяльність (5 240 леїв);

2-а група (три ВЕД із заробітною платою в діапазоні 3 622 $\leq zp_i^x <$ 4 431 лея) – B Гірничодобувна промисловість і розроблення кар'єрів (4 227 леїв), J Інформація та зв'язок (4 091 лей), D Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря (4 068 леїв);

3-а група (два ВЕД із доходами в межах 2 813 $\leq zp_i^x <$ 3 622 леїв) – M Професійна, наукова та технічна діяльність (3 573 леї), O Державне управління та забезпечення військової безпеки; обов'язкове соціальне забезпечення (3 187 леїв);

4-а група (п'ять ВЕД із заробітками в діапазоні 2 004 $\leq zp_i^x <$ 2 813 леїв) – H Транспортування та зберігання (2 339 леїв), L Операції з нерухомим майном (2 168 леїв), P Освіта (2 062 леї), C Виробництво (2 059 леїв), Q Здоров'я людини та діяльність соціальних працівників (2 013 леїв);

5-а група (вісім ВЕД із оплатою праці в межах 1 195 $\leq zp_i^x <$ 2 004 леїв) – E Водопостачання; каналізація, управління відходами та рекультивація (1 994 леї), G Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів

(1 945 леїв), F Будівництво (1 778 леїв), R Мистецтво, розваги та відпочинок (1 725 леїв), A Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство (1 657 леїв), N Адміністративна та допоміжна діяльність (1 522 леї), S Інші послуги (1 391 лей), I Проживання та громадське харчування (1 195 леїв).

Як бачимо, діапазони внутрішнього розкиду показників у цих групах дорівнюють 809 леїв. До 1-ї групи (з високим рівнем заробітної плати) потрапив тільки один ВЕД, до 2-ї (з рівнем доходів вище середнього) – три, до 3-ї (з середнім рівнем заробітків) – два. 4-а (з рівнем оплати праці нижче середнього) та 5-а (з низьким рівнем заробітної плати) групи є найчисельнішими – містять п'ять і вісім ВЕД відповідно. Освітяни за цією методикою заробляють на рівні нижче середнього (в 2,54 разу менше, ніж працівники, зайняті фінансовою та страховою діяльністю, і водночас в 1,73 разу більше, ніж у сфері проживання та громадського харчування).

Групування 19 ВЕД за другою методикою (залежно від отриманої ними рейтингової позиції в 2013 р.) виглядатиме таким чином:

1-а група (чотири ВЕД із доходами від 4 068 до 5 240 леїв) – K Фінансова та страхова діяльність (5 240 леїв), B Гірничодобувна промисловість і розроблення кар'єрів (4 227 леїв), J Інформація та зв'язок (4 091 лей), D Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря (4 068 леїв);

2-а група (чотири ВЕД із заробітками від 2 168 до 3 573 леїв) – M Професійна, наукова та технічна діяльність (3 573 леї), O Державне управління та забезпечення військової безпеки; обов'язкове соціальне забезпечення (3 187 леїв), H Транспортування та зберігання (2 339 леїв), L Операції з нерухомим майном (2 168 леїв);

3-а група (три ВЕД із оплатою праці від 2 013 до 2 062 леїв) – P Освіта (2 062 леї), C Виробництво (2 059 леїв), Q Здоров'я людини та діяльність соціальних працівників (2 013 леїв);

4-а група (чотири ВЕД із заробітною платою від 1 725 до 1 994 леїв) – E Водопостачання; каналізація, управління відходами та рекультивація (1 994 леї), G Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів (1 945 леїв), F Будівництво (1 778 леїв), R Мистецтво, розваги та відпочинок (1 725 леїв);

5-а група (чотири ВЕД із доходами від 1 195 до 1 657 леїв) – A Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство (1 657 леїв), N Адміністративна та допоміжна діяльність (1 522 леї), S Інші послуги (1 391 лей), I Проживання та громадське харчування (1 195 леїв).

Як бачимо, діапазони внутрішнього розкиду показників у кожній групі значно відрізняються. Так, різниця між 1-ю та 4-ю позицією в 1-й групі становить 1 173 леї, між 5-ю та 8-ю позицією в 2-й групі – 1 405 леїв, між 9-ю та 11-ю позицією в 3-й групі – 49 леїв, між 12-ю та 15-ю позицією в 4-й групі – 269 леїв, між 16-ю та 19-ю позицією в 5-й групі – 462 леї. Тобто найбільш однорідною за цією методикою є 3-я група. Освіта на цей раз потрапила до групи ВЕД з середнім рівнем заробітків.

Порівняємо отримані результати з даними за аналогічними ВЕД в Україні, попередньо перевівши румунську оплату праці в українську гривню. Для цього скористаємось оприлюдненими Національним Банком Румунії офіційними курсами леїв щодо євро (4,2379 лея в 2011 р., 4,4560 лея в 2012 р., 4,4190 лея в 2013 р.) [8] та НБУ гривні щодо 100 євро (1 109,18 грн у 2011 р., 1 027,06 грн у 2012 р., 1 061,22 грн у 2013 р.) [9]. На підставі них вирахуємо курси гривні щодо лея (2,6173 грн 2011 р., 2,3049 грн у 2012 р., 2,4015 грн у 2013 р.) та на їх основі отримаємо такі результати:

1) щомісячна заробітна плата однієї особи в Румунії перебувала в межах 3 068,33–

12 868,76 грн в 2011 р., 2 663,30–11 720,38 грн в 2012 р. та 2 869,38–12 584,83 грн в 2013 р.;

2) дохід освітян за місяць у 2011–2013 рр. становив, відповідно, 4 699,12 грн, 4 289,98 грн та 4 951,48 грн.

Для порівняння зазначимо, що в Україні за аналізований період за аналогічними ВЕД найменше в місяць заробляли працівники сфери охорони здоров'я та надання соціальної допомоги (1 774 грн в 2011 р.) і тимчасового розміщування й організації харчування (2 055 грн в 2012 р. та 2 249 грн в 2013 р.), а найбільше – працівники фінансової та страхової діяльності (5 377 грн, 6 012 грн та 6 275 грн відповідно) [10]. Тобто мінімальні заробітки були меншими за відповідні румунські в 1,73, 1,30 та 1,28 разу, а максимальні – в 2,39, 1,95 та 2,01 разу. І хоча ці розриви з часом зменшилися, але також залишаються доволі значними. Водночас оплата праці українських освітян за місяць у 2011–2013 рр. становила, відповідно, 2 079 грн, 2 530 грн та 2 700 грн, тобто була меншою в 2,26, 1,70 та 1,83 разу, ніж у Румунії.

Показники заробітної плати в Республіці Молдова наведені в табл. *2*.

Таблиця 2

Щомісячний середній заробіток (молдовських леїв/1 працівника)

Вид економічної діяльності	2011 р.	Рейтинг	2012 р.	Рейтинг	2013 р.	Рейтинг
1	2	3	4	5	6	7
A Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	1 716,0	19	1 929,7	19	2 421,6	19
B Гірничодобувна промисловість і розроблення кар'єрів	3 225,4	8	3 497,4	9	3 816,9	9
C Виробництво	3 074,3	10	3 333,5	12	3 600,3	12
D Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	5 547,8	3	5 772,8	3	6 420,6	3
E Водопостачання; каналізація, управління відходами та рекультивація	3 403,0	7	3 577,8	8	3 916,7	7
F Будівництво	2 889,2	12	3 470,5	10	3 822,4	8
G Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	2 388,0	15	2 667,8	15	3 005,4	15
H Транспортування та зберігання	4 748,9	4	5 129,4	4	3 646,0	10
I Проживання та громадське харчування	2 101,3	18	2 264,5	18	2 460,0	17
J Інформація та зв'язок	6 388,3	1	6 704,7	1	7 387,8	1
K Фінансова та страхова діяльність	6 047,1	2	6 345,8	2	7 016,3	2
L Операції з нерухомим майном	2 678,5	14	2 850,5	14	3 137,7	13
M Професійна, наукова та технічна діяльність	3 785,6	5	4 244,9	5	4 735,7	5
N Адміністративна та допоміжна діяльність	2 218,5	17	2 564,1	16	2 947,2	16
O Державне управління та забезпечення військової безпеки; обов'язкове соціальне забезпечення	3 456,5	6	4 123,3	6	4 808,2	4

Продовження таблиці 2

1	2	3	4	5	6	7
P Освіта	2 755,6	13	2 997,4	13	3 040,0	14
Q Здоров'я людини та діяльність соціальних працівників	3 032,9	11	3 335,1	11	3 610,0	11
R Мистецтво, розваги та відпочинок	2 261,6	16	2 470,4	17	2 437,5	18
S Інші послуги	3 157,8	9	4 023,9	7	4 508,0	6

Примітка. Укладено автором на основі [12].

Слід зазначити, що нова версія класифікації ВЕД у Республіці Молдова, яка повністю узгоджена з номенклатурою ВЕД в ЄС, була реалізована на практиці тільки починаючи з 2013 р. Тому в 2011–2012 рр. деякі ВЕД у цій країні мали дещо інші назви та містили інші складові.

Аналіз табл. 2 показує, що в 2011–2013 рр. найвищі щомісячні доходи отримували працівники у сфері інформації та зв'язку (6 388,3–7 387,8 лея), а найнижчі – у сільському, лісовому та рибному господарстві (1 716,0–2 421,6 лея). Освітяни в рейтингу оплати праці перебували на 13–14 позиціях із показниками на рівні 2 755,6–3 040,0 леїв. Розрив між найвищим і найнижчим рівнем заробітної плати в аналізованому періоді склав відповідно 3,72, 3,47 та 3,05 разу (менше, ніж у Румунії).

Аналізуючи динаміку цих показників, бачимо, що доходи в 2012 р. зростали за всіма без винятку ВЕД. У 2013 р. заробітки також збільшилися за всіма ВЕД, окрім H Транспортування та зберігання (відбулося значне зниження на 28,92% з 5 129,4 до 3 646,0 леїв), R Мистецтво, розваги та відпочинок (невелике зменшення на 1,33% з 2 470,4 до 2 437,5 лея).

Застосувавши першу методику для групування ВЕД (залежно від розміру щомісячної оплати праці у 2013 р.), отримаємо такі результати:

1-а група (три ВЕД із заробітною платою в межах 6 394,6 $\leq zp_i^x \leq$ 7 387,8 лея) – J Інформація та зв'язок (7 387,8 лея), K Фінансова та страхова діяльність (7 016,3 лея), D Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря (6 420,6 лея);

2-а група (ВЕД із доходами в діапазоні 5 401,3 $\leq zp_i^x <$ 6 394,6 лея);

3-а група (три ВЕД із заробітками в межах 4 408,1 $\leq zp_i^x <$ 5 401,3 лея) – O Державне управління та забезпечення військової безпеки; обов'язкове соціальне забезпечення (4 808,2 лея), M Професійна, наукова та технічна діяльність (4 735,7 лея), S Інші послуги (4 508,0 леїв);

4-а група (шість ВЕД із оплатою праці в діапазоні 3 414,8 $\leq zp_i^x <$ 4 408,1 лея) – E Водопостачання; каналізація, управління відходами та рекультивація (3 916,7 лея), F Будівництво (3 822,4 лея), B Гірничодобувна промисловість і розроблення кар'єрів (3 816,9 лея), H Транспортування та зберігання (3 646,0 леїв), Q Здоров'я людини та діяльність соціальних працівників (3 610,0 леїв), C Виробництво (3 600,3 лея);

5-а група (сім ВЕД із заробітною платою в межах 2 421,6 $\leq zp_i^x <$ 3 414,8 лея) – L Операції з нерухомим майном (3 137,7 лея), P Освіта (3 040,0 леїв), G Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів (3 005,4 лея), N Адміністративна та допоміжна діяльність (2 947,2 лея), I Проживання та громадське харчування (2 460,0 леїв), R Мистецтво, розваги та відпочинок (2 437,5 лея), A Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство (2 421,6 лея).

Як бачимо, діапазони внутрішнього розкиду показників у цих групах дорівнюють 993,2 лея. При цьому до 1-ї групи (з високим рівнем доходів) потрапили три ВЕД, до 2-ї (з рівнем заробітків вище середнього) – жодного, до 3-ї (з середнім рівнем оплати праці) – три. Між членами 1-ї та 3-ї груп наявний значний розрив у розмірі 1 612,4 лея (6 420,6-4 808,2). 4-а (з рівнем заробітної плати нижче середнього) та 5-а (з низьким рівнем доходів) групи є найчисельнішими – містять шість і сім ВЕД відповідно. Освітяни за цією методикою заробляють на низькому рівні (в 2,43 разу менше, ніж працівники у сфері інформації та зв'язку, і водночас в 1,26 разу більше, ніж у сільському, лісовому та рибному господарстві).

Групування цих самих ВЕД за другою методикою (залежно від отриманої ними рейтингової позиції в 2013 р.) матиме такий вигляд:

1-а група (чотири ВЕД із заробітками від 4 808,2 до 7 387,8 лея) – J Інформація та зв'язок (7 387,8 лея), K Фінансова та страхова діяльність (7 016,3 лея), D Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря (6 420,6 лея), O Державне управління та забезпечення військової безпеки; обов'язкове соціальне забезпечення (4 808,2 лея);

2-а група (чотири ВЕД із оплатою праці від 3 822,4 до 4 735,7 лея) – M Професійна, наукова та технічна діяльність (4 735,7 лея), S Інші послуги (4 508,0 леїв), E Водопостачання; каналізація, управління відходами та рекультивація (3 916,7 лея), F Будівництво (3 822,4 лея);

3-а група (три ВЕД із заробітною платою від 3 610,0 до 3 816,9 лея) – B Гірничодобувна промисловість і розроблення кар'єрів (3 816,9 лея), H Транспортування та зберігання (3 646,0 леїв), Q Здоров'я людини та діяльність соціальних працівників (3 610,0 леїв);

4-а група (чотири ВЕД із доходами від 3 005,4 до 3 600,3 лея) – C Виробництво (3 600,3 лея), L Операції з нерухомим майном (3 137,7 лея), P Освіта (3 040,0 леїв), G Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів (3 005,4 лея);

5-а група (чотири ВЕД із заробітками від 2 421,6 до 2 947,2 лея) – N Адміністративна та допоміжна діяльність (2 947,2 лея), I Проживання та громадське харчування (2 460,0 леїв), R Мистецтво, розваги та відпочинок (2 437,5 лея), A Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство (2 421,6 лея).

Діапазони внутрішнього розкиду показників у цих групах значно відрізняються. Зокрема, різниця між 1-ю та 4-ю позицією в 1-й групі становить 2 579,6 лея, між 5-ю та 8-ю позицією в 2-й групі – 913,3 лея, між 9-ю та 11-ю позицією в 3-й групі – 206,9 лея, між 12-ю та 15-ю позицією в 4-й групі – 594,9 лея, між 16-ю та 19-ю позицією в 5-й групі – 525,6 лея, тобто найбільш однорідною за цією методикою є 3-я група. Освіта на цей раз потрапила до групи ВЕД з рівнем оплати праці нижче середнього.

Порівняємо отримані результати з даними по Україні, попередньо перевівши молдовські заробітні плати в українську гривню. Для цього скористаємось оприлюдненими НБУ офіційними курсами гривні щодо 100 молдовських леїв: 67,91 грн. у 2011 р., 66,03 грн. у 2012 р., 63,57 грн. у 2013 р. [9]. Отримаємо такі результати:

1) щомісячні доходи однієї особи в Республіці Молдова перебували в межах 1 165,30–4 338,29 грн. в 2011 р., 1 274,15–4 427,11 грн. в 2012 р. та 1 539,41–4 696,42 грн. в 2013 р.;

2) заробітки освітян за місяць у 2011–2013 рр. становили, відповідно, 1 871,33 грн., 1 979,18 грн. та 1 932,53 грн.

Для порівняння зазначимо, що в Україні за аналізований період мінімальні оплати праці були більшими за відповідні молдовські в 1,52, 1,61 та 1,46 разу, а максимальні – в 1,24, 1,36 та 1,34 разу. Водночас зарплати українських освітян за місяць у 2011–2013 рр. були більшими в 1,11, 1,28 та 1,40 разу, ніж у Республіці Молдова.

Висновки. Отже, підсумовуючи, можна зробити такі висновки. Рівень доходів румунів вищий, ніж українців, а жителів Молдови – навпаки, нижчий. Водночас, зарплати в Румунії в 2011–2013 рр. були більші за відповідні в Республіці Молдова (мінімальні – в 2,63, 2,09 та 1,86 разу, максимальні – в 2,97, 2,65 та 2,68 разу відповідно). Найбільш високооплачуваними сферами в сусідніх країнах є фінансова та страхова діяльність, а також інформація та зв'язок; найменш оплачуваними – проживання та громадське харчування (у Румунії), сільське, лісове та рибне господарство (у Республіці Молдова). Розрив між найвищим і найнижчим рівнем доходів у 2011–2013 рр. перевищував відмітку 3 (4,19, 4,40 та 4,39 разу в Румунії та 3,72, 3,47 і 3,05 разу в Республіці Молдова). Працівники освіти в Румунії отримують заробітки на середньому (друга методика) та нижче середнього (перша методика) рівні, а в Республіці Молдова – на низькому (перша методика) та нижче середнього (друга методика) рівні.

Перспективи подальших досліджень. Для повноти картини вважаємо необхідним дослідження показників оплати праці і в інших сусідніх країнах.

Література

1. *Aceleanu M. The role of education in improving the insertion into labour market (the case of Romania) / M. Aceleanu // Актуальні проблеми економіки. – 2012. – № 11. – С. 270–277.*
2. *Ilias N. The influence of education on the quality of human-technical potential in Romania / N. Ilias, I. Cioara, I. Andras, S. Radu // Теорія і практика управління соц. системами. – 2013. – № 2. – С. 140–144.*
3. *Маріуц І. О. Управління освітою : досвід Румунії / І. О. Маріуц // Витоки пед. майстерності. – 2011. – Вип. 8(1). – С. 208–212. – (Серія "Педагогічні науки").*
4. *Пальчук М. Модель професійної освіти і навчання в Румунії – п'ятий етап європейської інтеграції / М. Пальчук // Наук. вісн. Миколаїв. держ. ун-ту ім. В. О. Сухомлинського. – 2011. – Вип. 1.33. – С. 169–175. – (Серія "Педагогічні науки").*
5. *Ушнурцева Н. Н. Региональный компонент в поликультурном воспитании учащихся / Н. Н. Ушнурцева // Наука і освіта. – 2009. – № 10. – С. 219–222.*
6. *Офіційний сайт Національного Інституту Статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.insse.ro/cms/en*
7. *Earnings [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.insse.ro/cms/en/content/earnings*
8. *Exchange rates (annual averages) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bnro.ro/Exchange-Rates–3727.aspx*
9. *Офіційний курс гривні щодо іноземних валют (середній за період) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=7693080*
10. *Динаміка середньомісячної заробітної плати за видами економічної діяльності у 2010–2013 роках [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/*

11. Офіційний сайт Національного Бюро Статистики Республіки Молдова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.statistica.md/index.php?l=en
12. Monthly average earning by economic activities, years, sector, indicator and sex [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://statbank.statistica.md/pxweb/Dialog/Saveshow.asp

References

1. Aceleanu M. The role of education in improving the insertion into labour market (the case of Romania) / M. Aceleanu // Actual problems of economy. – 2012. – № 11. – P. 270–277.
2. Ilias N. The influence of education on the quality of human-technical potential in Romania / N. Ilias, I. Cioara, I. Andras, S. Radu // Theory and practice of management of social systems. – 2013. – № 2. – P. 140–144.
3. Mariuts I. O. Educational management : the experience of Romania / I. O. Mariuts // The origins of pedagogical skills. Ser. : Pedagogical Sciences. – 2011. – Issue 8(1). – P. 208–212.
4. Palchuk M. Model of vocational education and training in Romania – the fifth stage of European integration / M. Palchuk // Scientific Bulletin of Mykolayiv State University named after V. O. Suchomlynsky. Ser. : Pedagogical Sciences. – 2011. – Issue 1.33. – P. 169–175.
5. Ushnurtseva N. N. Regional component in polycultural education of pupils / N. N. Ushnurtseva // Science and education. – 2009. – № 10. – P. 219–222.
6. The official website of the National Institute of Statistics [Electronic resource]. – Access mode : http://www.insse.ro/cms/en
7. Earnings [Electronic resource]. – Access mode : http://www.insse.ro/cms/en/content/earnings
8. Exchange rates (annual averages) [Electronic resource]. – Access mode :http://www.bnro.ro/Exchange-Rates–3727.aspx
9. The official hryvnia exchange rate against foreign currencies (period average) [Electronic resource]. – Access mode : http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=7693080
10. Dynamics of average monthly wages by economic activities in the years 2010–2013 [Electronic resource]. – Access mode : http://www.ukrstat.gov.ua/
11. The official website of the National Bureau of Statistics of the Republic of Moldova [Electronic resource]. – Access mode : http://www.statistica.md/index.php?l=en
12. Monthly average earning by economic activities, years, sector, indicator and sex [Electronic resource]. – Access mode : http://statbank.statistica.md/pxweb/Dialog/Saveshow.asp

Редакція отримала матеріал 21 вересня 2015 р.

ФІНАНСИ І КРЕДИТ

УДК 368.02

Наталія ТКАЧЕНКО, Оксана ВОДОЛАЗСЬКА

ГАРМОНІЧНИЙ АНАЛІЗ КОЛИВАНЬ АНДЕРРАЙТИНГОВОГО РЕЗУЛЬТАТУ СТРАХОВИКА

Ринкові процеси характеризуються невизначеністю і нестійкістю, при цьому кон'юнктура будь-якого ринку має тенденцію змінюватися циклічно. Не є виключенням і страховий ринок, який також характеризується циклічністю свого розвитку. Окрім того циклічністю характеризується і діяльність страхових компаній, зокрема в частині їх андеррайтингового результату.

Метою статті є дослідження андеррайтингового циклу страховика у тісному зв'язку з андеррайтинговими фазами страхового ринку та на цій підставі здійснення параметричної декомпозиції часового ряду періодичних коливань андеррайтингового результату страховика із виділенням трендової, періодичної та випадкової компонент за результатами гармонічного аналізу.

Значну роль в діяльності будь-якої страхової компанії відіграє побудована система андеррайтингу, від фахового управління якою залежить фінансове благополуччя компанії. При управлінні андеррайтингом окрему увагу слід приділяти аналізу андеррайтингового циклу, тобто циклічним змінам так званого андеррайтингового результату страховика, із урахуванням фази андеррайтингового циклу страхового ринку.

Щодо циклічних коливань андеррайтингового результату окремих страхових компаній, то систематизація поглядів вчених-економістів дала змогу виокремити три основних підходи до виділення факторів, що спричинюють такі коливання: 1) волатильність попиту та пропозиції на страхові продукти; 2) специфічність механізму ціноутворення на страхові продукти; 3) зовнішні впливи на діяльність страховика.

Для аналізу циклічних коливань андеррайтингового результату страхових компаній виконано гармонічний аналіз періодичної компоненти часового ряду андеррайтингового результату. Гармонічний аналіз дає змогу визначити функціональну форму періодичних коливать часового ряду. Це допоможе підвищити точність прогнозних розрахунків андеррайтингового результату.

За результатами аналізу зафіксовано коливальний характер змін значень андеррайтингового результату страховиків. Моделювання часових рядів здійснено за допомогою поліноміального тренду, але при цьому зазначено, що він не завжди дає задовільні результати. Для виокремлення періодичної компоненти часового ряду використаємо метод гармонічного аналізу періодичних функцій.

Виконане дослідження дало змогу розвинути науково-методичний підхід до прогнозування андеррайтингового результату страховика, що, на відміну від інших

© Наталія Ткаченко, Оксана Водолазська, 2015.

підходів, передбачає параметричну декомпозицію часового ряду періодичних коливань співвідношення чистого прибутку (збитку) страхової компанії до обсягу валових страхових премій із виділенням трендової, періодичної та випадкової компонент за результатами гармонічного аналізу та дозволяє вжити превентивних заходів щодо формування достатнього обсягу страхових резервів на випадок виникнення андеррайтингового збитку.

Ключові слова: *страховий ринок, страхова компанія, андеррайтинговий цикл, андеррайтинговий результат, гармонічний аналіз, трендова компонента, періодична компонента, випадкова компонента.*

JEL: G23

Постановка проблеми. Ринкові процеси характеризуються невизначеністю і нестійкістю, при цьому кон'юнктура будь-якого ринку має тенденцію змінюватися циклічно. Не є виключенням і страховий ринок, який також характеризується циклічністю свого розвитку. Характеристики циклу, його довжина, амплітуда відрізняються у різних ринкових сегментах, наприклад, короткострокового і довгострокового видів страхування, різних географічних ринків, особливо з урахуванням сучасних тенденцій до об'єднання в портфелі однієї компанії ризиків різних країн, страхові ринки яких знаходяться на відмінних стадіях циклу. Окрім того, циклічністю характеризується і діяльність страхових компаній, зокрема в частині їх андеррайтингового результату.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З огляду на важливість з'ясування підходів до оцінювання ефективності діяльності страховиків, останнім присвячено праці багатьох вітчизняних науковців. Водночас, проблематиці поєднання тенденцій на страховому ринку з аналізом андеррайтингового результату страховика приділялося недостатньо уваги. У цьому напрямку необхідно відмітити дослідження Е. Венеціан, Ю. Воскобійников, Дж. Габель, С. Журавін, С. Ді Карло, Б. Лор, Н. Тереніна, І. Тетін, Н. Ткаченко, Р. Формізано, М. Яблоновські [1–7] та інших, предметом яких були питання побудови андеррайтингової політики, циклічність функціонування страхового ринку.

Віддаючи належне внеску попередників, зазначимо, що питання аналізу андеррайтингового результату страховика набуває все більшої актуальності з огляду на зростаючий рівень конкурентної боротьби у зазначеній сфері економіки та більшу вимогливість споживачів до якості страхових послуг, тому розгляд та удосконалення методичних засад процесу оцінювання андеррайтингового результату страховиків потребує подальших досліджень.

Формулювання цілей статті. Метою статті є дослідження андеррайтингового циклу страховика у тісному зв'язку з андеррайтинговими фазами страхового ринку та на цій підставі здійснення параметричної декомпозиції часового ряду періодичних коливань андеррайтингового результату страховика із виділенням трендової, періодичної та випадкової компонент за результатами гармонічного аналізу.

Виклад основного матеріалу. Значну роль у діяльності будь-якої страхової компанії відіграє побудована система андеррайтингу, від фахового управління якою залежить фінансове благополуччя компанії [1]. Під час управління андеррайтингом окрему увагу слід приділяти аналізу андеррайтингового циклу, тобто циклічним змінам так званого андеррайтингового результату страховика (співвідношення чистого прибутку або збитку від страхової діяльності до обсягу валових страхових премій), із урахуванням фази андеррайтингового циклу страхового ринку (рис. 1).

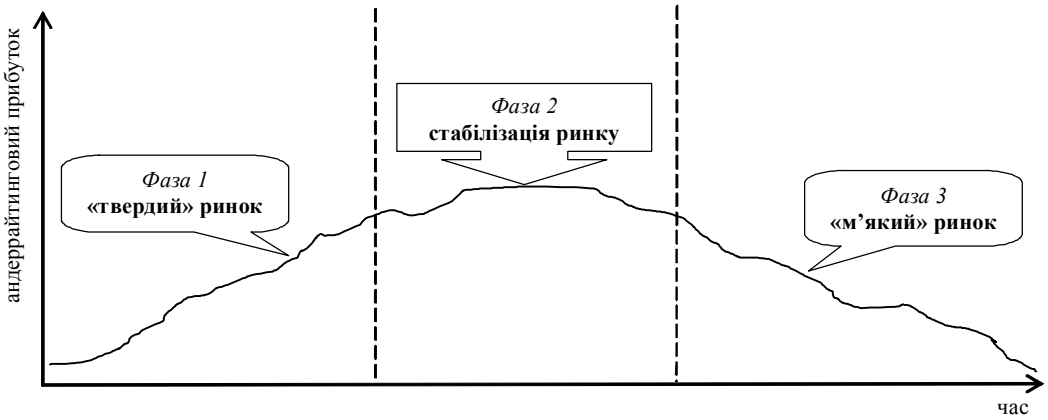

Рис. 1. ***Фази андеррайтингового циклу страхового ринку***
Джерело: побудовано на основі [2]

Як свідчать дані рис. 1, андеррайтинговий цикл страхового ринку складається з трьох фаз. Фаза I відповідає так званому "твердому" ринку, який характеризується перевищенням попиту на страхові продукти над пропозицією, що призводить до зростання цін на страхові продукти та, відповідно, до підвищення прибутковості страхової діяльності. Фаза II відповідає стабілізації ринку, коли ціни на страхові продукти різних страховиків вирівнюються, страхова діяльність приносить стабільно високий прибуток та в галузі спостерігається приплив капіталу. Але поступово посилюється цінова конкуренція між страховими компаніями і це призводить до перевищення пропозиції страхових продуктів над попитом на них. Це зумовлює зниження цін на страхові продукти та, як наслідок, перехід страхового ринку до фази III – так званого "м'якого" ринку. Останній характеризується перевищенням пропозиції страхових продуктів над попитом за рахунок невисоких цін на них і, відповідно, невисокою прибутковістю, у той час як для "твердого" ринку властиве поступове обмеження пропозиції страхового покриття, підвищення цін та зростаюча прибутковість.

Щодо циклічних коливань андеррайтингового результату окремих страхових компаній, то систематизація поглядів вчених-економістів [2-6] дала змогу виокремити три основних підходи до виділення чинників, що спричинюють такі коливання: 1) волатильність попиту та пропозиції на страхові продукти; 2) специфічність механізму ціноутворення на страхові продукти; 3) зовнішні впливи на діяльність страховика. Розглянемо такі підходи більш докладно.

За першого підходу основним чинником, що обумовлює існування андеррайтингового циклу страховика, є волатильність попиту та пропозиції на страхові продукти. Так, М. Яблоновські [5] запропонував для пояснення походження андеррайтингового циклу теорію "супергри". Відповідно до цієї теорії андеррайтинговий цикл є наслідком свідомої політики, що проводиться страховими компаніями. Так, на ринку є всього кілька фірм-лідерів, які займають міцні ринкові позиції, більшість компаній не мають реального впливу на ціноутворення на ринку. Такі компанії змушені або "копіювати" цінову політику лідерів, або підлаштовуватися під неї. У той час як абсолютно всім компаніям вигідно утримувати високі ціни, серед лідерів періодично знаходяться такі, що йдуть на зниження цін заради розширення своєї ринкової частки. Варто одній компанії порушити баланс загальних корпоративних інтересів, як інші компанії змушені будуть також йти на зниження цін заради збереження своїх позицій на ринку.

Страховики знижують ціни на страхові продукти для розширення своєї ринкової частки, а пізніше знову підвищують їх для того, щоб компенсувати недоотриманий прибуток або понесені збитки. Зниження страхових тарифів на надані страхові послуги призводить до розширення страхового покриття, збільшення обсягів прийнятих на страхування ризиків на тлі зниження вартості страхового захисту. Знижуючи ціни на страхові продукти страхувальники схиляються до більшої передачі ризиків у страхування, що зумовлює зростання обсягу страхових премій. Підвищення обсягу страхової відповідальності на фоні знижених ставок страхових премій поступово призводить до формування негативного андеррайтингового результату, що скорочує фінансові ресурси страховика, його капіталізацію.

У міру скорочення величини капіталу страховиків, зниження рівня інвестиційного доходу та підвищення обсягу збитків, вартість страхового захисту підвищується, а пропонований обсяг страхового покриття скорочується. До того ж обмежується як кількість ризиків, прийнятих на страхування, так і величина максимально можливих страхових виплат. Реакція страхувальників на зростання цін на страховий захист проявляється у скороченні попиту на страхові продукти. За такої ситуації страхувальники переглядають свої можливості й коригують страхові плани та зазвичай вже передають менший розмір ризиків у страхування або страхують їх частково, залишаючи певні ризики на своєму утриманні.

Таким чином, високий рівень попиту змінюється періодами його зниження, коли страховим компаніям стає важко продавати страхові продукти за прийнятними цінами (тарифами). Тому в практиці страхового бізнесу періоди високих ставок страхових премій за надання страхового покриття чередуються з періодами низьких ставок страхових премій.

Представники другого підходу виділяють як основний чинник формування андеррайтингового циклу страховика специфіку механізму ціноутворення на страхові продукти. Так, С. Журавін та Н. Тереніна [4] переконані, що до посилення коливань андеррайтингового результату призводить затримка в отриманні інформації при встановленні ціни на страховий захист. Відповідно, вартість страхового покриття, яка визначається згідно з попередньою інформацією, не може миттєво реагувати на мінливі ринкові умови, зокрема на збільшення поточної збитковості страхових операцій. Невизначеність вартості продукту обумовлює неможливість однозначної оцінки витрат (в цьому разі можна говорити й про непрозорість витрат), пов'язаних зі страховим продуктом, як у момент продажу, так і в період виконання страховиком своїх зобов'язань, зокрема при врегулюванні збитків. Запізніла реакція страховиків на зміну фінансового результату страхових операцій призводить до циклічного характеру чергування періодів прибутків та збитків страхової діяльності.

В основі третього підходу до визначення чинників, що обумовлюють андеррайтинговий цикл, закладено існування зовнішніх впливів на діяльність страховика. Так, Е. Венізіан [3] пояснює коливання андеррайтингового результату з позиції того, яку доходність очікують страховики від інвестування тимчасово вільних коштів. У ті періоди, коли страховим компаніям вигідно розміщувати значні обсяги грошових коштів на фінансовому ринку, страховики свідомо йдуть на зниження цін на страхові продукти для того, щоб сформувати якомога більший оборотний капітал, а збитки від занижених цін на організацію страхового захисту покриваються за рахунок прибутку від інвестиційної діяльності.

Оскільки стан інвестиційного портфеля страхової компанії переважно визначається

станом фінансового ринку, то в переліку зовнішніх чинників економічного характеру, які насамперед впливають на фінансову стійкість страхової компанії, необхідно відзначити динаміку банківського відсотка, рівень інфляції, стан ринку цінних паперів і системи оподаткування. Також не можна розглядати андеррайтинговий цикл страховика у відриві від зовнішнього середовища, стан якого визначається чинними законодавчими актами, загальною політичною, соціальною та економічною обстановкою в країні, а також взаємодією страховика з контрагентами, конкурентами та клієнтами тощо.

Для аналізу циклічних коливань андеррайтингового результату страхових компаній пропонуємо здійснити гармонічний аналіз періодичної компоненти часового ряду андеррайтингового результату. Гармонічний аналіз дає змогу визначити функціональну форму періодичних коливать часового ряду. Це допоможе підвищити точність прогнозних розрахунків андеррайтингового результату.

Проведемо гармонічний аналіз коливань андеррайтингового результату страхових компаній "АХА Страхування", "Скайд" та страхової групи (СГ) "ТАС". Вихідні дані для параметричної декомпозиції часового тренду андеррайтингового результату страховиків із виділенням періодичної та випадкової компонент узагальнені в табл. 1.

Таблиця 1

Динаміка андеррайтингового результату окремих страховиків за 2003–2014 рр.

n	Часовий період	Андеррайтинговий результат, %		
		СК "АХА Страхування"	СК "Скайд"	СГ "ТАС"
1	2003	31,63	-1,76	39,60
2	2004	22,36	3,16	64,31
3	2005	25,64	1,71	0,53
4	2006	4,18	7,11	-28,90
5	2007	-3,08	6,90	23,93
6	2008	-7,20	11,59	-7,96
7	2009	0,04	-17,01	-7,00
8	2010	-5,40	-2,26	37,23
9	2011	0,32	36,12	45,86
10	2012	0,11	77,73	-40,77
11	2013	0,36	-4,36	-1,78
12	2014	0,03	32,24	5,99

Джерело: розраховано за даними фінансової звітності страховиків

Дані табл. 1 засвідчують коливальний характер змін значень андеррайтингового результату страховиків.

Оскільки залежність від часу може набувати різних форм, для її формалізації можна використовувати різні види функцій. Серед різних форм тренду вважаємо найбільш вдалим вибір поліноміальної форми, оскільки вихідні дані для гармонічного аналізу коливань андеррайтингового результату страховиків свідчать про нестабільність аналізованої величини та поперемінну зміну зростаючих та спадаючих значень. Також, ураховуючи недостатню тривалість аналізованого періоду для ідентифікації андеррайтингового циклу загалом, пропонуємо використовувати поліноміальну форму тренду другого ступеня, оскільки така форма достатня для формалізації окремої фази андеррайтингового циклу.

Результати обчислень параметрів поліноміальних трендів андеррайтингового результату страхових компанії "АХА Страхування", "Скайд" та СГ "ТАС" унаочнені на рис. 3.

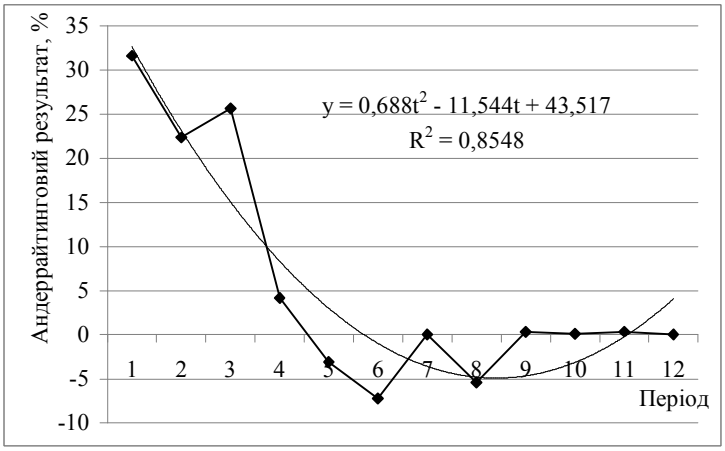

а) СК “АХА Страхування”

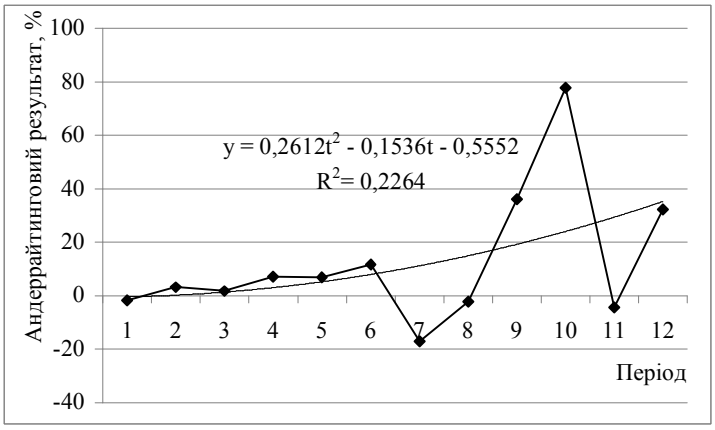

б) страхова компанія “Скайд”

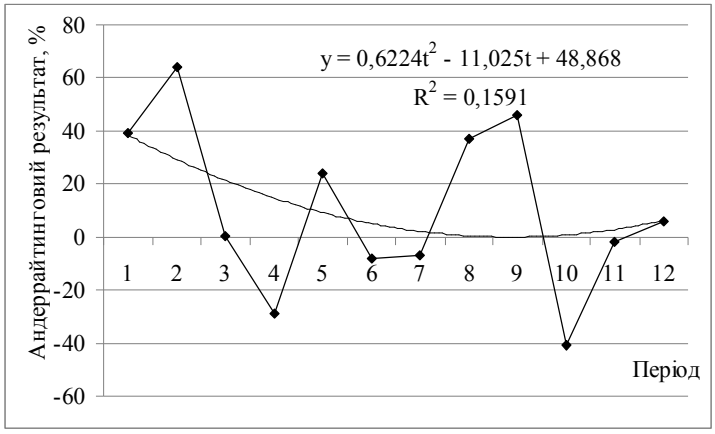

в) СГ “ТАС”

Рис. 3. ***Поліноміальні тренди андеррайтингових результатів окремих страховиків***

Джерело: побудовано авторами

Моделювання часових рядів за допомогою поліноміального тренду не завжди дає задовільні результати. Як свідчить рис. 3, коефіцієнти детермінації андеррайтингового результату страхової компанії "Скайд" та страхової групи "ТАС" є дуже низькими та становлять, відповідно, 0,2264 та 0,1591. Це пов'язано з тим, що в часових рядах містяться помітні періодичні коливання навколо загальної тенденції. Так, значення рівнів часових рядів y_t складаються з таких компонент:

1. Тренд u_t, що є компонентою, яка плавно змінюється та відображає вплив довготривалих, систематичних чинників, основну тенденцію у формуванні аналізованого показника.

2. Періодична компонента v_t, яка відображає повторюваність економічних процесів протягом не надто тривалого періоду (року, кварталу, місяця). Для опису періодичної компоненти використовують періодичні функції.

3. Випадкова компонента e_t, яка відображає вплив випадкових та неврахованих чинників.

Якщо трендова та періодична компоненти суттєво не впливають одна на одну, то використовується адитивна модель часового ряду:

$$y_t = u_t + v_t + e_t$$

Для декомпозиції часового ряду на трендову, періодичну та випадкову компоненти вирахуємо з фактичних значень часового ряду значення тренду. Результати розрахунків представимо в табл. 3.

Таблиця 3

Результати виділення трендових компонент часових рядів андеррайтингових результатів окремих страховиків

Часовий період *(n)*	**Фактичні значення часового ряду *(y_t)***	**Трендова компонента *(u_t)***	**Періодична (v_t) та випадкова (e_t) компоненти** $y_t - u_t = v_t + e_t$
страхова компанія «АХА Страхування»			
1	21,89	33,00	-11,11
2	26,03	26,79	-0,76
3	31,63	21,19	10,44
4	22,36	16,19	6,17
5	25,64	11,80	13,84
6	4,18	8,01	-3,82
7	-3,08	4,82	-7,89
8	-7,20	2,23	-9,43
9	0,04	0,25	-0,21
10	-5,40	-1,13	-4,27
11	0,32	-1,91	2,23
12	0,11	-2,08	2,19

Продовження таблиці 3

страхова компанія “Скайд”			
1	-1,76	-0,45	-1,31
2	3,16	0,18	2,97
3	1,71	1,33	0,37
4	7,11	3,01	4,10
5	6,90	5,21	1,69
6	11,59	7,93	3,67
7	-17,01	11,17	-28,18
8	-2,26	14,93	-17,20
9	36,12	19,22	16,90
10	77,73	24,03	53,70
11	-4,36	29,36	-33,72
12	32,24	35,21	-2,98
страхова група “ТАС”			
1	39,60	38,47	1,13
2	64,31	29,31	35,00
3	0,53	21,39	-20,86
4	-28,90	14,73	-43,63
5	23,93	9,30	14,63
6	-7,96	5,12	-13,09
7	-7,00	2,19	-9,19
8	37,23	0,50	36,72
9	45,86	0,06	45,80
10	-40,77	0,86	-41,63
11	-1,78	2,90	-4,69
12	5,99	6,19	-0,20

Джерело. Розрахунки авторів.

Для виокремлення періодичної компоненти часового ряду використаємо метод гармонічного аналізу періодичних функцій. Класичний гармонічний аналіз полягає в розкладанні періодичних функцій у ряд Фур’є, що сходиться. Апроксимація часового ряду рядом Фур’є полягає у виборі таких гармонічних коливань, накладення яких один на одного (їх додавання) відображає періодичні коливання фактичних рівнів часового ряду.

Припустимо, що функція $\varphi(\tau)$ є неперервною функцією з періодом *T*. Тоді функцію $\varphi(\tau)$ можна представити рядом Фур’є виду [7]:

$$\varphi(\tau) = a_0 + \sum_{k=1}^{\infty}\left[a_k \cos\left(\frac{2\pi k}{T}\tau\right) + b_k \sin\left(\frac{2\pi k}{T}\tau\right)\right], \quad (1)$$

$$0 \le \tau \le T,$$

де: *k* – номер гармоніки.

Коефіцієнти ряду Фур’є визначаються за формулами:

$$a_0 = \frac{1}{T}\int_0^T \varphi(\tau)dt, \quad (2)$$

$$a_k = \frac{2}{T}\int_0^T \varphi(\tau)\cos\left(\frac{2\pi k}{T}\tau\right)d\tau, \quad (3)$$

$$b_k = \frac{2}{T}\int_0^T \varphi(\tau)\sin\left(\frac{2\pi k}{T}\tau\right)d\tau \ . \qquad (4)$$

Внесок *k*-ї гармоніки в функцію $\varphi(\tau)$ характеризують величини S_k:

$$S_k = a_k^2 + b_k^2 \, . \qquad (5)$$

Залежність величини S_k від номеру гармоніки *k* характеризує спектральний склад функції $\varphi(\tau)$.

Під апроксимацією функції $\varphi(\tau)$ рядом Фур'є розумітимемо нову функцію $\hat{\varphi}(\tau)$, отриману додаванням перших членів ряду (1), число яких позначимо як K_0, тобто:

$$\hat{\varphi}(\tau) = a_0 + \sum_{k=1}^{K_0}\left[a_k \, cos\left(\frac{2\pi k}{T}\tau\right) + b_k \, sin\left(\frac{2\pi k}{T}\tau\right)\right]. \qquad (6)$$

Оскільки значення часового ряду задані в дискретні моменти часу τ_i, то доволі часто ці моменти є арифметичною прогресією з кроком Δ_τ, тобто:

$$\tau_i = \tau_{поч} + (i-1)\Delta_\tau \ , \qquad (7)$$

$$\tau_{поч} = 0, \ \ i = 1, 2, \ldots, n. \qquad (8)$$

Тоді за період часу приймається величина $T = \Delta_\tau \times n$, а умова періодичності значень часового ряду має вигляд:

$$y_{n+i} = y_i, \ \ i = 1, \ldots, n. \qquad (9)$$

Якщо коефіцієнти обчислюються з часової вибірки, то їх значення визначаються за формулами:

$$a_0^* = \frac{1}{n}\cdot\sum_{i=1}^{n} y_i \ , \qquad (10)$$

$$a_k^* = \frac{2}{n}\cdot\sum_{i=1}^{n} y_i \cos\left(\frac{2\pi k}{T}\tau_i\right), \qquad (11)$$

$$b_k^* = \frac{2}{n}\cdot\sum_{i=1}^{n} y_i \sin\left(\frac{2\pi k}{T}\tau_i\right). \qquad (12)$$

За умови $T = \Delta_\tau \times n$ формули (11-12) набувають вигляду:

$$a_k^* = \frac{2}{n}\cdot\sum_{i=1}^{n} y_i \cos\left(\frac{2\pi k}{n}i\right), \qquad (13)$$

$$b_k^* = \frac{2}{n}\cdot\sum_{i=1}^{n} y_i \sin\left(\frac{2\pi k}{n}i\right). \qquad (14)$$

Внесок *k*-ї гармоніки у функцію $\hat{\varphi}(\tau)$ характеризують величини:

$$S_k^* = a_k^{*2} + b_k^{*2}. \quad (15)$$

Дискретність значень y_i обумовлює симетричність спектра S_k^* відносно точки *n/2*, тобто:

$$S_{n/2+j}^* = S_{n/2-j}^*, \quad j=1,\dots,n/2-1. \quad (16)$$

Тому обчислювати коефіцієнти ряду Фур'є доцільно для гармонік з номерами $k = 0,1,2,\dots,n/2$, а саму функцію $\varphi(\tau)$ апроксимувати рядом:

$$\hat{c}(\tau) = a_0^* + \sum_{k=1}^{\frac{2}{n}-1} a_k^* \cdot cos\left(\frac{2\pi k}{T}\tau\right) + \sum_{k=1}^{\frac{2}{n}-1} b_k^* \cdot sin\left(\frac{2\pi k}{T}\tau\right) + a_{\frac{n}{2}}^*, \quad (17)$$

$$a_{\frac{n}{2}}^* = \frac{1}{n} \cdot \sum_{i=1}^{n} (-1)^i y_i. \quad (18)$$

За підсумками гармонічного аналізу періодичної та випадкової компонент часових рядів андеррайтингових результатів окремих страховиків було встановлено параметри рядів Фур'є апроксимуючих функцій та значення відповідних їм гармонік (табл. 4).

Таблиця 4

Результати параметризації рядів Фур'є, що апроксимують часові тренди періодичних коливань андеррайтингових результатів окремих страховиків

Параметри ряду Фур'є	СК "АХА Страхування"	СК "Скайд"	СГ "ТАС"
a_0^*	0,002	0,002	0,001
a_1^*	-1,318	-1,318	-1,318
b_1^*	-1,109	-1,811	-9,179
a_2^*	-4,344	-11,523	-5,086
b_2^*	1,098	-10,030	20,062
a_3^*	-0,831	-12,735	2,100
b_3^*	-2,814	13,136	16,051
a_4^*	1,318	4,489	2,912
b_4^*	1,237	10,762	-25,256
a_5^*	0,672	5,940	3,469
b_5^*	1,089	6,683	-8,105
a_6^*	-2,103	7,376	-4,470
S_0^*	0,000	0,000	0,000
S_1^*	2,969	5,019	86,001
S_2^*	20,077	233,383	428,363
S_3^*	8,606	334,731	262,030
S_4^*	3,267	135,982	646,327
S_5^*	1,638	79,938	77,718
S_6^*	4,423	54,403	19,983

Джерело: розрахунки авторів

Для того, щоб визначити оптимальне число гармонік, пропонуємо використати інформаційний критерій Акаіке *(AIC)*:

$$AIC = 2k + n\left[\ln\left(2\pi * \frac{RSS}{n}\right) + 1\right], \tag{19}$$

де: n – кількість спостережень; k – число гармонік; RSS – сума квадратів похибок.

$$RSS = \sum_{i=1}^{n} \hat{\varepsilon}_i^2 \ . \tag{20}$$

Найкращою буде модель з найменшим значенням критерію *AIC*.

Результати оцінювання інформаційного критерію Акаіке для рядів Фур'є з різним числом гармонік, що апроксимують часові тренди періодичних коливань андеррайтингових результатів окремих страховиків узагальнено в табл. 5.

Таблиця 5

Результати оцінювання інформаційного критерію Акаіке для рядів Фур'є з різним числом гармонік

Число гармонік (k)	СК "АХА Страхування"	СК "Скайд"	СГ "ТАС"
1	57,98	103,25	111,13
2	113,72	99,26	106,94
3	52,73	91,12	103,40
4	49,48	83,72	80,99
5	56,83	104,87	112,50
6	62,18	89,55	112,57

Джерело: розрахунки автора

Як свідчать дані табл. 5, найбільш точно апроксимують періодичні коливання андеррайтингових результатів страховиків ряди Фур'є з чотирма гармоніками.

Звідси, апроксимуюча функція для страхової компанії "АХА Страхування" має вигляд:

$$\hat{\varphi}(\tau) = 0{,}002 + 1{,}252\cos\left(\frac{\pi}{6}\tau\right) - 1{,}109\sin\left(\frac{\pi}{6}\tau\right) - 4{,}344\cos\left(\frac{\pi}{3}\tau\right) + 1{,}098\sin\left(\frac{\pi}{3}\tau\right) -$$
$$- 0{,}831\cos\left(\frac{\pi}{2}\tau\right) - 2{,}814\sin\left(\frac{\pi}{2}\tau\right) + 1{,}318\cos\left(\frac{2\pi}{3}\tau\right) + 1{,}237\sin\left(\frac{2\pi}{3}\tau\right).$$

Апроксимуюча функція для страхової компанії "Скайд":

$$\hat{\varphi}(\tau) = 0{,}002 - 1{,}318\cos\left(\frac{\pi}{6}\tau\right) - 1{,}811\sin\left(\frac{\pi}{6}\tau\right) - 11{,}523\cos\left(\frac{\pi}{3}\tau\right) - 10{,}030\sin\left(\frac{\pi}{3}\tau\right) -$$
$$- 12{,}735\cos\left(\frac{\pi}{2}\tau\right) + 13{,}036\sin\left(\frac{\pi}{2}\tau\right) + 4{,}489\cos\left(\frac{2\pi}{3}\tau\right) + 10{,}762\sin\left(\frac{2\pi}{3}\tau\right).$$

Апроксимуюча функція для страхової групи "ТАС":

$$\hat{\varphi}(\tau) = 0{,}001 + 0{,}873\cos\left(\frac{\pi}{6}\tau\right) - 9{,}179\sin\left(\frac{\pi}{6}\tau\right) - 5{,}086\cos\left(\frac{\pi}{3}\tau\right) + 20{,}062\sin\left(\frac{\pi}{3}\tau\right) -$$
$$- 2{,}100\cos\left(\frac{\pi}{2}\tau\right) - 16{,}051\sin\left(\frac{\pi}{2}\tau\right) + 2{,}912\cos\left(\frac{2\pi}{3}\tau\right) - 25{,}256\sin\left(\frac{2\pi}{3}\tau\right).$$

Результати декомпозиції часових рядів андеррайтингових результатів страховиків представлені в табл. 6.

Таблиця 6

Результати декомпозиції часових рядів андеррайтингових результатів окремих страховиків

Часовий період *(n)*	Фактичні значення часового ряду (y_t)	Трендова компонента (u_t)	Періодична компонента (v_t)	Випадкова компонента (e_t)
страхова компанія “АХА Страхування”				
1	21,89	33,00	-3,09	2,07
2	26,03	26,79	1,89	-2,71
3	31,63	21,19	7,37	3,19
4	22,36	16,19	-0,78	-3,38
5	25,64	11,80	-9,30	3,23
6	4,18	8,01	-3,44	-2,77
7	-3,08	4,82	1,48	2,14
8	-7,20	2,23	0,90	-1,50
9	0,04	0,25	3,96	1,01
10	-5,40	-1,13	4,05	-0,82
11	0,32	-1,91	-0,40	0,98
12	0,11	-2,08	-3,09	-1,43
страхова компанія “Скайд”				
1	-1,76	-0,45	7,9	-9,18
2	3,16	0,18	-1,6	4,56
3	1,71	1,33	1,1	-0,69
4	7,11	3,01	5,5	-1,38
5	6,90	5,21	0,6	1,11
6	11,59	7,93	2,2	1,44
7	-17,01	11,17	-22,6	-5,57
8	-2,26	14,93	-27,4	10,19
9	36,12	19,22	31,0	-14,06
10	77,73	24,03	37,6	16,13
11	-4,36	29,36	-17,9	-15,86
12	32,24	35,21	-16,3	13,32
страхова група “ТАС”				
1	39,60	38,47	3,7	-2,59
2	64,31	29,31	30,7	4,28
3	0,53	21,39	-17,2	-3,63
4	-28,90	14,73	-44,4	0,81
5	23,93	9,30	11,2	3,42
6	-7,96	5,12	-5,1	-7,94
7	-7,00	2,19	-20,7	11,53
8	37,23	0,50	49,9	-13,22
9	45,86	0,06	33,2	12,57
10	-40,77	0,86	-31,9	-9,75
11	-1,78	2,90	-10,2	5,52
12	5,99	6,19	0,8	-1,00

Джерело: розрахунки авторів

Результати моделювання у графічному вигляді представлені на рис. 4.

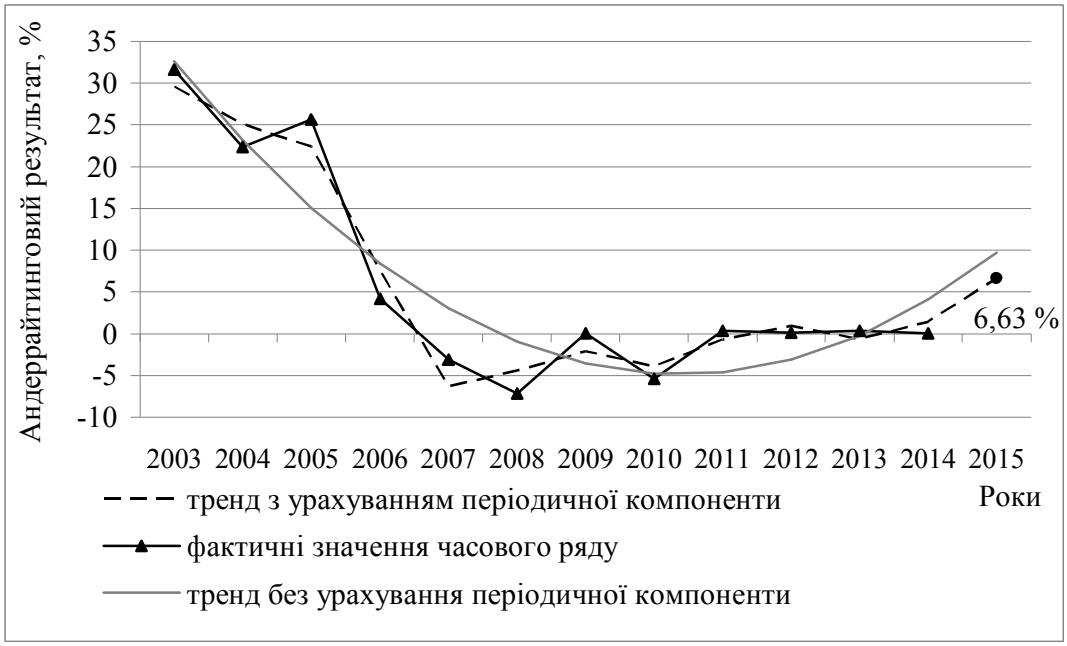

а) СК "Аха страхування"

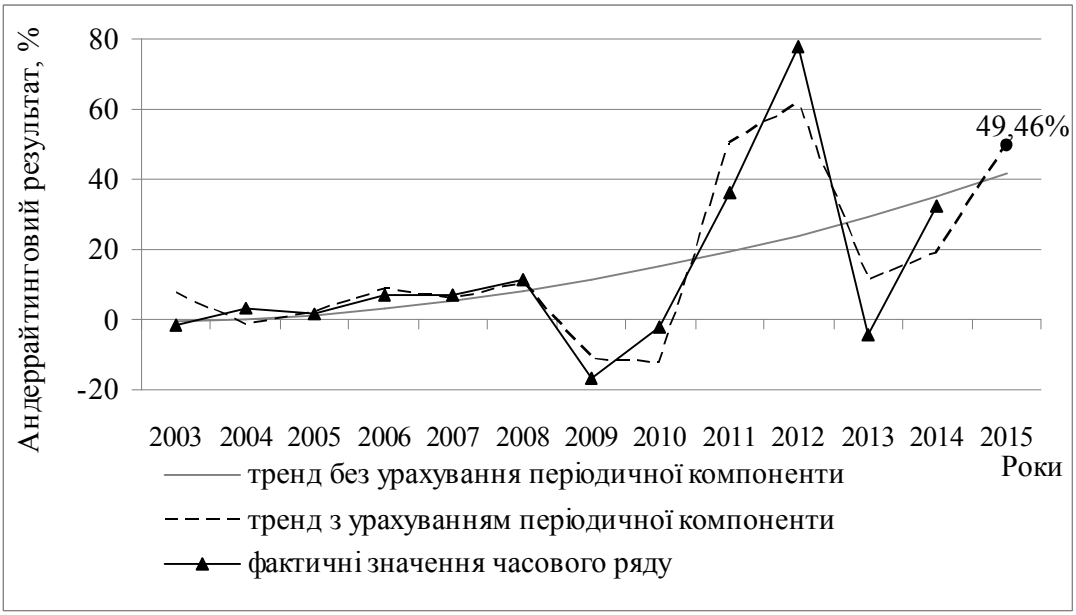

б) СК "Скайд"

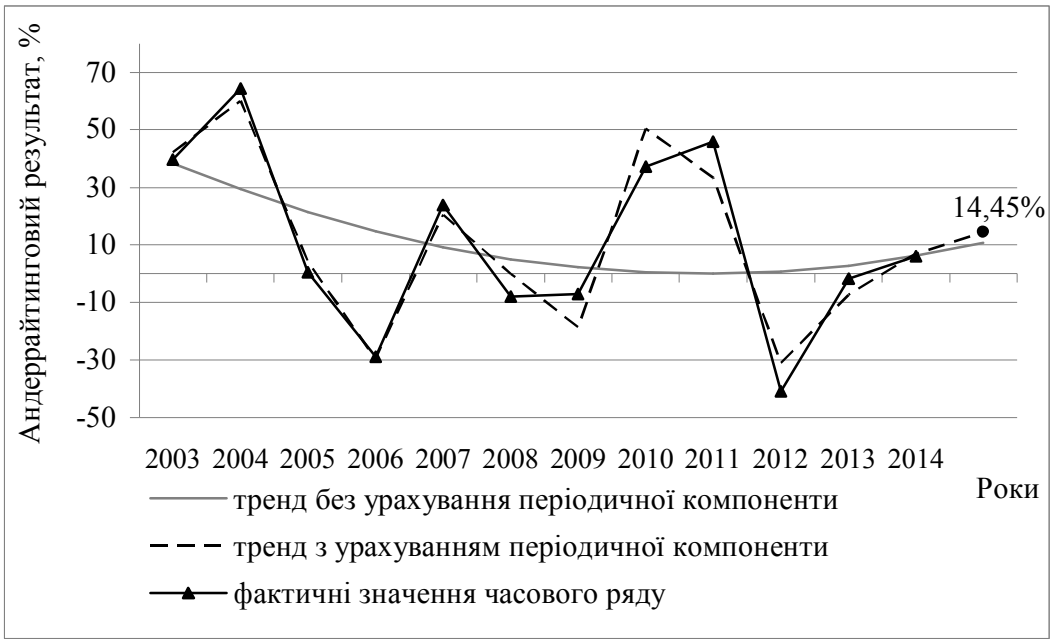

в) СГ "ТАС"

Рис. 4. ***Прогнозні значення андеррайтингових результатів окремих страховиків на 2015 рік***

Джерело: побудовано авторами

На рис. 4 представлено графіки апроксимуючих функцій та висхідних значень y_t. Водночас видно доволі близьке наближення y_t до $\hat{\varphi}(\tau)$. Прогнозні значення андеррайтингових результатів страховиків, отримані на основі побудованих моделей, свідчать про те, що аналізовані страхові компанії перебувають у фазі "твердого ринку" андеррайтингового циклу, показуючи чистий прибуток від страхової діяльності. Однак ігнорування періодичних коливань андеррайтингового результату може привести до зниження фінансової стійкості страховика, оскільки фазу "твердого ринку" невпинно замінить фаза "м'якого ринку". Тоді завданням страхової компанії стане покращення андеррайтингового результату страховика за рахунок підвищення ефективності андеррайтингової політики.

Заходи впливу можуть передбачати відмову від тих видів страхової діяльності, за якими андеррайтинговий результат є найгіршим та перегляд стратегії щодо формування та управління страховим портфелем. Ідентифікація циклічної зміни андеррайтингового результату та розуміння чинників, що пояснюють такі зміни, є важливим для прогнозування "м'яких" та "твердих" фаз ринку, а також в адаптації рівня страхових резервів у періоди цих фаз.

Висновки. Таким чином, виконане дослідження дало змогу розвинути науково-методичний підхід до прогнозування андеррайтингового результату страховика, що, на відміну від інших підходів, передбачає параметричну декомпозицію часового ряду періодичних коливань співвідношення чистого прибутку (збитку) страхової компанії до обсягу валових страхових премій із виділенням трендової, періодичної та випадкової компонент за результатами гармонічного аналізу та дозволяє вжити превентивних заходів щодо формування достатнього обсягу страхових резервів на випадок виникнення андеррайтингового збитку.

Література

1. *Ткаченко Н. В. Ефективний андеррайтинг – запорука фінансової стійкості страховика / Н. В. Ткаченко // Фінансова система України. – 2006. – Вип. 8 – Ч. 2. – С. 380–388.*
2. *Gabel J. Tracing the cycle of health insurance / J. Gabel, R. Formisano, B. Lohr and S. DiCarlo // Health Affairs. – 1991. – № 4. – P. 48–61.*
3. *Тетин И.А. Присутствие циклов андеррайтинга в России / И. А. Тетин // Вестник Томского государственного университета. Экономика. – 2014. – № 4(28). – С. 114–124.*
4. *Журавин С. Цикличность развития страхового рынка как фактор изменения организационной структуры страховых компаний / С. Журавин, Н. Теренина // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка. – 2008. – № 105. – С. 4–8.*
5. *Jablonowski M. A Game-Theoretic Analysis of Insurer Behavior / M. Jablonowski // Journal of CPCU. – 1988. – № 2. – P. 117–21.*
6. *Venezian E. Rate-making Methods and Profit Cycles in Property and Liability Insurance / E. Venezian // The Journal of Risk and Insurance. – 1985. – Vol. 52. – № 3. – P. 477–500.*
7. *Воскобойников Ю. Е. Эконометрика в Excel: учеб. пособие / Ю. Е. Воскобойников ; Новосиб. гос. архитектур.-строит. ун-т. – Новосибирск : НГАСУ (Сибстрин), 2008. – 152 с. – Ч. 2. Анализ временных рядов.*

Reference

1. *Tkachenko N.V. "Effective underwriting – the key to financial stability of the insurer" // Finansova systema Ukrainy. – 2006. – Vol. 8 – No. 2. – P. 380–388.*
2. *Gabel J. "Tracing the cycle of health insurance" / J. Gabel, R. Formisano, B. Lohr and S. DiCarlo // Health Affairs. – 1991. – № 4. – P. 48–61.*
3. *Tetin I.A. "The presence of the underwriting cycle in Russia" / I.A. Tetin // Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta. Ekonomika. – 2014. – № 4(28). – P. 114–124.*
4. *Zhuravyn S. "The cyclic nature of development of the insurance market as a factor of change in the organizational structure of insurance companies" / S. Zhuravyn, N. Terenyna // Visnyk Kyivs'koho natsional'noho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Ekonomika. – 2008. – № 105. – P. 4–8.*
5. *Jablonowski M. "A Game-Theoretic Analysis of Insurer Behavior" / M. Jablonowski // Journal of CPCU. – 1988. – № 2. – P. 117–121.*
6. *Venezian E. "Rate-making Methods and Profit Cycles in Property and Liability Insurance" / E. Venezian //* The Journal of Risk and Insurance. – *1985. – Vol. 52. – № 3. – P. 477–500.*
7. *Voskoboynikov Yu.Ye. Econometrics in Excel. Time Series Analysis / Yu.Ye. Voskoboynikov. – Novosibirsk : NGASU (Sibstrin), 2008. – 152 p.*

Редакція отримала матеріал 21 вересня 2015 р.

УДК 336.71

Світлана КОВАЛЬ

ОСОБЛИВОСТІ ФІНАНСОВОЇ ПОЛІТИКИ БАНКІВСЬКИХ УСТАНОВ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ РЕАЛІЙ

Досліджено теоретичні аспекти фінансової політики банківських установ. Здійснено аналіз тлумачення понять "політика", "фінансова політика". Запропоновано авторське тлумачення поняття "фінансова політика банківських установ".

На прикладі ПАТ "КБ "Хрещатик" проаналізовано показники, які відображають особливості фінансової політики вітчизняних банків. Здійснено оцінку депозитної, кредитної та цінової політики банку. Виявлено позитивні та негативні наслідки реалізації заходів фінансової політики ПАТ "КБ "Хрещатик" зумовлені кризовими явищами у вітчизняній банківській системі. У результаті проведеного аналізу виявлено, що гнучка депозитна політика банку, спрямована на залучення стабільних та прогнозованих коштів клієнтів, забезпечила поступальне нарощення депозитних коштів. Встановлено спрямованість кредитної політики ПАТ "КБ "Хрещатик" на кредитування різних груп клієнтів: юридичних і фізичних осіб, а також органів місцевого самоврядування. Обґрунтовано висновок про виваженість кредитної політики ПАТ "КБ "Хрещатик", яка дає можливість нейтралізувати ризик неповернення позикових коштів. Відмічено проблемні аспекти реалізації цінової політики ПАТ "КБ "Хрещатик, яка передбачала перевищення відсоткових ставок за строковими депозитами над відсотковими ставками за кредитами, що дало можливість банку, з одного боку, зберегти клієнтську базу та значний обсяг залучених коштів, а з іншого – призвело до збиткової діяльності за результатами 2014 р.

Обґрунтовано необхідність узгодженості усіх складових фінансової політики банку. Запропоновано заходи, спрямовані на вдосконалення фінансової політики вітчизняних банківських установ у конкурентному середовищі та за нестабільної економічної ситуації.

Ключові слова: *фінансова політика, фінансова політика банківських установ, депозитна політика банку, кредитна політика банку, цінова політика банку.*

JEL: G21, G32

Постановка проблеми. Ефективне функціонування вітчизняної економіки залежить від здатності банківських установ задовольняти потреби споживачів фінансових послуг: суб'єктів господарювання та населення. Незахищеність від зовнішнього середовища та вплив негативних внутрішніх факторів зумовлюють необхідність постійного удосконалення банківської діяльності та пристосування до нових умов шляхом розроблення і реалізації фінансової політики, яка відповідає поточним потребам. В умовах частих змін економічної та політичної ситуації формування та реалізація оптимальної фінансової політики банківських установ набуває особливої актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню окремих напрямів фінансової політики присвячено праці таких вчених-економістів як О. Дзюблюк, В. Ла-

© Світлана Коваль, 2015.

гутін, А. Мороз, М. Савлук, І. Карбівничий, Р. Котовська та ін. Водночас, комплексне дослідження суті фінансової політики банків, її мети і завдань, факторів, що впливають на ефективність її реалізації відсутнє. Саме тому існує потреба в дослідженні проблем, пов'язаних із формуванням та реалізацією фінансової політики вітчизняних банківських установ.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є вивчення теоретичних і практичних аспектів фінансової політики банків та обґрунтування пропозицій, спрямованих на її удосконалення.

Виклад основного матеріалу. Аналіз наукової літератури, присвяченої дослідженням фінансової політики банківських установ, засвідчив відсутність єдиного підходу до її тлумачення. Саме тому дослідження теоретичних засад фінансової політики банку, на нашу думку, необхідно розпочати із визначення основних понять "політика" та "фінансова політика".

Словник іншомовних слів трактує політику, як методи та засоби досягнення цілей і завдань [1, с. 536]. Тлумачний словник визначає політику як спосіб дій, які спрямовані на досягнення певних цілей [2, с. 544]. Таким чином, можна зробити висновок, що політика розуміється як діяльність, спрямована на досягнення певної мети.

Досліджуючи фінансову політику, Т. А. Конєва трактує її не лише як цілеспрямовану діяльність, а й як процес прийняття рішень, сукупність засобів (інструментів) та методів (технік) для реалізації певних інтересів [3, с. 106].

На думку провідних вітчизняних вчених, фінансова політика відображає суб'єктивну сторону функціонування фінансів [4, с. 208]. Виходячи із того, що під фінансами розуміють економічні відносини, пов'язані із формуванням, розподілом та використанням фінансових ресурсів, фінансова політика – це цілеспрямована діяльність держави та суб'єктів господарювання у сфері формування, розподілу та використання фінансових ресурсів задля досягнення поставленої мети [4, с. 208].

Таким чином, можемо зробити висновок, що фінансова політика спрямована на формування оптимального обсягу фінансових ресурсів для їх подальшого перерозподілу з метою забезпечення ефективної діяльності. Інакше кажучи, фінансова політика спрямована на мобілізацію, розподіл та використання коштів у процесі діяльності відповідно до завдань на певний момент часу.

Визначаючи фінансову політику банків, вчені-економісти особливу увагу приділяють практичним (управлінським) аспектам. Так, С. М. Козьменко тлумачить її як сукупність директив, які визначають межі дії банківської діяльності та є загальним керівним принципом під час прийняття управлінських рішень [5, с. 30]. На важливості управлінських рішень наголошують автори "Економічного словника": фінансова політика банку – це сукупність принципів для прийняття рішень з метою організації ефективного управління банком, банківською системою та економікою [6, с. 434].

Аналогічний підхід до трактування фінансової політики банку можна зустріти і в сучасній західній літературі. Так, у виданні Всесвітнього банку реконструкції та розвитку під редакцією Н. Брука зазначено: "Формування та реалізація політики означає інтеграцію організаційних потреб, правил, законів і управлінської філософії. При виробленні політики формується імідж банку і закладається основа для майбутніх результатів" [7, с. 6].

Підсумовуючи вищевикладене, пропонуємо під фінансовою політикою банківських установ розуміти комплекс дій і заходів, що здійснюються у всіх сферах банківської діяльності для забезпечення достатнього рівня прибутковості.

Фінансова політика банку охоплює основні напрями діяльності і включає депозитну, кредитну, цінову політику. Депозитна політика спрямована на залучення грошових коштів та формування оптимальної структури ресурсної бази банку. Кредитна політика банку передбачає ефективне розміщення коштів шляхом кредитування позичальників. Цінова політика спрямована на встановлення таких цін на банківські послуги, які дають змогу забезпечити плановий обсяг прибутку. В умовах складної конкурентної боротьби кожна банківська установа розробляє власну фінансову політику з метою отримання конкурентних переваг. Депозитна, кредитна та цінова політика банку спрямовані на отримання максимального обсягу прибутку, покращення іміджу банку, забезпечення його фінансової стійкості. Результативність фінансової політики банку визначається узгодженістю її складових.

Політична криза, військові дії на Сході України спричинили не лише кризові явища в економіці, а й поставили банківську систему України у складні умови. Обмежений доступ до зовнішніх джерел коштів, девальвація гривні, погіршення фінансового стану позичальників, політична нестабільність позначилися на фінансовій стійкості банків. Особливої актуальності набуває розроблення та реалізація гнучкої фінансової політики в умовах зниження рівня довіри до банківських установ, запровадження тимчасової адміністрації у багатьох вітчизняних банках, зростання конкуренції між банківськими установами за ресурси. Аналіз фінансової політики банківської установи в розрізі складових здійснимо на прикладі ПАТ “КБ “Хрещатик”.

Аналіз динаміки та структури фінансових ресурсів дасть змогу оцінити депозитну політику ПАТ “КБ “Хрещатик” (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка фінансових ресурсів ПАТ “КБ “Хрещатик” за 2011–2014 рр.

Показники		1. 01.2012 р.	1. 01.2013 р.	1. 01.2014 р.	1. 01.2015 р.
Власний капітал	млн. грн.	700,0	727,8	735,2	534,6
	питома вага, %	10,6	9,0	8,7	6,0
	абсолютний приріст, млн. грн.	-	27,8	7,4	-200,6
	темп зростання, %	-	104,0	101,0	72,7
Зобов'язання	млн. грн.	5876,6	7381,4	7711,2	8398
	питома вага, %	89,4	91,0	92,3	94,0
	абсолютний приріст, млн. грн.	-	1504,8	329,8	686,8
	темп зростання, %	-	125,6	104,5	108,9
Фінансові ресурси	млн. грн.	6576,6	7381,4	7711,2	8398
	питома вага, %	100,0	100,0	100,0	100,0
	абсолютний приріст, млн. грн.	-	804,8	329,8	686,8
	темп зростання, %	-	112,2	104,5	108,9

Примітка. Складено та розраховано автором за даними: [8; 9; 10; 11]

Оцінка структури фінансових ресурсів ПАТ “КБ “Хрещатик” (табл. 1), свідчить, що власний капітал займає незначну питому вагу у ресурсах банку і його частка упродовж 2011–2014 рр. коливалась в межах від 6% до 10,6% й характеризується стійкою тенденцією до зменшення. Такий стан пов’язаний із складною економічною ситуацією у державі та банківській системі у 2014 р., що зумовило збиткову діяльність банку

ПАТ "КБ "Хрещатик" і призвело до зменшення обсягу власного капіталу на 200,6 млн. грн. Водночас банку вдалось забезпечити зростання зобов'язань на 686,8 млн. грн. (темп зростання 108,9%). Залучення фінансових ресурсів у діяльність стало можливим внаслідок проведення гнучкої та виваженої фінансової політики, реалізація якої дала змогу отримати перемогу у номінаціях "Банк, що зберіг високий рівень довіри клієнтів" Всеукраїнського конкурсу "Банк року 2015", 2-е місце у рейтингу "Кращі банки України" Всеукраїнського конкурсу Banker's Award`2014, організатором якого є Communication Hub "Економіка", 2-е місце за обсягом депозитарних активів у 2014 р., за версією ПАРД, ТОП-20 банків за обсягами депозитів, за версією Forbes.ua [12].

Оцінка депозитної бази ПАТ "КБ "Хрещатик" за строками повернення свідчить, що її основну частину сформовано за рахунок строкових коштів, що вказує на цілеспрямовану політику банку розпоряджатися стабільними та прогнозованими коштами клієнтів (табл. 2).

У процесі аналізу депозитних ресурсів за строками залучення у розрізі фізичних та юридичних осіб виявлено, що найбільша частка депозитних коштів залучена від фізичних осіб на визначений термін (строкові кошти) (табл. 2). Населення не часто користується поточними рахунками, а основна частина їх коштів мобілізується на строкових рахунках. Так, незважаючи на значне розширення переліку поточних рахунків для фізичних осіб у ПАТ "КБ "Хрещатик" (маємо на увазі зарплатні, пенсійні рахунки) їх частка залишилась незначною.

Депозитна політика ПАТ "КБ "Хрещатик" спрямована на подальше залучення на обслуговування населення. Для реалізації цієї мети банк здійснює такі заходи: пропонує повний комплекс послуг з обслуговування карток, запроваджує гнучку тарифну політику, володіє розгалуженою мережею відділень та значною кількістю банкоматів, банківських та торговельних ПОС-терміналів.

Таблиця 2

Динаміка та структура депозитних коштів, залучених ПАТ "КБ "Хрещатик" на рахунки суб'єктів господарювання та фізичних осіб за термінами залучення у 2011–2014 рр.

Показники			1. 01.2012 р.	1. 01.2013 р.	1. 01.2014 р.	1. 01.2015 р.
Кошти фізичних осіб	Поточні рахунки	Млн. грн.	495,5	563,2	620,2	658,1
		Питома вага, %	10,2	9,8	9,8	9,8
	Строкові кошти	Млн. грн.	2587,2	2818,1	2888,5	3259
		Питома вага, %	53,2	48,8	45,7	48,6
Кошти юридичних осіб	Поточні рахунки	Млн. грн.	633,9	684,3	948,4	1416,7
		Питома вага, %	13,0	11,9	15,0	21,1
	Строкові кошти	Млн. грн.	1150,5	1703,2	1859,1	1370,4
		Питома вага, %	23,6	29,5	29,4	20,4
Депозитні кошти, всього		Млн. грн.	4867,0	4867	5768,9	6316,1
		Питома вага, %	100,0	100	100	100

Примітка. Складено та розраховано автором за даними: [8; 9; 10; 11]

У межах реалізації депозитної політики ПАТ "КБ "Хрещатик" приділяє особливу увагу розширенню асортименту та обсягів послуг за картковими операціями. Так, банк є членом міжнародних платіжних систем Visa International та MasterCard WorldWide. Кількість емітованих банком карток у 2014 р. зросла на 146 696 шт., кількість карток в обігу на початок 2015 р. — 766 273 карток. На початок 2015 р. інфраструктура обслуговування карткового бізнесу включає 320 банкоматів власної мережі CashTan, 726 торговельних терміналів, 212 пунктів видачі готівки, 33 термінали самообслуговування. ПАТ "КБ "Хрещатик" є членом об'єднаної банкоматної мережі, котра складається з 10 банків-партнерів із загальною кількістю банкоматів 2491 одиниць, що дає змогу клієнтам банку знімати готівку за зниженими тарифами [11].

На практиці, кредитну політику банку відображає його кредитний портфель. Саме його обсяг та структура є відображенням кредитної політики банку, яка є невід'ємною складовою фінансової політики (табл. 3).

Таблиця 3

Динаміка та структура кредитного портфеля ПАТ "КБ "Хрещатик" в розрізі позичальників у 2011–2014 рр.

Період		1. 01.2012 р.	1. 01.2013 р.	1. 01.2014 р.	1. 01.2015 р.
Кредити органам місцевого самоврядування	млн. грн.	481,6	458,4	224,1	0
	питома вага, %	10,5	9,4	5,1	0,0
Кредити юридичних осіб	млн. грн.	3606,5	3961,6	3792,3	3927,2
	питома вага, %	78,7	81,5	85,7	91,0
Кредити фізичних осіб	млн. грн.	492,2	443,5	407,4	387,3
	питома вага, %	10,8	9,1	9,2	9,0
Кредитний портфель, всього	млн. грн..	4580,3	4863,5	4423,8	4314,5
	абсолютний приріст, млн. грн.	-	283,2	-439,7	-109,3
	темп ростання, %	-	106,2	91,0	97,5
	питома вага, %	100	100	100	100

Примітка. Складено та розраховано автором за даними: [8; 9; 10; 11].

Нестабільна економічна ситуація призвела до зниження обсягу кредитного портфеля ПАТ "КБ "Хрещатик" у 2013–2014 рр.: від 4863,5 млн. грн. до 4423,8 млн. грн., при цьому показники динаміки становили: за результатами 2013 р. – темп зростання 91% (зниження обсягу на 439,7 млн. грн.); за результатами 2014 р. – темп зростання 97,5% (зниження обсягу на 109,3 млн. грн.).

Аналіз структури кредитного портфеля ПАТ "КБ "Хрещатик" (табл. 3) свідчить, що кредитна політика спрямована на кредитування різних груп клієнтів: як юридичних, так і фізичних осіб, а також органів місцевого самоврядування. Водночас, ПАТ "КБ "Хрещатик" надає перевагу кредитуванню юридичних осіб.

На результативність діяльності банку впливає рівень ризиковості кредитної політики, який виявляється у співвідношенні кредитів, наданих без забезпечення та забезпечених кредитів (табл. 4).

Таблиця 4

Динаміка та структура кредитного портфеля ПАТ "КБ "Хрещатик" за видами забезпечення у 2012–2015 рр.

Показники	1.01.2013 р.		1.01.2014 р.		1.01.2015 р.	
	млн. грн.	питома вага, %	млн. грн.	питома вага, %	млн. грн.	питома вага, %
Кредитний портфель всього	4863,5	100,0	4423,8	100,0	4314,5	100,0
Незабезпечені кредити	1307,2	26,9	1402,4	31,7	1689,9	39,2
Кредити, що забезпечені:	3556,2	73,1	3021,3	68,3	2624,6	60,8
в тому числі:						
нерухоме майно	2111,1	43,4	2056,5	46,5	2260,4	52,4
майнові права на майбутнє нерухоме майно	50,6	1,0	19,8	0,4	16,6	0,4
грошові депозити	890,4	18,3	744,9	16,8	219,8	5,1
цінні папери	375,7	7,7	88	2,0	0	0,0
інше майно	128,4	2,6	112,2	2,5	127,8	3,0

Примітка. Складено та розраховано автором за даними: [9; 10; 11].

ПАТ "КБ "Хрещатик" проводить виважену кредитну політику і переважно надає кредити під заставу (табл. 4). Так, частка кредитів, виданих під заставу, становила: на 1 січня 2013 р. – 73,1%; на 1 січня 2014 р. – 68,3%; на 1 січня 2015 р. – 60,8%. Детальне дослідження видів забезпечення свідчить, що, надаючи кредити, ПАТ "КБ "Хрещатик" переважно бере у заставу майно позичальників і не надає кредити під гарантії та поручительства (табл. 4).

Частка кредитів, виданих без забезпечення, є значно меншою порівняно із забезпеченими кредитами. Крім цього, чітко відстежується тенденція до зростання питомої ваги незабезпечених кредитів у кредитному портфелі ПАТ "КБ "Хрещатик". З одного боку, така політика є високоризиковою, а з іншого – передбачає доволі високі відсотки за такими кредитами.

Розглянемо форми вияву цінової політики ПАТ "КБ "Хрещатик" – відсоткові ставки за базовими операціями: надання кредитів та залучення депозитів (табл. 5).

Таблиця 5

Динаміка процентних ставок за кредитними та депозитними операціями ПАТ "КБ "Хрещатик" у 2012–2014 рр., %

Показники	2012 р.			2013 р.			2014 р.		
	гривня	долар США	євро	гривня	долар США	євро	гривня	долар США	євро
Кредити та заборгованість клієнтів	17,4	13,6	10,8	15,8	11,9	10,5	17,3	11,4	11,0
Поточні рахунки клієнтів	2,7	1,3	1,0	4,0	0,7	0,9	4,5	1,2	1,1
Строкові рахунки клієнтів	14,1	7,9	5,6	16,5	7,9	5,4	18,6	8,5	8,3

Примітка. Складено автором за даними: [9; 10; 11]

Моніторинг цінової політики ПАТ "КБ "Хрещатик" у сфері залучення коштів свідчить про диференційований підхід при встановленні відсоткових ставок за поточними та строковими рахунками. Як бачимо (табл. 5), за користування коштами, які розміщені на строкових рахунках, банк сплачує значно вищі відсотки порівняно із коштами, які розміщено на поточних рахунках. Аналіз динаміки процентних ставок свідчить про

тенденцію їх зростання впродовж досліджуваного періоду за поточними та строковими рахунками у національній валюті. Так, клієнтам за розміщення коштів на поточних рахунках нараховували у 2012 р. – 2,7%, у 2013 р. – 4,0%, у 2014 р. – 4,5%. За розміщення коштів на строкових рахунках нараховували у 2012 р. – 14,1%, у 2013 р. – 16,5%, у 2014 р. – 18,6%. Значне зростання відсоткових ставок зумовлене нестабільною економічною та політичною ситуацією, знеціненням національної валюти. Зростання відсоткових ставок за розміщенні кошти в іноземних валютах відбувалось не так стрімко.

У результаті аналізу виявлено, що цінова політика ПАТ "КБ "Хрещатик" у 2013–2014 рр. передбачала перевищення відсоткових ставок за строковими депозитами над відсотковими ставками за кредитами. Такі заходи було запроваджено в межах реалізації депозитної політики ПАТ "КБ "Хрещатик", спрямованої на недопущення відпливу депозитних коштів, зумовленого кризовими явищами в економіці України, панічними настроями населення та зростанням недовіри до вітчизняних банків.

Результативність фінансової політики ПАТ "КБ "Хрещатик" відображає порівняльний аналіз відсоткових доходів та відсоткових витрат (табл. 6).

Таблиця 6

Динаміка відсоткових доходів та витрат, прибутку ПАТ "КБ "Хрещатик" за 2011–2014 рр., (млн. грн.)

Період	1. 01.2012 р.	1. 01.2013 р.	1. 01.2014 р.	1. 01.2015 р.
Відсоткові доходи	796,7	796,7	809,1	816,0
Відсоткові витрати	598,7	593,9	767,3	893,9
Чистий відсотковий дохід	**198,0**	**202,8**	**41,9**	-77,**9**
Фінансовий результат	-50,8	15,3	7,7	-194,6

Примітка. Складено та розраховано автором за даними: [8; 9; 10; 11]

Моніторинг показників, представлених у табл. 6 свідчить, що упродовж 2011–2013 рр. відсоткові доходи випереджували відсоткові витрати. Однак, політична криза, військові дії на території України, неузгодженість державної політики у 2014 р. призвели до кризових явищ у банківській системі. Скорочення обсягів кредитного портфеля ПАТ "КБ "Хрещатик" за зростання обсягів депозитних коштів (табл. 2, 3) призвели до перевищення відсоткових витрат над відсотковими доходами. Така ситуація є однією із причин, які зумовили збиткову діяльність банку: за результатами 2014 р. ПАТ "КБ "Хрещатик" отримав збитків в обсязі 194,6 млн. грн. (табл. 6).

Моніторинг фінансової політики ПАТ "КБ "Хрещатик" дає можливість зробити такі узагальнення.

1. Депозитна політика банку забезпечила поступальне нарощення зобов'язань для досягнення стратегічної мети – зайняти лідируючі позиції серед вітчизняних банків.

2. На основі гнучкої та адекватної до змінюваного ринкового середовища фінансової політики банк цілеспрямовано здійснює заходи, спрямовані на залучення стабільних та прогнозованих коштів клієнтів.

3. Кредитна політика ПАТ "КБ "Хрещатик" спрямована на кредитування різних груп клієнтів юридичних і фізичних осіб, а також органів місцевого самоврядування.

4. ПАТ "КБ "Хрещатик" проводить виважену кредитну політику, переважно надаючи кредити під заставу. Така кредитна політика є ефективною і дає можливість нейтралізувати ризик неповернення позикових коштів.

5. Цінова політика ПАТ "КБ "Хрещатик" у 2013–2014 рр. передбачала перевищення відсоткових ставок за відсотковими депозитами над відсотковими ставками за

кредитами, що дало можливість банку, з одного боку, зберегти клієнтську базу та значний обсяг залучених коштів, а з іншого – призвело до збиткової діяльності за результатами 2014 р.

Висновки. Підсумовуючи зазначене вище, приходимо до висновку, що лише узгодженість усіх складових фінансової політики банку може дати позитивні результати. Вдосконалення фінансової політики вітчизняних банківських установ потребує здійснення заходів, а саме:

– спрямувати діяльність всіх підрозділів банку на отримання такого рівня доходів, який забезпечить позитивні фінансові результати діяльності банку загалом;

– забезпечити відповідність між наявними ресурсами та можливістю їх розміщення у дохідні активи;

– рівень відсоткових ставок банків має безпосередньо залежати від попиту на кредитні ресурси і забезпечувати достатній рівень рентабельності банківської діяльності та мінімізувати ризики;

– під час розроблення фінансової політики враховувати різноманітні фактори (економічні, політичні), приймати рішення, ураховуючи інтереси клієнтів. Лише гнучка фінансова політика банку може забезпечити переваги у конкурентному середовищі та нестабільній економічній ситуації.

Перспективи подальших досліджень. З метою розроблення дієвих заходів, спрямованих на стабілізацію вітчизняної банківської системи, подальші наукові дослідження слід спрямувати на здійснення порівняльного аналізу фінансової політики банків, які належать до різних груп.

Література

1. *Словник іншомовних слів / за ред. чл.-кор. АН УРСР О. С. Мельничука – К. : Головна редакція УРЕ, 1974. – 775 с.*
2. *Ожегов С. И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов ; под ред. д.е.н., проф. Н. Ю. Шведовой. – [16-е изд., испр.] – М. : Русский язык, 1984. – 493 с.*
3. *Конєва Т. А. Політика фінансування і фінансова політика підприємства: співвідношення понять / Конєва Т. А. // Вісник соціально-економічних досліджень. – 2010. – № 41 (1). – С. 102–109.*
4. *Юхименко П. І. Теорія фінансів : підручник / за ред. проф. В. М. Федосова, С. І. Юрія. [Юхименко П. І., Федосов В. М., Лазебник Л. Л. та ін.] – К. : Центр учбової літератури, 2010. – 576 с.*
5. *Козьменко С. М. Стратегічний менеджмент банку : навч. посіб. / Козьменко С. М., Шпиг Ф. І., Волошко І. В. – Суми : ВТД "Університетська книга", 2003. – 740 с.*
6. *Алексеєнко Л. М. Економічний словник : банківська справа, фондовий ринок / Алексеєнко Л. М., Олексієнко В. М., Юркевич А. І. – К. : Максимум, 2000. – 592 с.*
7. *Банковское дело и финансирование инвестиций / [под ред. Н. Брука] ; Всемирн. банк реконстр. и развития. – М. : 1995. – Т. II, ч. І. – 458 с.*
8. *Річна фінансова звітність ПАТ "КБ "Хрещатик" за 2011 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.xcitybank.com.ua/storage/finansova_zvitnist/rz_2011_22.05.2012_gold.pd*
9. *Річна фінансова звітність ПАТ "КБ "Хрещатик" за 2012 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.xcitybank.com.ua/storage/finansova_zvitnist/rz_2012_20.03.2013_gold.pdf*
10. *Річна фінансова звітність ПАТ "КБ "Хрещатик" за 2013 р. [Електронний*

ресурс] – Режим доступу : http://www.xcitybank.com.ua/storage/finansova_zvitnist/rz_2013_22.04.2014_gold.pd

11. *Річна фінансова звітність ПАТ "КБ "Хрещатик" за 2014 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.xcitybank.com.ua/storage/finansova_zvitnist/rz_2011_27.03.2015_gold.pd*
12. *Досягнення 2015 р. ПАТ "КБ "Хрещатик" [Електронний ресурс] – Режим доступу : https://www.xcitybank.com.ua/skillup/2015/*

References

1. *Slovnyk inshomovnykh sliv [Foreign words dictionary]/ Ed. chl.-kor. AN URSR O. S. Melnychuk – K. : Holovna redaktsiia URE, 1974. – 775 p.*
2. *Ozhehov S. Y. Slovar russkoho yazyka [Russian language dictionary]/ S. Y. Ozhehov; Ed. prof. N. Yu. Shvedova. – [16-e yzd., yspr.] – M. : Russkyi yazyk, 1984. – 493 p.*
3. *Konieva T. A. Polityka finansuvannia i finansova polityka pidpryiemstva: spivvidnoshennia poniat [Policy of financing and enterprise finance policy: correspondence of notions]/ Konieva T. A. // Visnyk sotsialno-ekonomichnykh doslidzhen. – 2010. – # 41 (1). – P. 102–109.*
4. *Yukhymenko P. I. Teoriia finansiv : pidruchnyk [Finance theory: manual]/ Ed. prof. V. M. Fedosova, S. I. Yuriia. [Yukhymenko P. I., Fedosov V. M., Lazebnyk L. L. ta in.] – K. : Tsentr uchbovoi literatury, 2010. – 576 p.*
5. *Kozmenko S. M. Stratehichnyi menedzhment banku : navch. posib. [Bank strategic management: manual] / Kozmenko S. M., Shpyh F. I., Voloshko I. V. – Sumy : VTD "Universytetska knyha", 2003. – 740 p.*
6. *Alekseienko L. M. Ekonomichnyi slovnyk : bankivska sprava, fondovyi rynok [Economic dictionary: banking, stock exchange] / Alekseienko L. M., Oleksiienko V. M., Yurkevych A. I. – K. : Maksymum, 2000. – 592 p.*
7. *Bankovskoe delo y fynansyrovanye ynvestytsyi [Banking and finance investment] / [pod red. N. Bruka] ; Vsemyrn. bank rekonstr. y razvytyia. – M. : 1995. – T. II, ch. I. – 458 p.*
8. *Richna finansova zvitnist PAT "KB "Khreshchatyk" za 2011 r. [PJSC "CB "Khreshchatyk" yearly finance report (2011)] [WWW resource] – Access mode : http://www.xcitybank.com.ua/storage/finansova_zvitnist/rz_2011_22.05.2012_gold.pd*
9. *Richna finansova zvitnist PAT "KB "Khreshchatyk" za 2012 r. [PJSC "CB "Khreshchatyk" yearly finance report (2012)] [WWW resource] – Access mode : http://www.xcitybank.com.ua/storage/finansova_zvitnist/rz_2012_20.03.2013_gold.pdf*
10. *Richna finansova zvitnist PAT "KB "Khreshchatyk" za 2013 r. [PJSC "CB "Khreshchatyk" yearly finance report (2013)] [WWW resource] – Access mode : http://www.xcitybank.com.ua/storage/finansova_zvitnist/rz_2013_22.04.2014_gold.pd*
11. *Richna finansova zvitnist PAT "KB "Khreshchatyk" za 2014 r. [PJSC "CB "Khreshchatyk" yearly finance report (2014)] [WWW resource] – Access mode : http://www.xcitybank.com.ua/storage/finansova_zvitnist/rz_2011_27.03.2015_gold.pd*
12. *Dosiahnennia 2015 r. PAT "KB "Khreshchatyk" [Achievements of PJSC "CB "Khreshchatyk" (2015)] [WWW resource] – Access mode : https://www.xcitybank.com.ua/skillup/2015/*

Редакція отримала матеріал 21 вересня 2015 р.

УДК: 336.11

Олена ЗАКЛЕКТА-БЕРЕСТОВЕНКО, Анна ІВАНОВА

ПРОБЛЕМА ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ БЮДЖЕТНИХ ПОВНОВАЖЕНЬ В ТЕОРІЇ І ПРАКТИЦІ

Доведено необхідність здійснення бюджетної децентралізації в контексті досягнення оптимальності пропорцій перерозподілу фінансових ресурсів держави. З'ясовано сутність поняття "децентралізація" згідно з різними економічними концепціями та зроблено висновок про те, що децентралізація передбачає передачу певної частини повноважень від вищого рівня влади до нижчих рівнів. Запропоновано авторське визначення терміна "децентралізація бюджетних повноважень" як делегування повноважень у сфері формування та використання фінансових ресурсів від центральних органів влади до органів місцевої влади зі збереженням фінансової відповідальності. Проведено ретроспективний аналіз процесів децентралізації державного управління та фінансових ресурсів у європейських країнах. Розглянуто праці провідних вітчизняних та зарубіжних науковців стосовно дослідження процесів децентралізації та виділено основні характерні риси останніх. Обґрунтовано економічний зміст бюджетного федералізму як механізму узгодження інтересів учасників бюджетного процесу. Здійснено аналіз основних теорій бюджетного федералізму з точки зору можливостей їх застосування в сучасних умовах, а саме: позитивну та нормативну. Суть нормативної теорії полягає у дослідженні розподілу управлінських функцій між різними рівнями влади. Позитивна теорія бюджетного федералізму передбачає не лише розподіл повноважень між різними рівнями влади, але й визначення оптимального рівня податкового навантаження на фінансово автономні регіони, які конкурують між собою. Виділено основні складові бюджетного федералізму, а саме: 1) чітке розмежування повноважень між рівнями влади; 2) урегулювання вертикальних та горизонтальних дисбалансів за допомогою системи міжбюджетних трансфертів; 3) наділення відповідних рівнів влади достатніми обсягами фінансових ресурсів. Досліджено окремі положення теорії бюджетної децентралізації Ч.Тібо, В. Оутса та Р. Масгрейва. Визначено головні переваги та можливі недоліки здійснення децентралізації бюджетних повноважень. Доведено, що децентралізація бюджетних повноважень сприятиме підвищенню ефективності використання фінансових ресурсів держави та оперативності у прийнятті рішень територіального значення.

Ключові слова: *децентралізація, бюджетні повноваження, бюджетна децентралізація, бюджетний федералізм, суспільні блага, фінансові ресурси.*

JEL: H730

Постановка проблеми. Складна політична та соціально-економічна ситуація в Україні свідчить про необхідність здійснення децентралізації бюджетних повноважень з метою узгодження інтересів територіальних громад та держави. З огляду на досвід високорозвинених країн саме децентралізація забезпечує високий рівень

© Олена Заклекта-Берестовенко, Анна Іванова, 2015.

акумулювання фінансових ресурсів та ефективне використання бюджетних коштів на усіх рівнях влади. Це забезпечує передумови для економічного розвитку як окремих територій, так і держави загалом. Однак децентралізація приховує в собі і багато загроз, без урахування яких можна отримати негативні наслідки для економіки країни.

Аналіз останніх досліджень і публікаціи. Переваги та недоліки децентралізації бюджетних повноважень досліджували багато науковців, серед яких: М. Багмет, В. Барецький, Ш. Бланкарт, Дж. Б'юкенен, Е. Вайнінг, Д. Веймер, Т. Вюртенберг, І. Гоптарева, І. Грицяк, С. Демиденко, Ю. Крохина, Р. Масгрейв, В. Оутс, Ю. Панейко, Ч. Тібо та інші.

Мета статті. Метою дослідження є теоретичне обґрунтування можливих ефектів впливу децентралізації бюджетних повноважень на соціально-економічний добробут держави.

Виклад основного матеріалу. Американський економіст Ч. Тібо у 60-х роках минулого століття прийшов до висновку, що виключно за умов фіскальної самостійності місцевих органів влади публічні видатки будуть відповідати індивідуальним уподобанням споживачів відповідно до їхніх потреб [1, 65], тобто здійснення видатків буде максимально ефективним. Оскільки природним є той факт, що центральні органи влади не можуть одноосібно у повному обсязі забезпечити повне надання суспільних благ на усій території, тому необхідним є забезпечення функціонування місцевого самоврядування, на якого покладається перелік повноважень, який необхідний для забезпечення соціально-економічного розвитку на певній території, а в результаті – в країні загалом. Створення умов для розвитку фінансової самостійності місцевої влади, чіткий розподіл повноважень між центром та адміністративно-територіальними одиницями є основою запровадження децентралізації бюджетних повноважень, головна мета якої полягає у передачі управлінських повноважень ближче до людей – споживачів суспільних послуг. Отже, логічним є перехід від моделі централізації бюджетних повноважень, яка дісталася Україні від Радянського Союзу, до моделі децентралізації, тобто розподілу функцій між органами державної влади та органами місцевого самоврядування з метою ефективного використання бюджетних ресурсів.

Вперше поняття "децентралізація" було використано в 1820-х рр. [2, 22] після Великої французької революції, про що Алексіс де Токвіль у середині XIX ст. написав: "...Французька революція почалася з поштовху до децентралізації... але стала, зрештою – розширеною централізацією" [2, 10]. Сам термін "децентралізація" з латинської перекладається як "de" – заперечення та "centralize" – середній, що означає "знищення, скасування або ослаблення централізації і розширення прав нижчих органів влади шляхом передачі останнім частини функцій та повноважень вищими рівнями влади" [3, 166].

У науковій літературі зустрічається багато трактувань поняття "децентралізація", які відображають бачення науковцями цього терміна (табл. 1).

Як видно із табл. 1, загалом децентралізація передбачає передачу певної частини повноважень від вищих органів влади до нижчих. Основні постулати децентралізації зародилися ще у кінці XVI. Вони ґрунтувалася на диспуті між Жаном Боденом та Йоганом Альтузіусом. Так, Боден розвинув теорію суверенної монопольної держави, де на теоретичному рівні обґрунтував абсолютизм у Франції та й загалом у всій Європі, в той час як його опонент висунув теорію федеральної державної організації. Ідеї Альтузіуса не набули подальшого розвитку і були забуті аж до кінця XX ст., в той час як ідея сильної централізованої держави панувала в Європі до початку XX ст. [11, 489]. Проте після закінчення Другої світової війни спостерігається тенденція до

децентралізації державного управління та фінансових ресурсів, яку почали впроваджувати європейські країни. Така тенденція отримала назву "бюджетної децентралізації" або "децентралізації бюджетних повноважень", оскільки передбачала передачу частини бюджетних повноважень від центру на місця. Виходячи із визначення поняття "децентралізація" та "бюджетні повноваження" (тобто права і обов'язки органів державної влади та місцевого самоврядування у галузі бюджетної діяльності, що визначаються чинним законодавством [12]), термін "децентралізація бюджетних повноважень" можна розглядати як передачу повноважень у сфері формування та використання фінансових ресурсів від центральних органів влади до органів місцевої влади зі збереженням фінансової відповідальності.

Таблиця 1

Підходи до визначення поняття "децентралізація"

Автор	Визначення терміну "децентралізація"
М. Багмет, Т. Личко [4, 34]	Розширення повноважень органів місцевого самоврядування та місцевих органів виконавчої влади за рахунок повноважень центральних органів виконавчої влади з метою оптимізації і підвищення ефективності управління суспільно важливими справами, найповнішої реалізації регіональних і місцевих інтересів.
Х. фон Браун, У. Гроте [5]	Передача повноважень і відповідальності за спільні функції від уряду до органів місцевого самоврядування.
І. Грицяк [6, 54]	Процес розширення та зміцнення прав і повноважень адміністративно-територіальних одиниць або нижчих органів та організацій за одночасного звуження прав і повноважень відповідного центру.
О. Кукарцев [7, 102]	Скасування або послаблення одноосібних функцій центру з появою цих функцій в інших організаційних структурах, які мають певну самостійність.
А. Матвієнко [8, 3]	Одноразова передача владних повноважень від органів влади до органів місцевого самоврядування, а як комплексний процес, що включає у себе такі елементи, як питання спроможності органів державної влади передати, а органів місцевого самоврядування – отримати і ефективно розпорядитися владними повноваженнями; визначення обсягу повноважень, який необхідно передавати, механізм передачі владних повноважень; механізм взаємодії органів державної влади і органів місцевого самоврядування тощо.
Ю. Панейко [9, 82]	Поділ усіх адміністративних прав на ті, що належать тільки до компетенції держави, та делеговані.
М. Харитончук [10]	Поступове делегування постійно зростаючої частини повноважень регіональним, міським і сільським владним інститутам.

Джерело. Складено автором на основі [4; 5; 6; 7; 8; 9; 10;]

Децентралізація бюджетних повноважень лежить в основі бюджетного федералізму, який, як засвідчує практика, є найбільш ефективним механізмом, що дозволяє узгодити інтереси учасників бюджетного процесу – регіонів-донорів та регіонів-реципієнтів, місцевих бюджетів та державного бюджету. Бюджетний федералізм, як і децентралізація бюджетних повноважень, передбачає закріплення на законодавчому рівні прав на отримання доходів та здійснення видатків за усіма ланками бюджетної системи. Модель бюджетного федералізму базується на чіткій відповідності доходів та видатків місцевих бюджетів, що дає змогу зменшити обсяги трансфертів і зосереджувати кошти державного бюджету на виконанні завдань розвитку країни. Модель бюджетного федералізму формується з трьох головних складових (рис 1).

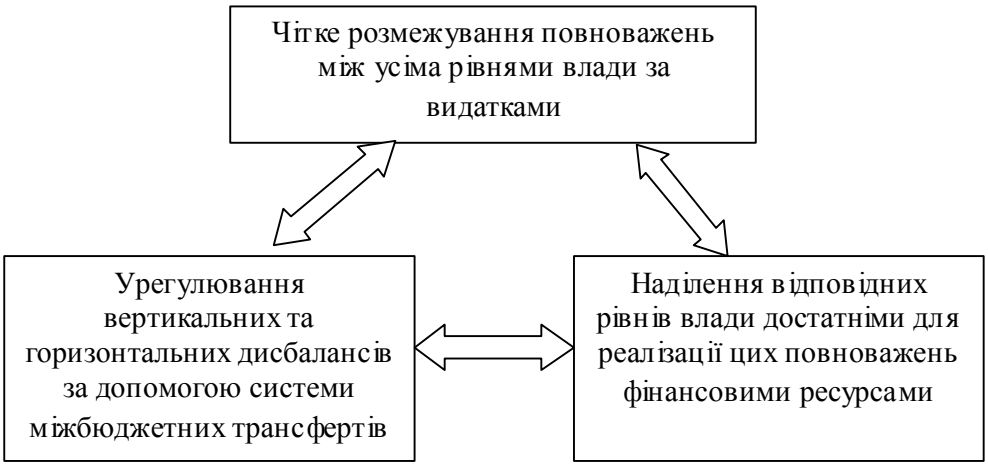

Рис. 1. ***Складові бюджетного федералізму***

Джерело. Складено автором на основі [13]

Відомий німецький економіст Шарль Бланкарт виділяє дві теорії бюджетного федералізму: позитивну та нормативну [14, с. 635]. Суть нормативної теорії полягає у дослідженні розподілу управлінських функцій між різними рівнями влади. До основних принципів цієї теорії належать:

– максимальне забезпечення першочергових потреб населення країни;

– визначення ефекту масштабу;

– відповідність корисності від споживання певного суспільного блага територіально-географічним межам регіону;

– взяття до уваги можливості укладати контракти з приватними установами чи організаціями або з органами влади інших територіальних громад з метою досягнення ефективного використання фінансових ресурсів у разі, коли надання відповідного суспільного блага певною місцевою громадою економічно невигідне;

– визначення найоптимальнішої кількості рівнів місцевої влади.

Здійснення бюджетного федералізму потребує належного вивчення усіх існуючих проблем адаптації до преференцій та жорсткої економії. Тобто надання певних послуг економічно доцільніше там, де максимально отримана вигода є вищою, ніж витрати [14, с. 603]. Тому надання фінансових ресурсів, призначених для фінансування суспільних благ з центрального на місцевий рівень має здійснюватися з врахуванням територіального розміру регіонів. Варто також зазначити, що у процесі розподілу видатків між різними рівнями влади у високорозвинених країнах використовується такий принцип розподілу видатків: центральна влада бере на себе повноваження із забезпечення стратегічних функції держави. До них можна віднести: видатки на забезпечення безпеки та обороноздатності країни, державного управління, правоохоронної діяльності, економічної стабільності, здійснення зовнішньої політики тощо. Відповідно, забезпечення соціально-культурного розвитку громади та надання їй суспільних послуг покладається на органи місцевої влади, це: охорона здоров'я; надання освітніх та культурних послуг; соціальне забезпечення населення; забезпечення належного рівня житлово-комунального господарства та інші.

Позитивна теорія бюджетного федералізму передбачає не лише розподіл повноважень між різними рівнями влади, але й визначення оптимального рівня

податкового навантаження для фінансово автономних регіонів, які конкурують між собою.

Реалізація бюджетного федералізму є ефективною як в унітарних, так і в федеративних країнах, однак потребує такого рівня повноважень на місцях, який би дозволяв децентралізовано ухвалювати рішення, пов'язані із розвитком території, виходячи із власних, самостійно здобутих фінансових ресурсів. Тому з огляду на вищесказане бюджетний федералізм тісно переплітається із децентралізацією і, відповідно, забезпечує ефективне її здійснення.

Саме Чарльз Тібо [15], який є основоположником теорії бюджетної децентралізації, досліджуючи бюджетний федералізм, побудував свої вчення на основі альтернативних соціально-психологічних мотивацій людей для одних з огляду на фінансові міркування, доцільніше залишатися вдома і намагатися покращити умови свого існування, ніж емігрувати, змінюючи при цьому місце проживання. Соціологічні спостереження Тібо та його послідовників дали змогу побудувати теорію міжтериторіальної мобільності населення комплексно з теорією забезпеченості суспільними благами.

Ч. Тібо вважав, що здатність особистості до зміни місця проживання вирішує існуючі проблеми забезпечення місцевими суспільними благами. Тобто люди, які мають право вільного пересування, обирають для проживання ті територіальні утворення, в яких відношення рівня оподаткування до ступеня забезпеченості суспільними благами є більш оптимальним. Це подібно до того, як споживач задовольняє свої потреби, купуючи споживчі блага на тих ринках, де співвідношення ціни та якості для нього є найбільш оптимальним. Як результат, мешканці рівномірно розподіляються між населеними пунктами так, що кожен знаходиться там, де він хоче бути, маючи доступ до тих суспільних благ, які йому необхідні, та сплачуючи ті податки, котрі йому "по кишені".

Унікальність моделі Тібо виявляється в тому, що вона показує ознаки, за якими можна характеризувати та оцінювати діяльність органів територіального самоврядування, визначаючи проблеми використання наявних ресурсів та вибір підходів до їх адекватного використання на різних рівнях управління державою. Модель оптимального бюджетного федералізму відображає компетенцію центральних органів влади (макрорівень) у прийнятті фінансових рішень щодо забезпечення повної зайнятості та контролю за рівнем інфляції, оскільки на регіональному чи місцевому рівні влада неспроможна здійснити ефективний вплив на загальний стан соціальної сфери та розвитку економіки.

Вагомий внесок у розвиток теорії бюджетного федералізму зробив англійський економіст В. Оутс [16]. У своїй праці "Фіскальний федералізм" в 1972 р. він довів теорему децентралізації, основою якої стали ідеї Ч. Тібо. Суть теореми виявляється в тому, що у випадку, коли децентралізація не впливає на обсяг витрат, то децентралізовано прийняте рішення щодо забезпечення місцевих суспільних благ має бути ефективнішим від централізованого, але рівним йому з точки зору результативності. Інакше кажучи, за децентралізації варто співставляти суспільні видатки і переваги від надання благ на локальному рівні. Теорема В. Оутса ґрунтується на таких постулатах:

– блага, пов'язані з децентралізацією суспільних послуг, є просторово обмежені;
– ставлення споживачів до однакових суспільних благ різне;
– реагування споживачів на ставки податків на місцевому рівні мобільне.

Тобто кожен споживач, змінюючи місце проживання, може вибирати найбільш вигідні для себе послуги й плату за них, яка відображається у вигляді податків. Коли ці умови не виконуються, на думку вченого, підстав для здійснення децентралізації в

умовах економічної ефективності немає, водночас він зауважує, що класична теорія бюджетного федералізму має рекомендаційний характер закріплення за різними рівнями державної влади відповідних функцій та фіскальних інструментів.

Подібні погляди мав і Р. Масгрейв, який на прикладі надання послуг із забезпечення дорожніх шляхів проводить розподіл владних повноважень за рівнями таким чином: розмір видатків на утримання усіх автодоріг у середині країни встановлюється на державному рівні; державні органи влади відповідають за утримання доріг національного значення, регіональні – за дороги всередині регіону, а місцеві органи влади – за розвиток місцевих дорожніх шляхів [17]. Тому, на думку вченого, бюджетна децентралізація зумовлює ефективне розміщення ресурсів.

Отже, можна зазначити, що основними положеннями теорій цих науковців є бюджетна децентралізація, наявність різних рівнів бюджетної системи, існування автономних джерел надходжень, право самостійно розпоряджатися бюджетними коштами, забезпечення виконання делегованих повноважень відповідними джерелами доходів. Виконання цих принципів дасть змогу дещо спростити процес досягнення самодостатності кожного рівня бюджетної системи за рахунок оптимізації трансфертних платежів та зменшення їх обсягів. Основною метою запровадження деяких елементів бюджетного федералізму має стати те, що бюджетний федералізм зменшує роль суб'єктивного чинника під час ухвалення бюджетних рішень і посилює значення надання трансфертів.

Досліджуючи бюджетну децентралізацію, Дж. Б'юкенен у 1980 р. розробив гіпотезу "Левіафана", в якій розглядає бюджетну децентралізацію як стримуючий фактор максимізації доходів уряду. Тобто, яким чином влада діє в інтересах максимізації власних надходжень, так горизонтальна і вертикальна конкуренція між різними рівнями влади визначає розмір їхнього бюджету, обмежуючи загальний розмір бюджету сектору державного управління [18]. З цього виходить, що бюджетна децентралізація може сприяти уникненню надлишкової пропозиції суспільних послуг і, відповідно, зменшенню загального рівня державних витрат.

Однак децентралізація бюджетних повноважень має як позитивні, так і негативні аспекти. На думку І. Гоптарьової, децентралізація створює основу для майбутніх конфліктів між різними рівнями влади, оскільки може виникнути спроба місцевих органів влади сконцентрувати більше владних повноважень, що призводить до конкуренції між різними рівнями влади і, відповідно, до боротьби за фінансові ресурси [19]. Д. Веймер та Е. Вайнінг вважають, що децентралізація становить перешкоду на шляху реалізації тієї або іншої політики, яку проводить центральний уряд [20]. Цю думку підтримує і Ю. Крохіна, яка вважає, що надмірна децентралізація може спричинити втрату державою можливості макроекономічного врегулювання суспільних процесів [21, 126]. Аналізуючи праці науковців стосовно ризиків впровадження децентралізації, можна згрупувати останні так:

1. Децентралізація може посилити міжрегіональні диспропорції, оскільки більш багаті регіони зможуть задовольнити більше суспільних та комунальних потреб населення, а бідні регіони не зможуть у повному обсязі задовольнити потреби жителів своєї місцевості, що породжує нерівність між адміністративно-територіальними одиницями.

2. За умов децентралізації існує збільшення ймовірності того, що виконання делегованих державних функціи може стати менш скоординованим як по горизонталі (між адміністративно-територіальними одиницями), так і по вертикалі (між рівнями управління).

3. За умов децентралізації існує загроза виникнення протиріччя та конфлікту між центром та регіонами, пов'язана із намаганням центру зберегти владні повноваження. Низькии рівень свідомості, культури та обізнаності членів громадянського суспільства щодо управління може спричинити неефективне витрачання коштів місцевих бюджетів та корупцію на нижчому рівні влади, та матиме вкрай негативні наслідки для розвитку не лише територіальної одиниці, але й держави загалом.

4. Однією із загроз децентралізації є неконтрольоване здійснення місцевими органами влади запозичень, особливо іноземних, що може погіршити макроекономічне становище всієї країни. Отримання іноземних позик може спричинити зловживання державним гарантуванням погашення боргів, що створює ситуацію, коли місцева влада не зацікавлена в ефективному використанні позичкових коштів.

5. Ще однією загрозою децентралізації є здійснення видатків місцевою владою на соціальні програми, нехтуючи капітальними видатками з метою збільшення свого електорату. У результаті цього у довгостроковій перспективі це може спричинити економічний спад та стагнацію, але оскільки місцеві органи влади обираються на короткий період, то вони не зважають на такі наслідки.

6. В умовах децентралізації ускладнюється процес узгодження потреб адміністративно-територіальних одиниць із макроекономічними цілями розвитку держави.

7. Децентралізація ускладнює прийняття рішень макроекономічного характеру, особливо, якщо ці рішення спрямовані на підвищення податків та скорочення соціальних програм. Особливо це питання загострюється в період економічних криз, коли рішення потрібно приймати швидко і вони не отримують підтримки у населення, оскільки обмежують доступні їм суспільні блага.

Відтак враховуючи переваги та недоліки децентралізації, варто зазначити, що проводячи цю політику, потрібно чітко розмежувати повноваження центру та місцевих органів влади на регіональному рівні та окреслити шляхи взаємодії між ними. Це дасть змогу уникнути багатьох непорозумінь у майбутньому та досягти скоординованих дій у разі виникнення економічної кризи.

Висновки. Досліджуючи основні аспекти децентралізації бюджетних повноважень, можна визначити такі основні її переваги та недоліки. До переваг слід віднести: ефективне використання фінансових ресурсів; оперативність у прийнятті рішень територіального значення тощо. До недоліків – посилення конкуренції між регіонами; послаблення впливу держави на макроекономічні процеси в країні тощо.

Перспективи подальших досліджень. Щоб вибрати правильне управлінське рішення щодо зменшення негативних виявів децентралізації бюджетних повноважень, необхідно детальніше дослідити рівень децентралізації, обсяг повноважень та межі відповідальності органів місцевого самоврядування, що і є перспективою подальших наукових досліджень.

Література

1. *Барецький В. І. Зміцнення фінансової автономії місцевої влади і самоврядування / В. І. Барецький // Фінанси України. – 2005. – № 1. – С. 65–69.*
2. *Schmidt Vivien A. Democratizing France: The Political and Administrative History of Decentralization / Vivien A. Schmidt. – Cambridge University Press; Reissue edition, May 31, 2007. – 420 p.*

3. Енциклопедичний словник з державного управління / [уклад.: Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін.] ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. – К. : НАДУ, 2010. – 820 с.
4. Багмет М. О. Цінність місцевого самоврядування як демократичної форми децентралізації державно-владних повноважень / М. О. Багмет, Т. М. Личко // Наук. пр. ЧДУ. – 2009. – № 112. – С. 33–37. – (Серія "Державне управління").
5. Braun von J. Does decentralization serve the poor? / J. von Braun, U. Grote (eds) // Managing fiscal decentralization. – London : Routledge, 2002. – Access mode : http://www.imf.org/external/pubs/ft/seminar/2000/fiscal/vonbraun.pdf
6. Грицяк І. Місцеве самоврядування України в історії і сучасності / І. Грицяк // Вісник УАДУ. – 1996. – № 1. – С. 53–67.
7. Кукарцев О. Інституціональні механізми регіональної політики: централізація і децентралізація влади / О. Кукарцев // Укр. нац. ідея: реалії та перспективи розвитку. – 2007. – № 19. – С. 101–108.
8. Матвієнко А. С. Політико-правові засади децентралізації влади в контексті адміністративної реформи в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступення канд. політ. Наук : спец. 23.00.02 / А. С. Матвієнко // Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – К. : [б. в.], 2010. – 23 с.
9. Панейко Ю. Теоретичні основи самоврядування / Ю. Панейко. – Мюнхен, 1963. – 175 с.
10. Харитончук М. В. Зарубіжні концепції і практика децентралізації державного управління : автореф. дис. на здобуття наук. ступення канд. політ. Наук : спец. 23.00.04 / М. В. Харитончук // Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України. – К., 2000. – С. 14.
11. Вюртенберг Т. Історія та легітимація децентралізованої держави / Т. Вюртенберг // Проблеми трансформації територіальної організації влади : зб. матеріалів та документів / наук. ред. М. Пухтинський. – К. : Атіка, 2005. – 852 с.
12. Мацелик М. О. Фінансове право : навч. посіб. / М. О. Мацелик, Т. О. Мацелик, В. А. Пригоцький ; ред. : В. К. Шкарупа. – К. : Знання, 2011. – 816 с. – (Вища освіта XXI ст.)
13. Демиденко С. В. Світовий досвід управління та фінансового планування регіонального розвитку / С. В. Демиденко // Науково-теоретичний журнал Дніпропетровської державної фінансової академії. – 2009. – № 2. – С. 106–112.
14. Бланкарт Ш. Державні фінанси в умовах демократії: Вступ до фінансової науки : пер. з нім. / Ш. Бланкарт. – К. : Либідь, 2004. – 654 с.
15. Tiebout C. An Economic Theory of Fiscal Decentralization / C. Tiebout // NBER, Public Finances, Needs, Sources and Utilization. – Princeton (Univ.Press), 1961. – P. 79–96.
16. Oats W. An Essay on Fiscal Federalism / W. Oats // Journal of Economic Literature. – 1999. – Vol. 37. – P. 1120–1149.
17. Masgrave R. A. The Theory of Public Finance / R. A. Masgrave. – McGraw-Hill Book Company, Inc. – 1959. – P. 628–526.
18. Buchanan J. Federalism and fiscal equality / J. Buchanan // American economic Review. – Vol. 40. – № 4. – 587 p. – P. 10.
19. Гоптарева И. Федерализм как политико – правовои и социальныи способ управления конфликтами и как средство их перманентного разрешения

[Електронный ресурс] / И. Гоптарева // Credo, 1998. – № 6. – Режим доступа : http://www.orenburg.ru/culture/credo/12/2.html.

20. *Веимер Д. Аналіз політики: Концепції і практика / Д. Веймер, Е. Вайнінг. – К. : Основи, 1998. – С. 220–221.*
21. *Крохина Ю. А. Финансове право России : [учебник для вузов.] / Ю. А. Крохина. – [3-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Норма, 2008. – 720 с.*

References

1. *Baretskyy V. I. Strengthening financial autonomy of local authorities and government [Text] / V. I. Baretskyy // Finance of Ukraine. – 2005. – №1. – P. 65–69.*
2. *Schmidt Vivien A. Democratizing France: The Political and Administrative History of Decentralization / Vivien A. Schmidt. – Cambridge University Press; Reissue edition, May 31, 2007. – 420 p.*
3. *Encyclopedic Dictionary of governance / [Y. P. Surmin, V. D. Bakumenko, A. M. Myhnenko et al.]; Ed. Y. V. Kovbasiuk, V. P. Troshchinsky, Y. P. Surmina. – K .: NAPA, 2010. – 820 p.*
4. *Bahmet M. O. Value of local government as democratic decentralization of public authority / M. O. Bahmet, T. M. Licko // Science. pr. CSU. Aug. : "State Exercise", 2009. – № 112. – P. 33–37.*
5. *Braun von J. Does decentralization serve the poor? / J. von Braun, U. Grote (eds) // Managing fiscal decentralization. – London: Routledge, 2002. – Access mode: http://www.imf.org/external/pubs/ft/seminar/2000/fiscal/vonbraun.pdf.*
6. *Hrytsyak I. Local self-government in the history of Ukraine and present / I. Hrytsyak // Bulletin UAPA [text], 1996. – № 1. – P. 53–67.*
7. *Kukartsev O. Institutional mechanisms for regional policy: centralization and decentralization of power / O. Kukartsev // Ukr. nat. idea: realities and prospects of development: Coll. Science. pr. / heads. Ed. V. Denisenko. – L .: Lviv. Polytechnic, 2007. – № 19. – P. 101–108.*
8. *Matvienko A. S. Political and legal principles of decentralization of power in the context of administrative reform in Ukraine [Text]: Abstract of dissertation for the degree of Candidate of political sciences: specials 23.00.02 / A. S. Matviyenko // Institute of State and Law. V. M. Koretsky NAS of Ukraine. – K .: [b. v.], 2010. – 23 p.*
9. *Paneyko Y. Theoretical Foundations government / Y. Paneyko. – Munich, 1963. – 175 p.*
10. *Kharytonchuk M. V. Foreign concept and practice of decentralization of public administration: Author. Abstract of dissertation for the degree of Candidate of political sciences: specials 23.00.04 / M. V. Kharytonchuk // Institute of World Economy and International Relations of NAS of Ukraine. – K., 2000. – P. 14.*
11. *Vyurtenberh T. History and decentralized state legitimation / T. Vyurtenberh // Problems of transformation of territorial organization of power: a collection of materials and documents / science ed. M. Pukhtynskyi. – K .: Atika, 2005. – 852 p.*
12. *Matselyk M. O. Financial Law: teach guidances / M. O. Matselyk, T. O. Matselyk, V. A. Pryhotskyy; Ed.: V. K. Shkarupa. – K: Znannya, 2011. – 816 p. – (Higher Education XXI century).*
13. *Demidenko S. V. World experience of management and financial planning regional development / S. V. Demidenko // Scientific-theoretical magazine of Dnepropetrovsk State Financial Academy, 2009. – № 2. – P. 106–112.*

14. *Blankart Ch. Public finance in a democracy: Introduction to Financial science: German translation / Ch. Blankart. – Kyiv: Lybid, 2004. – 654 p.*
15. *Tiebout C. An Economic Theory of Fiscal Decentralization / C. Tiebout // NBER, Public Finances, Needs, Sources and Utilization. – Princeton (Univ.Press), 1961. – P. 79–96.*
16. *Oats W. An Essay on Fiscal Federalism / W. Oats // Journal of Economic Literature. – 1999. – Vol. 37. – P. 1120–1149.*
17. *Masgrave R. A. The Theory of Public Finance / R. A. Masgrave. – McGraw-Hill Book Company, Inc. – 1959. – P. 628–526.*
18. *Buchanan J. Federalism and fiscal equality / J. Buchanan // American economic Review. – Vol. 40. – № 4. – 587 p. – P. 10.*
19. *Goptareva I. Federalism as a political – legal and social way of conflict management and as a means of permanent authorization // Credo, 1998. – № 6. – E-resource. – Access: http://www.orenburg.ru/culture/credo/12/2.html.*
20. *Veymer D. Policy analysis: Concepts and practice / D. Veymer, E. Weiningen. – K. : Osnovy, 1998. – P. 220–221.*
21. *Krokhina Y. A. Financial Law of Russia: [textbook for high schools.] / Y. A. Krokhina. – 3rd ed., rev. and add. – M.: Norma, 2008. – 720 p.*

Редакція отримала матеріал 21 вересня 2015 р.

УДК 336.5:628.1

Віталіна ПЕРЕВОЗНЮК

РОЗВИТОК ДЕРЖАВНОЇ ФІНАНСОВОЇ ПІДТРИМКИ В ГАЛУЗІ ВОДОПОСТАЧАННЯ ТА ВОДОВІДВЕДЕННЯ

Досліджено еволюцію форм державної фінансової підтримки громадян у галузі водопостачання та водовідведення з часів здобуття Україною незалежності. Встановлено, що вона надається громадянам з метою виконання принципу соціальної справедливості у формі пільг, дотацій, субсидій, які одночасно є видами фінансових ресурсів для підприємств. Вони також отримують фінансування з Державного бюджету України на модернізацію водопровідно-каналізаційної інфраструктури, а також пільги з оподаткування. Таким чином виокремлено сфери державної фінансової підтримки в галузі водопостачання та водовідведення залежно від суб'єкта економічних відносин, на яких вона спрямована: громадяни та суб'єкти господарювання.

Відстежено та обґрунтовано наявність шести етапів у розвитку державної фінансової підтримки населення в сфері водопостачання та водовідведення, що вплинуло на формування власних фінансових ресурсів підприємств: 1) 1991–1995 рр., переважання бюджетних дотацій у структурі фінансових ресурсів підприємств галузі, які надавалися виробникам з метою відшкодування вартості послуг; 2) 1995–1998 рр. – поступове перенесення тягаря плати за послуги на населення, яке сплачувало 60% вартості послуг, зростання ролі субсидій; 3) 1998–1999 рр. – збільшення відшкодування населенням вартості послуг до 80%; 4) 1999–2006 р. – відміна низки пільг у 2000 р., що призвело до зменшення їх частки у структурі фінансових ресурсів, подальше збільшення питомої ваги субсидій; 5) 2006–2011 рр. – формування власних фінансових ресурсів підприємств галузі за рахунок пільг, дотацій на відшкодування різниці в ціні та субсидій; 6) з 2011 р. – донині – збереження тенденцій попереднього періоду, зростання частки субсидій.

Акцентовано на тому, що незважаючи на проведення реформ у сфері державної фінансової підтримки громадян, проблеми значної заборгованості населення за спожиті послуги та невідшкодування тарифом на послуги фактичної собівартості залишаються актуальними.

Ключові *слова: державна фінансова підтримка; водопровідно-каналізаційні підприємства; фінансові ресурси підприємств; фінансування; субсидії; пільги; собівартість; тарифи.*

GEL: G 32, L 95, L 98.

Постановка проблеми. У зв'язку з тим, що підприємства водопостачання та водовідведення є локальними природними монополіями, їхню діяльність регулює держава, причому таке регулювання здійснюється за всіма напрямами: визначення цінової політики, контроль за якістю послуг, співпраця із суб'єктами господарювання з метою солідарного фінансування проектів з модернізації інфраструктури, надання пільг різним категоріям громадян тощо.

© Віталіна Перевознюк, 2015.

Однак рушійним мотивом державного регулювання є велика значущість галузі для соціально-економічного розвитку, а відтак забезпечення соціальної справедливості. Щойно згаданий принцип є одним із основних у функціонуванні соціальної держави, який визначає вектор державної фінансової політики в будь-якій із галузей економіки. У водопровідно-каналізаційному господарстві (ВКГ) його реалізують через надання пільг і субсидій малозабезпеченим громадянам, пільг підприємствам галузі, перехресного субсидування. Усе перераховане складає державну фінансову підтримку галузі, яка є однією із складових державної фінансової політики у досліджуваній сфері та впливає на склад і структуру фінансових ресурсів водопровідно-каналізаційних підприємств (ВКП).

Аналіз останніх публікацій. Проблематика фінансового забезпечення підприємств водопостачання та водовідведення глибоко досліджена в працях таких вітчизняних вчених і практиків, як: О. Бабак, О. Димченко, В. Логвиненко, О. Поважний, В. Полуянов, В. Попович та багато інших.

Проблеми, які залишилися не дослідженими. Однак глибших наукових досліджень потребують питання державної фінансової підтримки та її впливу на формування фінансових ресурсів водопровідно-каналізаційних підприємств.

Мета дослідження – дослідити державну фінансову підтримку в галузі водопостачання і водовідведення в Україні та прослідкувати її вплив на процес формування фінансових ресурсів ВКП, на основі чого виокремити етапи розвитку фінансового забезпечення суб'єктів господарювання в контексті еволюції форм державної фінансової підтримки населення.

Виклад основного матеріалу. В Україні важелі державної фінансової підтримки еволюціонували з часів здобуття нею незалежності, а відтак змінювалися склад і структура фінансових ресурсів підприємств галузі. Справа в тому, що кожна із форм такої фінансової підтримки, наданої державою, є видом фінансових ресурсів для підприємств. Так, коли наша держава була в складі Радянського Союзу та аж до 1998 р., однією із форм фінансової підтримки підприємств ВКГ було надання дотацій. Оскільки в цей період послуги надавалися як суспільні (практично на безоплатній основі), то витрати на їх виробництво і реалізацію покривалися за рахунок коштів державного бюджету, перерахуванням дотацій виробникам. Населення відшкодовувало лише 4% вартості послуг водопостачання та водовідведення. Саме тому у складі фінансових ресурсів підприємств найбільша частка належала власним коштам, а саме – дотаціям [1, 1].

Механізм фінансування ВКП через дотації показав свою неефективність, оскільки виробники не мали стимулів знижувати витрати та покращувати якість послуг, а споживачі – економити життєво важливі ресурси, в той час як держава не в змозі була нести увесь тягар фінансування галузі з огляду на значну інфляцію та підвищення вартості електроенергії до рівня світових стандартів.

Крім того, з метою надання підприємствам дотацій необхідно закласти в державному бюджеті додаткові кошти в сумі загального обсягу дотацій. Як відомо, збільшити розмір доходів державного бюджету можна двома способами: використанням важелів фіскальної політики (підвищення ставок податків, розширення бази оподаткування, скасування частини пільг і т. п.) або грошово-кредитної (емісія грошей, взяття позик тощо).

Використання інструментів фіскальної політики приводить до отримання позитивних фіскальних ефектів для держави, що визначається величиною податкових надходжень, а відтак дає можливість дотувати діяльність ВКП. З іншого боку, збільшення податкового

навантаження на громадян, які змушені відволікати більшу частину доходу на сплату податків, свідчить про наявність негативних соціальних наслідків на зразок зменшення величини сукупного доходу громадян та призводить до зменшення доступності послуг водопостачання і водовідведення й витрат на споживання та інвестиції.

Позики є більш привабливим для громадян інструментом мобілізації доходів держави, однак несправедливим для майбутніх поколінь, на які переноситься тягар сплати боргів та відсотків за ними.

З викладеного можна зробити висновок: кожен із розглянутих варіантів дає змогу забезпечити позитивні фіскальні ефекти для держави, але призводить до негативних соціальних наслідків, а тому фінансування державою діяльності підприємств ВКГ у формі дотацій – неефективне.

В результаті лібералізації цін та з метою формування ринкових відносин у ВКГ, починаючи з 1994 р., було змінено підходи до її фінансування. Рівень оплати послуг населенням мав поступово збільшуватися, тобто споживачі повинні були оплачувати вартість отримуваних послуг самостійно, а обсяг наданих дотацій – зменшуватися. Починаючи з другого півріччя 1998 р., дотації не надавалися, в результаті чого вже у 1999 р. вдалося зменшити фінансовий тягар держави з оплати житлово-комунальних послуг на 2 млрд. грн.

Водночас, було запроваджено систему цільових субсидій малозабезпеченим громадянам, для яких підвищення тарифів на житлово-комунальні послуги (в т. ч. послуги водопостачання та водовідведення) стало непосильним фінансовим тягарем. Реалізація програми житлових субсидій розпочалася після прийняття Кабінетом Міністрів України постанови № 89 від 4 лютого 1995 року “Про надання населенню субсидій для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг”. З 1 травня 1995 р. за рахунок використання механізму житлових субсидій малозабезпечені сім’ї сплачували за житлово-комунальні послуги не більше 15% середньомісячного сукупного доходу [2].

Отже, протягом 1995–1996 рр. склад і структура фінансових ресурсів досліджуваних підприємств знову змінилися: у складі власних коштів з’явився такий їх вид, як субсидії, а перехід до ринку привів до підвищення рівня відшкодування населенням вартості послуг, що означало зменшення частки бюджетних дотацій. Слід зазначити, що рівень відшкодування послуг для населення мав поступово збільшуватися: у 1994 р. він мав становити 20%, 1995 р. – 30%, 1996 р. – 60% [3].

Протягом 1997–2000 рр. на вартість програми житлових субсидій і кількість їх отримувачів вплинули такі чинники, як підвищення цін і тарифів на житлово-комунальні послуги, внесення змін до порядку надання субсидій, перерахунок субсидій за обсягами фактичного споживання послуг, вдосконалення методів контролю за наданням достовірних даних, урахування матеріального стану домогосподарств, обмеження дії пільг у березні 2000 р. тощо. З 1998 р. здійснюється аудит програми житлових субсидій з метою уникнення порушень і зловживань, пов’язаних із штучно створеними умовами, які дозволяють безпідставно отримати субсидію. Передбачалося, що незаконно нараховані субсидії мали відшкодовуватися в подвійному розмірі громадянами, які ввели в оману відповідні органи виконавчої влади, подавши підроблені документи, та юридичними особами, які видали фіктивні довідки.

У 1999 р. завдяки реалізації Указу Президента України “Про основні напрями прискорення реформування житлово-комунального господарства” № 1351/99 від 19.10.1999 р. вдалося погасити заборгованість усіх груп споживачів перед ВКП з оплати

послуг, пільг, субсидій на загальну суму – 424 млн. грн. [1, 4]. Тобто протягом 1997–2000 рр. частка субсидій у структурі власних фінансових ресурсів дещо зменшилася порівняно з попереднім періодом у результаті змін у механізмі їх надання, а частка відшкодування населенням вартості послуг зросла й сягнула приблизно 80%-ої межі.

На початку 2001 р. в регіонах України рівень відшкодування населенням вартості послуг водопостачання та водовідведення коливався в межах:

– водопостачання – від 35% у Сімферополі до 100% у Луцьку, Дніпропетровську, Києві, Кіровограді, Луганську, Рівному, Сумах, Тернополі, Харкові, Черкасах;

– водовідведення – від 33% у Севастополі до 100% у Луцьку, Дніпропетровську, Києві, Кіровограді, Львові, Одесі, Рівному, Сумах, Тернополі, Харкові, Черкасах, Чернівцях [1, 2, 26].

У 2006 р. розпочався новий етап реформування процесу формування фінансових ресурсів підприємств водопостачання та водовідведення, оскільки саме в цьому році було прийнято порядок формування тарифів на послуги водопостачання та водовідведення на основі економічно обґрунтованих витрат, після чого їх розмір значно зріс, а державна фінансова підтримка населення забезпечувалася встановленням нижчого рівня рентабельності при визначенні розміру тарифів для цієї категорії споживачів. Вона становила не більше 12%, а рентабельність водопостачання (водовідведення) для бюджетних установ могла підвищитися до 15%, для комерційних споживачів – до 50% [4]. Населення мало сплачувати 100% вартості послуг. Крім того, як уже було згадано раніше, державна фінансова підтримка галузі реалізувалася наданням пільг і субсидій.

На покриття різниці в тарифах, коли фактична вартість послуг більша від встановленої, держава надавала підприємствам субвенції, які можна зарахувати до власних фінансових ресурсів підприємств, оскільки вони є складовими інших операційних доходів. Умови їхнього перерахування регулюються щорічними положеннями, затвердженими наказами Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства, законами України про державний бюджет на відповідний рік, постановами Кабінету міністрів України.

Що стосується дотацій на відшкодування різниці в ціні, то їхню величину визначають під час планування видатків місцевих бюджетів на водопровідно-каналізаційну галузь в обсязі, необхідному для покриття збитків підприємств, завданих внаслідок прийнятих рішень місцевих органів виконавчої влади або місцевого самоврядування. Подані підприємствами розрахунки детально аналізуються [5].

Ще одним видом державної фінансової підтримки є субсидії, які надаються малозабезпеченим сім'ям, як правило, в безготівковій формі шляхом її відшкодування підприємствам ВКГ (надавачам послуг) у формі взаємозаліку коштів.

Що стосується пільг на оплату послуг водопостачання та водовідведення, то їх надають переважно в безготівковій формі, за певною соціальною або професійною ознакою та в окремих випадках вони поширюються на членів сім'ї. Перелік таких пільговиків встановлюють законом України про Державний бюджет України на відповідний рік. Як правило, кількість осіб, що мають право на пільги, дуже велика, а враховуючи той факт, що вони надаються без урахування доходів претендентів, є підстави вважати, що таким чином держава підтримує і багаті, і бідні домогосподарства.

За такого механізму надання пільг можуть виникати ситуації, коли особа, що має пільги, звертається за субсидією, що свідчить про неефективність соціального захисту загалом, оскільки в такому разі соціальна допомога не покриває надзвичайно малих

доходів населення. Крім того, отримання пільг не стимулює до економії життєво важливих послуг, норми споживання яких завищені та не сприяють покращенню платіжної дисципліни, оскільки формують думку: для чого оплачувати вартість послуг, якщо можна отримати їх безкоштовно. В результаті цього кандидати на одержання пільг вдаються до використання асиметричної інформації, подаючи замість дійсних, фіктивні документи, які дають право на їх отримання.

До недоліків пільгової політики держави можна віднести відсутність ефективної системи обліку таких пільговиків (кількість яких може змінюватися протягом року) і вартісної оцінки надання пільг (за розрахунку субвенції на їх надання неможливо спрогнозувати обсяг послуг, який буде спожитий пільговиками). У зв'язку з тим, що обсяг пільг розраховують на основі загальних нормативів, які, як правило, є завищеними, розмір бюджетного відшкодування пільг також є завищеним.

Щодо субсидій населенню, з вересня 2010 р. згідно з Постановою Кабінету Міністрів України "Про упорядкування окремих питань щодо впровадження спрощеного порядку призначення та надання населенню субсидій для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг, придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива" від 8 вересня 2010 р. № 861, умови надання субсидій та процедура їх отримання була спрощена у результаті чого в листопаді цього ж року кількість сімей, що отримали субсидії, була більшою на 2,1% порівняно з 2009 р. Найбільша кількість сімей, що отримали субсидії, у Сумській (13,6%) і Полтавській областях (9,5%), а найменша – в Одеській, Миколаївській областях та м. Севастополі (3–3,2%) [6].

За даними Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства на початок 2010 р. рівень відшкодування населенням вартості послуг водопостачання коливався від 67,4% у Запорізькій області та м. Києві до 102,0% у Волинській області, 100,6% у Хмельницькій, 100,9% у Чернівецькій; водовідведення – від 66,5% у м. Києві до 103,0% в Івано-Франківській, 112,4% у Кіровоградській, 103,2% у Полтавській, 104,5% у Тернопільській, 100,1% у Хмельницькій, 101,3% у Чернівецькій.

Як бачимо, ситуація з відшкодуванням вартості послуг населенням поліпшилася, однак 100% межі не вдалося досягнути у всіх регіонах України. Така тенденція спостерігається й сьогодні.

З метою забезпечення єдиного підходу до формування тарифів на житлово-комунальні послуги у всіх регіонах України 1 червня 2011 р. було прийнято відповідну постанову Кабінету Міністрів України № 869 [7], в якій формування тарифів на послуги централізованого водопостачання та водовідведення передбачено здійснювати на основі економічно обґрунтованих витрат, без диференціації граничних меж рентабельності за окремими групами споживачів. Під час визначення і затвердження тарифів обов'язковим для ВКП стало формування і представлення інвестиційної програми. Регламентований цією постановою механізм формування тарифів на послуги ВКП вперше дозволив їм працювати беззбитково, вивільнивши додаткові фінансові ресурси, які до цього часу надходили у формі дотацій на покриття різниці в ціні послуг та субвенцій. Таким чином, 2011 р. можна ознаменувати початком нового етапу формування фінансового забезпечення ВКП. Крім того, з метою захисту громадян від значного зростання цін у 2015 р. відбулися зміни щодо запровадження нового механізму надання житлових субсидій для населення, розмір яких залежить лише від величини середнього доходу сім'ї та нормативів споживання послуг [8]. Враховуючи зазначене, є підстави вважати, що характерним для цього етапу розвитку фінансового

забезпечення ВКП мало би бути збільшення власних доходів ВКП, зменшення частки дотацій у структурі інших доходів підприємств ВКГ та підвищення в них питомої ваги субвенцій як форми перерахування субсидій населенню. Очевидно, саме на цьому етапі можна буде спостерігати поліпшення фінансового стану ВКП, позаяк нарешті тарифи для населення та комерційних споживачів встановлюють на однаковому рівні (за винятком м. Вінниці, де на 1.09.2015 р. тариф на послуги водопостачання для комерційних споживачів був більший, ніж такий тариф для населення на 4,34 грн., по водовідведенню – на 3,53 грн. та м. Запоріжжя: ціновий перекіс по водопостачанню становив 1,42 грн., по водовідведенню – 0,95 грн.) [9].

Очевидно, "зрівнялівка" у тарифах не є показником ефективної тарифної політики та діяльності підприємств загалом, оскільки не гарантує повного відшкодування тарифами собівартості послуг водопостачання та водовідведення, які надаються базовими підприємствами країни, за винятком таких підприємств у: м. Черкаси і Чернігів, де тариф на водопостачання для населення відшкодовує 100% собівартості послуг; м. Маріуполь, Житомир, Ужгород, Біла Церква, Сєвєродонецьк, Львів, Рівне, Черкаси, Чернігів, Київ, де тариф на водовідведення відшкодовує 100% собівартості послуг [9]. Крім того, невирішеною залишається проблема значної заборгованості населення за спожиті послуги.

Незважаючи на створення умов для функціонування підприємств на основі комерційного розрахунку, держава має забезпечувати дотримання принципу соціальної справедливості. Як ми вже згадували, в досліджуваній галузі дотримання щойно згаданого принципу здійснюють наданням державної фінансової підтримки у таких формах (які одночасно є видами фінансових ресурсів підприємств): субвенції на покриття різниці в тарифах, дотації на відшкодування різниці в ціні, субсидії та пільги малозабезпеченим категоріям громадян і перехресного субсидування.

Водночас, у Законі України "Про питну воду і питне водопостачання" передбачено такі види державної фінансової підтримки: надання коштів з Державного бюджету України на проведення поточних та капітальних ремонтів водопровідних мереж, що мають загальнодержавне чи міжрегіональне значення, а також фінансування науково-дослідних робіт, спрямованих на виявлення резервів ресурсозбереження та вдосконалення питного водопостачання [10]. Зазначені види державної фінансової підтримки спрямовані на виробників послуг, а точніше – на модернізацію галузі. Однак ця норма згаданого Закону, як і більшість норм законодавства України, є декларативною, а її втілення у практику має спорадичний характер, оскільки з державного бюджету такі видатки не здійснюються, а якщо навіть і здійснюються, то лише за окремими напрямами в рамках певних видів державної фінансової підтримки, передбачених у вказаному Законі, та в розмірах, яких недостатньо для хоча б часткової модернізації водопровідно-каналізаційної інфраструктури.

Наприклад, у Законі про Державний бюджет України на 2014 р. на фінансування усього комунального господарства передбачено 42,4 млн. грн., в той час, коли загальнодержавною програмою "Питна вода України" на 2011–2020 рр. орієнтований обсяг фінансування вказаної сфери за рахунок коштів державного бюджету в цьому році мав становити 312,8 млн. грн. [11]. Очевидно, вирівняти різницю між показниками планувалося кредитами від закордонних банків, держав та фінансових організацій, які мали надходити до спеціального фонду державного бюджету в сумі 391,3 млн. грн. на реалізацію проекту "Розвиток міської інфраструктури і заходи в секторі централізованого теплопостачання України, розвиток системи водопостачання та

водовідведення в м. Миколаєві". Щоправда, інформації про їх залучення та використання нема. Відомо тільки, що до спеціального фонду Державного бюджету України надійшло 303,5 млн. грн.

Неповноту, невідповідність та подекуди відсутність статистичних даних у різних законодавчих документах можна розцінювати як непослідовність та відсутність стратегії фінансової політики держави в сфері водопостачання та водовідведення (як і комунального господарства загалом), а також декларативність вітчизняних нормативно-правових актів. Водночас недофінансування галузі можна пояснити значними витратами на обороноздатність держави, які в умовах військових дій на сході та кризового стану економіки країни є першочерговими. У 2014 р. видатки на оборону становили 27363,4 млн. грн. (9,1%) усіх видатків державного бюджету без урахування міжбюджетних трансфертів, що майже в 2 рази більше, ніж у 2013 р. та у 3 рази порівняно з 2009 р.

Для порівняння повернемося трохи в минуле, коли суспільно-політичний стан в Україні можна назвати стабільним, наприклад, у 2009 р. Так, у проекті Закону про Державний бюджет України на 2009 р. на розвиток житлово-комунального господарства було закладено 51,8 млн. грн., в тому числі за програмою "Питна вода" – 50 млн. грн. [12]. Законом України "Про Державний бюджет України на 2009 рік" видатків на такі цілі не було передбачено, але було заплановано спрямувати 500 млн. грн. стабілізаційного фонду на здійснення інвестиційних та інноваційних проектів з енергозбереження в житлово-комунальному господарстві [13]. Однак реально було витрачено лише 99,7 млн. грн. У цьому ж році на здійснення досліджень і розробок у житлово-комунальній галузі витрачено 6,4 млн. грн. коштів державного бюджету, і лише 9,5 млн. грн. резервного фонду державного бюджету використано на відновлення роботи каналізаційного колектора у м. Миколаєві [14].

Вищевказане свідчить про відсутність реальної стратегії державної фінансової підтримки суб'єктів господарювання галузі водопостачання і водовідведення та поодинокий характер фінансування модернізації відповідної інфраструктури. З іншого боку, підприємства галузі працюють на умовах самофінансування. Тому в структурі видатків Державного бюджету України видатки на фінансування житлово-комунального господарства займають найменшу частку – 0,04%. Тобто, такі видатки переважно пов'язані лише з наданням пільг, субсидій та відшкодуванням різниці в ціні житлово-комунальних послуг, оскільки величина бюджетних видатків на розвиток комунального господарства (в тому числі й на водопровідно-каналізаційну галузь) незначна і заходи з модернізації інфраструктури підприємства фінансують практично самотужки.

Таким чином, ті проблеми, які були актуальними в цій сфері десять років тому, актуальні й до цього часу. Це, зокрема, невідповідність собівартості послуг тарифам на них, у результаті чого рівень відшкодування тарифами фактичної собівартості для населення та комерційних споживачів не досягає 100%-ої межі, наявність значної заборгованості за спожиті послуги, фрагментарність та непослідовність фінансування модернізації інфраструктури ВКП за рахунок коштів державного бюджету.

Враховуючи зазначене, виокремимо етапи розвитку фінансового забезпечення ВКП у контексті історичної трансформації форм державної фінансової підтримки в Україні:

1991–1995 рр. – найбільшу частку в структурі власних фінансових ресурсів підприємств водопостачання та водовідведення займали бюджетні дотації, які надавалися виробникам державою з метою відшкодування заниження вартості послуг, меншу – компенсація втрат від пільг;

1995–1998 рр. – здійснювався поступовий перехід до перекладення фінансового

тягаря на громадян, зокрема вони вже мали сплачувати 60% вартості послуг. У зв'язку зі складним економічним становищем малозабезпечених громадян, які не в змозі були оплачувати вищі тарифи, для них було запроваджено систему цільових субсидій, а надання цінових дотацій було припинено. Відтак у структурі власних фінансових ресурсів підприємств водопостачання та водовідведення почала зростати частка субсидій і зник такий вид як дотації, відшкодування втрат від пільг залишалися;

1998–1999 рр. – відшкодування вартості послуг з централізованого водопостачання та водовідведення в тарифах для населення досягло рівня 80%, що свідчить про зростання частки власних фінансових ресурсів, а саме: оборотних коштів і дебіторської заборгованості, та незначне зменшення частки субсидій у зв'язку з підвищенням вимог до їх надання;

1999–2006 р. – збільшення в структурі власних фінансових ресурсів частки субсидій (у зв'язку з відміною у 2000 р. ряду пільг), зменшення частки відшкодування втрат від пільг;

2006–2011 рр. – збільшення частки субсидій, збереження в структурі фінансових ресурсів частки відшкодування втрат від пільг і дотацій, відшкодування різниці в ціні послуг;

З 2011 р. – по сьогодні – збереження у складі власних фінансових ресурсів пільг та збільшення питомої ваги субсидій, досягнення рівня відшкодування вартості послуг позначки 100% і більше в окремих регіонах.

Як бачимо, трансформація форм державної фінансової підтримки населення щодо оплати вартості послуг водопостачання та водовідведення обумовлювала зміну складу і структури власних фінансових ресурсів підприємств, збільшенням чи зменшенням в них питомої ваги окремих їх видів. Водночас фінансова підтримка державою підприємств ВКГ практично не впливала на склад і структуру їхніх фінансових ресурсів.

Потрібно відзначити, що дії Уряду, спрямовані на підвищення адресності соціальної допомоги, яка реалізується наданням субсидій населенню на оплату вартості послуг, відповідають міжнародній практиці і вважаються ефективним інструментом соціальної допомоги. Щоправда, якісних змін з приводу збільшення доступності послуг для населення та зміцнення фінансового забезпечення ВКП не відбувається. Зростає заборгованість населення за спожиті послуги, рівень оплати яких є нижчим, ніж рівень нарахованих платежів [9]. Очевидно, така ситуація склалася з огляду на рецесію економіки та проведення бойових дій у зоні проведення антитерористичної операції, результатом чого є зниження рівня реальних доходів населення, яке в умовах значного зростання цін не здатне оплачувати вартість життєво необхідних послуг. Цьому служить також аморфність ефективних механізмів стягнення боргів, що посилює проблему неплатежів. Зазначене обумовлює проблему перманентного недоотримання ВКП власних фінансових ресурсів, що послаблює їх можливості й стимули до ефективного фінансування заходів з модернізації основних засобів, котрі необхідно виконувати для підтримання якості послуг. Відтак, підприємства ВКГ по сьогодні залишаються збитковими, причому величина збитків ще більшою мірою збільшується.

Висновки. Таким чином, форми державної фінансової підтримки в галузі водопостачання та водовідведення еволюціонували в незалежній Україні, змінюючи склад і структуру фінансових ресурсів ВКП в шість етапів. Здебільшого вона здійснюється з метою реалізації принципу соціальної справедливості в галузі наданням пільг споживачам послуг (населенню). З іншого боку, вона спрямована на підтримку виробників послуг, які також можуть отримувати пільги, зокрема в оподаткуванні, а

також кошти на модернізацію водопровідно-каналізаційної інфраструктури. Водночас, якісний розвиток державної фінансової підтримки в Україні поки що не супроводжується підвищенням рентабельності підприємств галузі.

Перспективи подальших досліджень. Подальших емпіричних досліджень потребують питання динаміки і структури різних форм державної фінансової підтримки та їх впливу на фінансове забезпечення ВКП протягом останніх років, а також обґрунтування прогресивних методів фінансування підприємств галузі.

Література

1. *Історія тарифної реформи в Україні. – ПАДКО. – 2001. – Вип. № 2. – 116 с. (Аналітичні огляди з питань цільової соціальної допомоги в Україні).*
2. *Постанова Кабінету Міністрів України "Про розмір витрат на оплату житлово-комунальних послуг, придбання скрапленого газу та твердого палива" № 295 від 19.04.1995 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=295-95-%D0%BF.*
3. *Постанова Кабінету Міністрів України "Про перехід на нову систему плати за житло і комунальні послуги та до адресних субсидій цих витрат окремим категоріям громадян" № 93 від 15 лютого 1994 р. / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=93-94-%D0%BF.*
4. *Постанова Кабінету Міністрів України "Про затвердження Порядку формування тарифів на послуги з централізованого водопостачання та водовідведення" № 959 від 12 липня 2006 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua.*
5. *Місцеві фінанси. Навчально-методичний посібник для самостійного вивчення дисципліни [Електронний ресурс] / М. Гапонюк, В. Яцюта, А. Буряченко, А. Славкова. – К. : КНЕУ, 2002. – 184 с. – Режим доступу : http://ukrkniga.org.ua/ukrkniga-text/books/_book-76.htm.*
6. *Держкомстат: Субсидії для оплати житлкомпослуг в Україні у листопаді отримало 6,2% родин [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://news.finance.ua/ua/~/1/0/all/2010 /12/22/221410. – Назва з екрану.*
7. *Постанова Кабінету Міністрів України "Про забезпечення єдиного підходу до формування тарифів на житлово-комунальні послуги" № 869 від 1 червня 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/869-2011-%D0%BF/print1446126595336033.*
8. *Постанова Кабінету Міністрів України "Про удосконалення порядку надання житлових субсидій" № 106 від 28 лютого 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/106-2015-%D0%BF/print1446031030469998.*
9. *Паспорт житлово-комунального господарства України: Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України, 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.minregion.gov.ua.*
10. *Закон України "Про питну воду і питне водопостачання" від 10.12.2002 № 2918–III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : – http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2918-14.*
11. *Закон України "Про загальнодержавну цільову програму "Питна вода України"*

на 2011-2020 рр." [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2455-15.

12. Показники фінансування місцевої інфраструктури у проекті закону України "Про Державний бюджет України на 2009 рік" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ibser.org.ua/UserFiles/File/Legislation/Draft_Budget 2009_ua_new.pdf.
13. Закон України "Про Державний бюджет України на 2009 р." від 26.12.2008 № 835-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : – http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=3&nreg=835-17.
14. Пояснювальна записка до звіту про виконання Державного бюджету України за 2009 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : – http://budget.rada.gov.ua/kombjudjet/control/uk/doccatalog/list?currDir=45096.

References

1. History of Tariff Reform in Ukraine. – USAID. – 2001. – Issue № 2. – 116 p. (Analytical surveys on targeted social assistance in Ukraine).
2. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On the amount of expenditures on housing and utilities, purchase of liquefied gas and solid fuel" dated 04/19/1995 p. № 295 / [WWW resource]. – Available at: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=295-95-%D0%BF.
3. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On the transition to the new system of payment for housing and communal services and targeted subsidies to the cost of certain categories of citizens" dated 15.02.1994 № 93 [WWW resource]. – Available at: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=93-94-%D0%BF.
4. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On Approval of the Procedure of formation of tariffs for water supply and sanitation" dated 12.07.2006 № 959 [WWW resource]. – Available at: – http://zakon.rada.gov.ua.
5. Local Finance. Training manual for self-study course / Haponyuk M., V. Yatsyuta A. Buryachenko A. Austerlitz. – K.: KNEU, 2002. – 184 p. [WWW resource]. – Available at: http://ukrkniga.org.ua/ukrkniga-text/books/_book-76.htm.
6. State Statistic Service of Ukraine: Subsidies for paying housing services in Ukraine in November got 6.2% of families. – [WWW resource]. – Available at: http://news.finance.ua/ua/~/1/0/all/2010/12/22/221410.
7. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On ensuring a unified approach to the formation of tariffs for housing and communal services" dated 1.06.2011 № 869 / [WWW resource]. – Available at: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/869-2011-%D0%BF/print1446126595336033.
8. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On the improvement of housing subsidies" dated 28.02.2015 № 106 [WWW resource]. – Available at: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/106-2015-%D0%BF/print1446031030469998.
9. Passport of Housing and communal services of Ukraine: Ministry of Regional Development, Construction and Housing and Communal Services of Ukraine, 2014 [WWW resource]. – Available at: http://www.minregion.gov.ua.
10. Law of Ukraine "On Drinking Water and Water Supply" dated 10.12.2002 № 2918-III [WWW resource]. – Available at: – http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2918-14.

11. *Law of Ukraine "On the National Target Program "Drinking Water of Ukraine" for 2011-2020" [WWW resource]. – Available at: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2455-15.*
12. *Indicators financing local infrastructure in the Draft Law of Ukraine "On State Budget of Ukraine for 2009" / [WWW resource]. – Available at: http://www.ibser.org.ua/UserFiles/File/Legislation/Draft_Budget 2009_ua_new.pdf.*
13. *Law of Ukraine "On the State Budget of Ukraine for 2009" dated 26.12.2008 № 835-VI [WWW resource]. – Available at: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=3&nreg=835-17.*
14. *The explanatory note to the report on the implementation of the State Budget of Ukraine for 2009 [WWW resource]. – Available at: http://budget.rada.gov.ua/kombjudjet/control/uk/doccatalog/list?currDir=45096.*

Редакція отримала матеріал 21 вересня 2015 р.

СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

УДК 330.162

Роман СИВАК

КОНЦЕПЦІЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА ТА ТРАНСФОРМАЦІЯ СИСТЕМИ ЦІННОСТЕЙ З ПОЗИЦІЙ НАУКОВИХ РОЗВІДОК

Досліджено стан системи цінностей суспільства на сучасному етапі становлення глобального світового устрою. Виявлено ознаки розбалансованості цієї системи через прогрес егоїстично-екологічної поведінки суспільства, спрямованої на нарощування споживання невідновних ресурсів в умовах відсутності глобальних інститутів економічного стримування глобальних суб'єктів світової економіки – основних країн-постачальників енергетичних, земельних та водних ресурсів, а також транснаціональних компаній – трансформаторів цих ресурсів. Наростання тенденцій глобального споживання життєво необхідних ресурсів може призвести до силового варіанта їхнього перерозподілу, тобто виникають загрози гуманітарної та військової безпеки. Однією із основних причин описаних негативних наслідків людської діяльності визначено синдром споживчого невігластва, спричинений домінуванням ціннісної конструкції: збагачення через мотивування споживання для споживання. Обґрунтовано необхідність трансформації концепції сталого розвитку, яка передбачає одночасну сталість поступу соціуму, економіки та екології: відсталість ціннісної трансформації соціуму потребує випереджуючого його розвитку, домінування над економічним, а питання екології потребують реалізації гіпершвидких реанімаційних та упереджуючих підходів, заснованих на нових ціннісних орієнтирах такого розвитку. Визначено, що сучасний стан світового господарства, зокрема його ресурсна складова, потребує негайних кардинальних заходів, спрямованих на збалансування векторів його розвитку. Таке збалансування неможливе без вироблення нових інструментів на основі принципово нових концепцій. Глобальна економіка, яка має практично єдиний цільовий орієнтир прибутковості, за останні десятиріччя спотворила систему цінностей суспільства, знівелювавши соціальні, гуманітарні та екологічні цінності. Обґрунтовано необхідність трансформації споживацьких економічних цінностей у господарські, які мають обслуговувати цілі соціального та екологічного рівнів. Висунуто гіпотезу про те, що зменшення значимості економічних цілей сприятиме виробленню інструментів господарського урядування, здатних пов'язати і збалансувати економічні, соціальні та екологічні вектори сталого розвитку світового господарства.

Ключові слова: *система цінностей суспільства, глобалізація, сталий розвиток, світове господарство.*

Jel: A 130, Q 010, F 640.

© Роман Сивак, 2015.

Постановка проблеми. Сьогодні світове господарство нагадує слабо керований хаос різноманітних економічних гонитв за надприбутками, учасники яких найчастіше досягають успіху через культивування невмотивованого глобального попиту. Його задоволення призводить до відповідного невиправданого виснаження усіх видів ресурсів планети. Складається враження, що декілька останніх поколінь (особливо у розвинутих країнах) втратили інстинкт самозбереження чи принаймні не здатні його відчувати у нових глобальних реаліях.

Упродовж останніх сторіч спостерігається прогресуюча ресурсно-споживча патологія системи цінностей, основним симптомом якої є невпинне нарощування синдрому хронічного незадоволення матеріальних потреб за такого ж хронічного їх зростання. Більше автомобілів, більше будинків, більше одягу, більше їжі та їхнього розмаїття – головні цілі переважаючої частини людства. Досягнення таких цілей призводить, зокрема й через заплутування транснаціональними компаніями глобальних ланцюгів поставок, до гіпервиснаження ресурсів планети, що актуалізує необхідність дослідження цих процесів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуалізація глобальних кризових тенденцій розвитку світового господарства та пошук шляхів їхнього відвертання здійснено в останніх дослідженнях низки вітчизняних та іноземних вчених. Зокрема, Е. Ласло окреслив дуалізм глобального розвитку, визначив можливі його сценарії та напрями спрямування, А. Гальчинський обґрунтував методологічні основи нової парадигми теорії економічного розвитку, О. Білорус обґрунтував необхідність створення механізмів глобального управління у новій глобальній цивілізації, І. Шкодіна виявила тенденції самоорганізації світової економічної системи, Г. Колодко обґрунтував необхідність впровадження концепції нового прагматизму або економіки помірності як нового стратегічного підходу до майбутнього.

Мета і завдання дослідження. Метою статті є визначення пріоритетів трансформації системи цінностей у контексті необхідності забезпечення збалансованого сталого розвитку світового господарства на основі дослідження ціннісних реалій суспільства.

Виклад основного матеріалу. Динамічні процеси глобальної економічної інтеграції, спрямованої на різке зростання виробництва та споживання матеріальних ресурсів, що значно виснажують невідновні природні ресурси, породжують низку соціальних та екологічних кризових станів, що можуть призвести до незворотних наслідків у сфері ресурсно-екологічного балансу планети.

Сучасний стан глобалізації містить внутрішній конфлікт розвитку та механізм саморуйнування, сутністю якого є доведення до крайньої межі системи монопольної експлуатації світу через механізм штучного попиту, роздування потреб і надспоживання матеріальних, фінансових та інтелектуальних ресурсів у вкрай обмеженому колі країн-гегемонів, зазначає О. Білорус [1].

Тенденція глобального саморуйнування зумовлена насамперед відсутністю глобальних інститутів економічного стримування глобальних суб'єктів світової економіки, зокрема – основних країн-постачальників енергетичних, земельних та водних ресурсів, а також транснаціональних компаній як основних трансформаторів цих ресурсів. Саморуйнування у глобальному масштабі призводить до наростання дефіциту невідновних ресурсів та породжує низку глобальних загроз розвитку світового господарства. Упередження таких загроз ускладнюється відсутністю дієвих інститутів регулювання глобальної економіки та невідповідністю існуючої системи суспільних цінностей новому глобальному устрою.

На наявність цих загроз та причини їх виникнення звертає увагу В. Сіденко. Процес глобалізації економіки, який упродовж трьох десятиріч був однією з визначальних тенденцій світового розвитку та призвів до безпрецедентної взаємозалежності національних економік і циклів їх економічного зростання, об'єктивно наштовхується на вагомі перешкоди, пов'язані зі значним дисбалансом між потужною роллю транснаціональних структур і нездатністю реально забезпечити ефективну глобальну координацію економічного розвитку. Це породжує наростаючі загрози економічній безпеці, які здатні нейтралізувати переваги, пов'язані з вільним рухом факторів виробництва, глобальною концентрацією та іншими перевагами глобалізації [2].

Однак економічна безпека не є єдиною сферою негативного глобалізаційного впливу; значно більші загрози існують для екологічної безпеки та усталеного на сьогодні геополітичного світового порядку. Споживання життєво необхідних ресурсів, зокрема земельних та водних, за незмінності тенденцій глобального споживання може призвести до силового варіанта їхнього перерозподілу, тобто виникають загрози гуманітарної та військової безпеки.

Світ стоїть на порозі нових великих потрясінь, і обов'язок кожного мешканця Землі полягає у тому, щоб зберегти на ній мир та життя. Без сумніву, вирішити цю глобальну проблему в рамках нинішньої парадигми розвитку неможливо. Тому завданням № 1, як зазначає П. Єщенко, є пошук виходу із тупика, у який завів людство глобальний неоліберальний капіталізм, що зробив "прагнення наживи" своїм вищим пріоритетом [3].

На необхідність зміни егоїстично-економічної поведінки суспільства вказує Е. Ласло, який підсумовуючи її негативні наслідки, все ж з обережним оптимізмом припускає можливість зміни загрозливого напряму глобального розвитку. Наприкінці другого тисячоліття ми опинилися у ситуації, яка загрожує глобальною катастрофою. Надто багато людей висувають численні вимоги, звертаючи надто мало уваги на наслідки. Водночас наслідки, про які йде мова, є такими, якими не можна нехтувати. До них належать перенаселення, бідність, мілітаризованість, зміна клімату, нестача продуктів харчування та енергії, забруднення повітря, води і ґрунту промисловістю й містами, руйнування озонового шару, парниковий ефект, зниження біологічного розмаїття на оброблювальних та цілинних землях, зменшення вмісту кисню в атмосфері унаслідок вирубування лісів і отруєння планктону у світовому океані, загроза великих катастроф у результаті аварій на атомних електростанціях і нагромадження ядерних відходів, загроза виникнення дрібномасштабних, проте швидко поширюваних лих, викликаних нагромадженням у ґрунті, воді та повітрі різноманітних токсинів і токсичних добавок у харчових продуктах і напоях. Якщо сьогодні такі процеси будуть тривати, виникне реальна загроза для життя на нашій планеті. Однак вона не має фатального, непоборного характеру. Процеси, які загрожують життю на Землі, виникають у результаті людських намірів, виражених у непродуманих і неузгоджених діях і неадекватній поведінці. Інші, більш далекоглядні дії могли б привести до інших результатів. Для кожного загрозливого для життя, процесу існує здатна зберегти життя альтернатива, зазначає Е. Ласло [4].

Однією із основних причин описаних негативних наслідків людської діяльності є синдром споживчого невігластва, спричинений домінуванням ціннісної конструкції: збагачення через мотивування споживання для споживання.

Як зазначає С. Циганов, раціоналізм та індивідуалізм в економіці, в основі яких фактично лежить "модель економічної людини" А. Сміта, набули надзвичайного розмаху, а їх дещо спотвореними наслідками стали масове надспоживання, всебічна

комерціалізація, домінування меркантильних інтересів виробників над духовними ідеалами та екологічною безпекою [5].

На хибність та руйнівний характер такої конструкції вказує й Г. Колодко, доводячи, що така ціннісна поведінка не тільки посилює кризові стани, але й не дає очікуваного результату у плані задоволення особистих очікувань індивідуумів. Важливою проблемою є нестримне зростання споживчих запитів. Глибока криза дещо послабила їх і трохи перемістила в часі. Цей феномен – результат існування певної системи цінностей. Відтоді, як декілька століть тому людство вирвалося з лабет простого відтворення (коли розмір і умови виробництва і споживання відтворювалися від періоду до періоду без змін) та перейшло до кількісного зростання, потреби залишаються незадоволеними. Незважаючи на постійне зростання виробництва, розрив між потребами та їх задоволенням збільшується: хоча людство чи принаймні його економічно розвинута частина має більше, краще йому все одно не стає. За своєю суттю ця проблема є психологічною, проте вона має величезні економічні наслідки. Поставлену проблему необхідно вирішити, в іншому випадку ця вічна гонитва за кількістю вироблених товарів триватиме, що призведе до виснаження навколишнього середовища і до суспільного хаосу, хоча задоволеність від споживання так і залишиться на колишньому рівні [6].

Низка дослідників вбачає основною причиною виникнення глобальних загроз міжкультурні перекоси, зокрема – хибність західних цінностей, які, начебто, визначають сьогоднішні вектори глобалізаційних процесів. На думку таких вчених рятівним кроком є повернення до східних цінностей у визначенні майбутнього вектора глобального розвитку. Зокрема, Ю. Пахомов стверджує, що азійські країни успішно протиставили руйнівній ціннісній ерозії та соціальній деградації, засновану на ренесансі східних цінностей, економічну модель розвитку [7].

З іншого боку, дослідження В. Власова щодо зміни споживацьких вподобань у країнах Азії схиляє до протилежної думки, оскільки у цих країнах у рази, а в окремих випадках у десятки разів, зросло споживання нетрадиційних у недавньому минулому продуктів, зокрема пшениці, м'яса та алкогольних напоїв [8].

Не погоджуються з подібними висновками й П. Єщенко та А. Арсеєнко, зазначаючи, що компартія Китаю формує різновид "сімейного капіталізму", суть якого полягає у тому, що приватна власність існує у ньому переважно у власності окремих сімей чи партнерств, які виникли на основі сімейних кланів. Цим самим у країні відтворено нову модель капіталізму, у якій переплелися і взаємодіють традиції тисячолітнього китайського сімейного бізнесу і сучасних моделей західного взірця [3].

Окрім цього, східні цінності не завадили Китаю й іншим азійським країнам суттєво погіршити екологію планети. Виправдання Ю. Пахомовим Китаю його необхідністю наздогнати США за рівнем життя (фактично за рівнем споживання) та прогноз подальшого гуманного ставлення до природи видається надто оптимістичним та малоймовірним. Таке виправдання екологічного забруднення неприпустиме ще й тому, що Китай та інші посткомуністичні країни, зокрема Росія, самі вибрали у XX ст. замість ринкового індустріального розвитку утопічну комуністичну індустріалізацію, засновану на авторитаризмі.

Можна погодитися з твердженням Ю. Пахомова про ефективність "дозованого авторитаризму" у країнах з перехідною економікою у доглобалізаційний період, хоча не варто забувати, що окремі країни після повалення авторитарних режимів повернулися до ісламської замкнутості та протиставили себе неісламському світові.

Сьогодні існуючі авторитарні чи дозовано авторитарні режими є ключовою перешкодою у процесі вироблення механізмів сталого розвитку світового господарства, особливо в економічному та соціальному векторах. Зі своїми застарілими комплексами економічного лідерства країни з такими режимами не поділяють необхідності створення механізмів спільного глобального економічного стримування (така поведінка стимулюється й окремими демократіями, наприклад, неприєднанням США до Кіотського протоколу).

На наш погляд, проблема глобального саморуйнування лежить не у площині міжкультурних цінностей; її корінням є слабкість загальнолюдських соціальних та екологічних цінностей, точніше – їхня нездатність самостійно визначати глобалізаційний розвиток.

Якщо ми хочемо, щоб світ майбутнього був світом спокою і гармонійного розвитку, варто у процеси економічного відновлення внести нові цінності, але при цьому ні на хвилину не забувати про прагматизм, який є фундаментальною, одвічною ознакою раціонального ведення господарства. Потрібен прагматизм, який би сприяв мультикультурності та походив з тієї системи цінностей, яка сприяла б глобалізації, соціальній згуртованості та збалансованому розвитку, зазначає Г. Колодко [6].

Сьогодні економічна думка зосереджена на дослідженні низки інституційних основ глобального розвитку, зокрема: привабливій, проте не реалізованій упродовж декількох десятиріч концепції сталого розвитку економіки (хоч економіка є лише однією із складових цієї концепції); викривленій, штучно створеній системі цінностей, спрямованій на гонитву за зростанням виробництва та споживання, а також розвиткові дуалістичних теорій неоліберального та державного капіталізму, спільною кінцевою метою яких є підтримування та нарощування цієї гонитви.

Варто з'ясувати, чому не працює концепція сталого розвитку. Підтримуємо думку Е. Ласло, щоб жити і діяти в нових умовах, необхідні інше мислення та інший спосіб дій. Однак через швидкість, з якою майбутнє століття нахлинуло людство, нинішнє покоління не встигло виробити адекватну логіку, цінності й практичні навички. Через все більш тісні зв'язки й взаємовідносини, що виникають унаслідок глобалізації ринків, технологій та інформації, відсталі сприйняття і практика в одному сегменті суспільства стають загрозою для решти, у тому числі й для більш сучасних. Завдання, яке стоїть сьогодні перед нами, полягає у необхідності навчитися жити і діяти відповідно до умов ери глобально поширюваної інформації [4].

Таке твердження спонукає до трансформації концепції сталого розвитку, яка передбачає одночасну сталість поступу соціуму, економіки та екології. За нашим переконанням, відсталість ціннісної трансформації соціуму потребує випереджуючого його розвитку, домінування над економічним, а питання екології потребують реалізації гіпершвидких реанімаційних та упереджуючих підходів, заснованих на нових ціннісних орієнтирах такого розвитку.

У цьому контексті ватро звернути увагу на концепцію Нового Прагматизму (Економіки помірності), запропоновану Г. Колодко як противагу неоліберальному та державному капіталізму, в основу якої покладено вирівнювання розподілу доходів і трансформацію системи цінностей через поширення знань. Г. Колодко зазначає: "Економіка помірності – це пристосування людських, природних, фінансових і речовинних потоків до вимоги збереження динамічної рівноваги. Бурхливі зміни останніх декількох десятиліть викликані і глибокою нерівновагою на різних часових відрізках, і її наслідками на кожному з них. Нас оточує економіка перманентної нерівноваги, оскільки весь час

або чогось надто багато, або чогось не вистачає. Щось одне є у надлишку, щось інше – у дефіциті. Правилами повинні стати помірність і пристосування до реальних можливостей економічного зростання. Правилами повинні стати помірні відмінності у доходах, а не крайнощі, які виснажують великі натовпи людей і призводять до наступних революцій. Правилами повинна бути помірність у маркетинговому божевіллі, яке утворює потреби, повністю відірвані від реалій ефективного попиту. Врешті-решт, правилом повинна стати помірність у переробці чергових шматків матінки Землі на товари, які мають бути вигідно продані їх виробниками, хоча володіння ними та їх споживання вже не викликають задоволення споживачів" [6].

Дійсно, питання нерівномірності розподілу доходів постає сьогодні особливо гостро, оскільки збільшується розрив між багатими та бідними країнами і між людьми в межах однієї країни. Сукупні статки 385 мільярдерів усього світу, серед яких 88 – мешканці бідних країн, досягають 760 млрд. дол. США, що відповідає сукупним статкам більше 2,5 млрд. людей, або 40 % населення планети [4]. Вирішення означеного питання значно ускладнюється супутнім дуалістичним завданням: узгодження потреби у вирівнюванні доходів (на вістрі цієї проблеми глобальна бідність, що динамічно зростає на фоні народжуваності) та обмеження глобального споживання, яке на сьогодні є нереальним з огляду на необхідність вирішення першої частини цього завдання.

Обговорюючи методичні основи формування нової парадигми теорії економічного розвитку, А. Гальчинський наголошує на антропосоціоцентриській визначеності нової моделі економічного розвитку, що виходить за межі суто матеріальної визначеності та передбачає домінантність усього комплексу процесів продукування, пов'язаних з розвитком людської особистості, її інтелектуального багатства, креативно-духовного потенціалу. Розвиваючи думку, науковець визначає людину не лише як суб'єкта виробництва товарів, а й як суб'єкта й об'єкта економічного процесу в їх органічному поєднанні і робить висновок про трансформацію економіки, що виробляє товари, в економіку розширеного відтворення людини, економіку людини [9]. Важко не погодитися з тим, що існуючі гуманітарні вектори розвитку суспільства вмонтовані у економічний розвиток, проте суперечливим є методологічне закріплення у новій парадигмі такого стану речей.

Заслуговує на увагу позиція Г. Колодко, який інструментом трансформації системи цінностей визначає інвестиції у людський капітал: зростання рівня суспільної свідомості, зумовлене цим чинником, призводить до інтелігентності формування власних потреб. Освіта справляє принциповий вплив на характери потреб. Разом із зростанням освіти потреби переміщуються у бік культурних благ і послуг [6]. Тут варто наголосити: головне завдання освіти – забезпечити ціннісну трансформацію соціуму, а не розвиток економіки. З такого твердження мають випливати пріоритети фінансування (у тому числі й бюджетного) освітнього процесу.

Особливу увагу у процесі трансформації системи цінностей варто звернути на вкрай важливе, на нашу думку, позиціювання у суспільній та індивідуальній свідомості дефініцій "економіка" та "господарювання".

Оскільки сталий розвиток насамперед пов'язаний із соціально-гуманітарними цільовими орієнтирами, тобто людиною, виникає нагальна потреба у філософському обґрунтуванні ключових позицій щодо визначення ефективних форм господарювання, зазначає М. Хвесик, оскільки ця категорія (господарювання), на відміну від економіки, охоплює широке коло економічних і неекономічних факторів впливу на шлях забезпечення сталого розвитку [10]. Погоджуючись із такою позицією, зазначимо, що

розвиток особистості, креативний і творчий потенціал мають вийти за рамки економіки, перейти у домінуючо-суб'єктні відносини із нею і цим змінити усталені економічні підходи до формування цілей розвитку суспільства. Така переорієнтація дозволить, за нашим переконанням, деекономізувати національні моделі управління та перейти від управління національною економікою до управління національним господарством, у якому економіка є важливою, проте не визначальною підсистемою, що формує головні цілі розвитку. Отже, лише приниження ролі економіки дасть змогу по-новому усвідомити сутність ідей сталого розвитку та виробити якісно нові інструменти його реалізації на засадах концепції мультирозумних самокерованих систем.

Важливим чинником реалізації концепції сталого розвитку є визначення в ній місця і ролі індивідуальності людини. Економічний індивідуалізм, спрямований на зростання індивідуального споживання та постійного виникнення нових матеріальних потреб, є суттєвою, а можливо й основною перешкодою до нівелювання домінуючого економічного розвитку, оскільки породжує або приймає штучно створений попит на матеріальні блага. Цей процес гальмує розвиток творчого індивідуалізму та не дозволяє сконцентруватися на суспільних цілях. За своєю сутністю економічний індивідуалізм, на відміну від самоусвідомлення людини членом спільноти, визначає єдино правильними лише ті цілі, які задовольняють особисті егоїстичні економічні потреби.

Життя у спільноті, усвідомлення спільної залежності її членів призводить до зворотного ефекту, гальмує розвиток особистих фізичних потреб на користь потреб громади, перетворює економічні цілі у господарські, які обслуговують цілі соціального та екологічного рівнів. Погоджуємося з А. Гальчинським, що домінантність соціального – це шлях не на спрощення, а суттєвого ускладнення всієї системи суспільних, у тому числі економічних, відносин [9]. Однак варто підтримати оптимізм А. Колота, який впевнений, що за умов використання наукового знання, подолання стереотипів економічного мислення, крайніх та односторонніх підходів проблема оптимізації індивідуального і колективного, індивідуальних та суспільних інтересів може бути вирішена [11]. Звичайно, важко виробити нові інструменти господарського урядування, здатні поєднати та збалансувати кардинально відмінні за сутністю економічні, соціальні й екологічні вектори сталого розвитку через конфлікт цілей, однак зменшення значимості економічних цілей, принаймні уникнення їхнього домінування, може значно спростити процес вироблення таких інструментів.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Сучасний стан світового господарства, зокрема його ресурсна складова, потребує негайних кардинальних заходів, спрямованих на збалансування векторів його розвитку. Таке збалансування неможливе без вироблення нових інструментів на основі принципово нових концепцій. Глобальна економіка, яка має практично єдиний цільовий орієнтир прибутковості, за останні десятиріччя спотворила систему цінностей суспільства, знівелювавши соціальні, гуманітарні та екологічні цінності.

Концепція сталого розвитку, що виникла на противагу новому лібералізму та некерованій економічній глобалізації, не виробила дієвих інструментів реалізації. Упродовж тридцяти років положення означеної концепції здебільшого (за винятком урахування в окремих нормативних документах ООН та Єврокомісії) розвивалися лиже на рівні декларацій та нереалізованих резолюцій глобальних форумів. Водночас ресурси планети швидко вичерпувалися чи втрачали придатність до використання. Сама концепція потребує сутнісної трансформації у частині пріоритетів розвитку, зокрема – обмеження економічного та прискорення соціального.

Однією з головних проблем, що потребує негайного вирішення на концептуальному, методологічному та прикладному рівнях, є запровадження глобального урядування світовим господарством з обов'язковою одночасною трансформацією системи індивідуальних, суспільних, національних та глобально господарських цінностей, заснованих на особистісному комплексному розвитку кожного індивідуума як головної мети розвитку світового господарства.

Література

1. *Білорус О. Г. Глобальна інтеграція і тенденції кризової еволюції світу // О. Білорус / Економічний часопис – XXI. – 2010. – № 7–8. – С. 3–9.*
2. *Сіденко В. Модифікація світової економіки під впливом новітніх факторів глобальної трансформаційної кризи // В. Сіденко / Економіка України. – 2012. – № 5. – С. 18–31.*
3. *Єщенко П. С. Нова парадигма розвитку економіки – настійливе веління нашого часу / П. Єщенко, А. Арсеєнко // Економіка і прогнозування. – 2011. – № 1. – С. 28–46.*
4. *Ласло Э. Пути ведущие в грядуще тысячилетие. Проблемы и перспективы [Електронний ресурс] / Э. Ласло. – Режим доступу : http://vivovoco.astronet.ru/VV/PAPERS/HISTORY/VV_HI16W.HTM*
5. *Циганов С. А. Проблеми сталого розвитку у контексті неоліберальної моделі глобалізації / А. Циганов, А. Яншина // Економіка України. – 2013. – № 4. – С. 4–13.*
6. *Колодко Г. Новий прагматизм, або економіка помірності / Г. Колодко // Економіка України. – 2013. – № 11. – С. 13–28.*
7. *Пахомов Ю. Біфуркаційний стан світосистемного ядра напередодні зміни світових лідерів / Ю. Пахомов // Економіка України. – 2008.– № 4. – С. 4–14.*
8. *Власов В. Глобалізаційний вплив – стратегічна основа розвитку міжнародної торгівлі / В. Власов // Економіка України. – 2007.– № 4. – С. 63–72.*
9. *Гальчинський А. Економічний розвиток: методологія оновленої парадигми / А. Гальчинський // Економіка України. – 2012.– № 5. – С. 4–17.*
10. *Хвесик М. Парадигмальний погляд на концепт сталого розвитку України / М. Хвесик, І. Бистряков // Економіка України. – 2012. – № 6. – С. 4–11.*
11. *Колот А. Глобальні трансформації індивідуалізованого суспільства: наслідки та уроки / А. Колот // Міжнародна економічна політика. – 2014. – № 1. – С. 5–21.*

References

1. Bilorus O. H. (2010). Global integration and tendencies of the world crisis evolution. *Ekonomicnij Casopis-XXI (Economic Annals-XXI), 7–8,* 3–9 (in Ukr.)
2. Sidenko V. (2012) Modification of the world economy under the influence of new factors of transformational global crisis. *Ekonomika Ukrainy (Economics of Ukraine), 5,* 18–31 (In Ukrainian).
3. Eschenko P., Arseenko A. (2011) A new paradigm of economic development – the imperative of our time. *Ekonomika i prognozuvanna. (Economy and Forecasting Journal),* 1, 28–46 (In Ukrainian).
4. Laszlo E. (1998) Tracks leading into the next millennium: problems and prospects. Retrieved from: http://vivovoco.astronet.ru/VV/PAPERS/HISTORY/VV_HI16W.HTM

5. Tsyhanov S., Yanshyna A. (2013). Problems of sustainable development in the context of the neoliberal model of globalization. *Ekonomika Ukrainy (Economics of Ukraine), 4,* 4–13 (In Ukrainian).
6. Kolodko G. (2013). The new pragmatism or economy of reasonability. *Ekonomika Ukrainy (Economic of Ukraine), 11,* 13–28 (In Ukrainian).
7. Pakhomov Yu. (2008). Bifurcational state of the world system nucleus before the change of world leaders. Ekonomika Ukrainy (Economics of Ukraine), 4, 4–14 (In Ukrainian).
8. Vlasov V. (2007) The impact of globalization - a strategic basis for the development of international trade. *Ekonomika Ukrainy (Economics of Ukraine), 4,* 63–72 (In Ukrainian).
9. Halchynskyi A. (2012) Economic development: methodology revised paradigm. *Ekonomika Ukrainy (Economics of Ukraine), 5,* 4–17 (In Ukrainian).
10. Khvesyk M., Bystryakov I. (2012) Paradigmatic view of the concept of sustainable development of Ukraine. *Ekonomika Ukrainy (Economics of Ukraine), 6,* 4–11 (In Ukrainian).
11. Kolot A. (2014) Global transformation of individualized societies: implications and lessons to be learned. *Mizhnarodna ekonomichna polityka (The Journal of International Economic Policy),* 1, 5–21 (In Ukrainian).

Редакція отримала матеріал 21 вересня 2015 р.

ЕКОНОМІКА І УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

УДК 330.14.01

Ольга СОБКО

УПРАВЛІННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМ ПОРТФЕЛЕМ У КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КРЕАЦІЇ ВАРТОСТІ ІННОВАЦІЙНОГО КАПІТАЛУ ПІДПРИЄМСТВА

Метою дослідження є розвиток теоретичних підходів та технології оцінки ефектів креації вартості інноваційного інтелектуального капіталу підприємства, а також виявлення резервів їх посилення на основі управління інтелектуальним портфелем.

Акцентування на перевагах управління інтелектуальним портфелем зумовлено посиленням впливу на ефекти креації вартості інноваційного інтелектуального капіталу підприємств, що логічно вимагає уточнення принципів та методологічних аспектів вимірювання.

Запропонований авторський підхід до побудови технології оцінки ефектів креації вартості інноваційного інтелектуального капіталу підприємства, здійснено систематизацію показників, а також наведена методика їх розрахунку. В ролі синтетичного індикатора запропоновано показник капіталу організаційних компетенцій у сфері інновацій, розвиток якого забезпечує позитивні зміни величини "лакуни вартості" на підприємстві.

Зроблено висновок, що розширення застосування в господарській практиці сучасних підприємств переваг управління інтелектуальним портфелем, а також оновленої методики оцінки ефектів креації вартості інноваційного інтелектуального капіталу, дасть змогу підвищити ефективність управління вартістю, виявляти резерви посилення її ефектів. Запропоновані підходи управління інтелектуальним портфелем матимуть позитивний вплив на розвиток інноваційного інтелектуального капіталу підприємства.

Наукова новизна полягає у представленні власного трактування термінів "інноваційний інтелектуальний капітал підприємства", "креація вартості інноваційного інтелектуального капіталу підприємства", "ефект креації вартості інноваційного інтелектуального капіталу підприємства", "управління інтелектуальним портфелем підприємства", "інтелектуальний портфель підприємства", а також авторського підходу до уточнення методичних основ побудови технології розрахунку величини ефекту креації вартості інноваційного інтелектуального капіталу підприємства.

Теоретичні положення дослідження доведені до рівня методичних рекомендацій щодо удосконалення оцінки ефектів креації вартості інноваційного інтелектуального капіталу підприємства; виявлення резервів посилення ефектів креації інноваційного

© Ольга Собко, 2015.

інтелектуального капіталу підприємства, які виникають на основі розширення сфер застосування управління інтелектуальним портфелем; визначення можливостей застосування управління інтелектуальним портфелем, які можуть бути використані в практичній діяльності сучасних підприємств різних форм власності, розмірів та особливостей управління.

Ключові слова: *інноваційний інтелектуальний капітал підприємства, креація вартості, лакуна вартості, інтелект-потенційна вартість, реальна вартість, інтелектуальний портфель, управління інтелектуальним портфелем, портфель інтелектуальної власності.*

JEL: D 46

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Успішне функціонування інтелігентних підприємств[1], яким притаманні інноваційні моделі розвитку, усе частіше пов'язують із можливостями креації вартості, що забезпечує конкурентоспроможність та інвестиційну привабливість тощо [1, с. 623; 2, с. 5], оскільки, в умовах ери знань та інформації саме такий підхід до організації функціонування мікросистем дозволяє скориставшись перевагами "міграції вартості підприємств", забезпечувати її креацію, враховуючи ймовірність виникнення "лакун вартості" [3; 4; 5; 6; 7]. Водночас нова парадигма господарювання доводить, що найкращі умови для забезпечення постійних процесів креації вартості сучасних підприємств нині знаходяться в межах інноваційного капіталу, який має інтелектуальне походження. Відтак можемо спостерігати посилення взаємних залежностей, які формують єдиний простір для функціонування інноваційного та інтелектуального капіталів. Власне, інноваційний капітал, джерелом виникнення якого є інтелектуальний чинник, нині перетворюється на головний чинник забезпечення економічного зростання, а отже, і модерний вектор наукових досліджень. Тому, у панорамі сучасних наукових розвідок усе частіше акцентується на доцільності розвитку інноваційного інтелектуального капіталу як основного чинника креації вартості інтелігентних підприємств. Моніторинг наукового простору підтверджує, що значні резерви посилення ефектів креації вартості підприємства виявлені в сфері функціонування інноваційного капіталу інтелектуального походження. Зважаючи на наведене вище, стає зрозумілим доцільність вивчення шляхів забезпечення високих ефектів креації вартості інноваційного інтелектуального капіталу підприємства, що і є предметом пропонованого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У нашому дослідженні, увагу зосереджено на теорії інтелектуального капіталу підприємства у частині інноваційного чинника, представленого К. Перехудою "інноваційні продукти, процеси і послуги" [8, с. 64–65]; виділеного Й. Варшатом, К. Ваґнером, І. Гауссом модуля "продуктів, процесів, технології [9]; вміщеним О. Кендюховим "техніко-технологічним" елементом [10]; акцентованих Д. Добією у "фундаментальних, прикладних дослідженнях і наукових розробках" [11, с. 65–67]; чи наголошеного Б. Леонтьєвим блоку "прав інтелектуальної власності" [12]. Дискусійними є, на наш погляд, представлення Л. Едвінсона, М. Мелоуна інноваційного капіталу як "уміння створювати і впроваджувати на ринок нові продукти, процеси та послуги" та лише "здатність до захисту інтелектуальної власності", оскільки остання не є складовим модулем інноваційного капіталу [13, с. 31–

[1] *Тут і далі використовується термін, що виражає сучасні дослідження польських економістів стосовно високотехнологічних підприємств.*

35]. Водночас дослідник М. Мак-Ілрей цілком слушно виокремлює лише інтелектуальну власність та нематеріальні активи, але нівелює стандарти якості [14]. Таким чином, можемо стверджувати, що виявлена низка неузгоджень і суперечностей під час визначення архітектури інноваційного капіталу підприємства, зумовлена відносною новизною цього напряму, не дозволяє опрацювати єдиних методологічних підходів до оцінки його впливу на ефекти креації вартості.

Результати проведеного дослідження дають змогу стверджувати, що креація вартості підприємства з'являється на термінологічному полі в межах розвитку теорії вартості підприємства Т. Копеланда, Т. Колера [15] та розвинутої на цій основі А. Раппапортом концепції управління вартістю [16]. Вагоме дослідження впливу інноваційного інтелектуального капіталу на вартість сучасних суб'єктів господарювання у 1997 р. здійснено економістами Л. Едвінсоном та М. Мелоуном на прикладі страхової фірми "Skandia" [13, с. 31–35]; пізніше А. Хілман і Д. Кейм (2001) представили аналогічний вплив, зумовлений взаємними залежностями, які є між соціальною відповідальністю бізнесу та інтелектуальним капіталом [17]. Дещо пізніше низка науковців, зокрема А. Які, М. Братніцкі та Й. Стрижина, обґрунтували посилення впливу інтелектуального капіталу, який має інноваційне походження, на вартість підприємства [4, 18]. Привертає увагу також вивчений Г. Урбанком (2011) вплив інноваційного капіталу, названого "технологічними нематеріальними активами", на вартість підприємства, а також зовсім недавні наукові розвідки, креації вартості підприємств з інноваційною моделлю розвитку А. Яблоньского та М. Яблоньского [19, с. 49–54; 6].

Водночас результати нашого дослідження підтверджують значну перевагу фінансових показників *WACC, DCF*, *FCFF, CFPS, CFROI, EVA, SVA* при оцінці ефектів креації вартості підприємств тощо [20, с. 378; 21, с. 157–190]. Однак доцільно наголосити, що переважна їх більшість призначена для застосування у корпоративному секторі економічної системи та через певні особливості практика їх поширення у секторі підприємств є не можливою.

Зважаючи на представлену вище широку панораму наукових розвідок, ми змушені констатувати, що вона не вміщує універсальної методики оцінки ефектів креації вартості інноваційного інтелектуального капіталу підприємства, яка б кристалізувала інтелектомісткі резерви їх посилення, що доводить своєчасність та актуальність пропонованої публікації.

Мета та завдання дослідження. Метою цієї публікації є представлення авторського погляду на формування підходів до здійснення оцінки ефектів креації вартості інноваційного інтелектуального капіталу підприємства, а також виявлення резервів їх посилення на основі запровадження управління інтелектуальним портфелем.

Модерна економіка змінила співвідношення між генераторами забезпечення економічного зростання, надаючи тут значну перевагу інноваційному інтелектуальному капіталу. Зважаючи на це, зауважимо, що проблематика пропонованої публікації ґрунтується на теорії вартості й інноваційної концепції інтелектуального капіталу підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Нова парадигма господарювання доводить, що сектор, спроможний забезпечити найвищі темпи креації вартості інтелігентних підприємств, нині знаходиться в межах розвитку інноваційного інтелектуального капіталу. Відтак можемо спостерігати посилення взаємних залежностей, які виникають на межі функціонування інноваційного та інтелектуального капіталів, а також збільшення впливу останніх на ефекти креації вартості. Таким чином,

стає очевидним, що поступ досліджень у цій проблематиці, інтегруючи два поняття – інноваційного інтелектуального капіталу та креації вартості підприємства, передбачає як визначення їх структуризації, так і кристалізацію взаємних впливів, які спільно зумовлюють рівень, виникаючих ефектів.

У нашому дослідженні пропонуємо дотримуватись погляду на інноваційний інтелектуальний капітал як сформовані підприємством організаційні компетенції у сфері інтелектуальної власності, стандартів якості та пошукової діяльності. Водночас креацію вартості інноваційного інтелектуального капіталу підприємства представляємо як сукупність стабільних процесів у сфері активізації інноваційної діяльності, охорони інтелектуальної власності та екорозвитку для покращення якісних характеристик капіталу організаційних компетенцій. Звідси, ефект креації вартості інноваційного інтелектуального капіталу підприємства виступатиме результатом зміни величини "лакуни вартості", спричиненим його функціонуванням.

Відтак вважаємо за доцільне виокремити фундаментальні положення авторського підходу до удосконалення методологічних підходів до економічної діагностики ефектів креації вартості підприємства, зумовлених інноваційним інтелектуальним капіталом, зокрема:

- "лакуна вартості" ($\Delta VG_{1_{INN}}$) виникає під час порівняння двох величин – потенційної (економічної) (*VP*) та ринкової (*MV*) вартості інноваційного інтелектуального капіталу підприємства;
- креація вартості є тоді, коли темпи зростання потенційної вартості перевищують темпи зростання ринкової вартості, тобто $T_{VP} \succ T_{MV}$;
- ефект креації вартості інноваційного інтелектуального капіталу підприємства є позитивним, коли *VP* *MV*, і негативним – *VP* < *MV*;
- ефект креації вартості інноваційного інтелектуального капіталу підприємства ($\Delta VG_{1_{INN}}$) визначається на основі організаційних компетенцій, сформованих у сфері інновацій.

Таким чином, ефект креації вартості буде максимальним за умови, коли не лише потенційна вартість, створена у сфері інноваційного інтелектуального капіталу, перевищуватиме ринкову ($VP \succ MV$), а й тоді, коли темпи зростання першої перевищують темпи зростання другої ($T_{VP} \succ T_{MV}$).

Фундаментальні постулати авторського підходу до методики оцінки ефекту креації вартості інноваційного інтелектуального капіталу підприємства базуватимемо на удосконаленій нами його структуризації. Так, за нашими припущеннями, функціонування і розвиток інноваційного інтелектуального капіталу відбувається у модулях інтелектуальної власності, стандартів якості, пошукової діяльності тощо. Це відображається у формуванні модуля капіталу організаційних компетенцій, які мають інноваційне походження, що дає змогу забезпечувати зміни величини "лакуни вартості", виявляючи резерви забезпечення зростання ефекту креації вартості інноваційного інтелектуального капіталу підприємства.

Базуючись на таких постулатах, запропонуємо наступну методику оцінки ефекту креації вартості інноваційного інтелектуального капіталу підприємства:

1) обчислюємо вартість однієї організаційної компетенції, сформованої у сфері інновацій:

$$W_{1KINN} = \frac{W_{IP}}{N_{KINN_B}}, \quad (1)$$

де W_{1KINN} – вартість організаційної компетенції, яка має інноваційне походження, грн.;

W_{IP} – вартість об'єктів інтелектуальної власності, грн.;

$N_{K\,I\,NN_B}$ – кількість використаних організаційних компетенцій, які функціонують у сфері інновацій, од.;

2) визначаємо реальну вартість капіталу організаційних компетенцій, сформованих у сфері інновацій:

$$W_{KKI_{Pi}} = W_{1KINN} \times N_{K_B}, \quad (2)$$

де $W_{KINNIpi}$ – реальна вартість капіталу організаційної компетенції, яка має інноваційне походження, грн.; >

W_{1KINN} – вартість капіталу організаційної компетенції, яка має інноваційне походження, грн.;

$N_{K\,I\,NN_B}$ – кількість використаних організаційних компетенцій, які функціонують у сфері інновацій, од.;

3) розраховуємо інтелект-потенційну вартість капіталу організаційних компетенцій інноваційного походження:

$$W_{KKINN_{I-\Pi i}} = W_{1KINN} \times N_{K\,INN_\Sigma}, \quad (3)$$

де $W_{KKINN_{I-\Pi i}}$ – інтелект-потенційна вартість капіталу організаційних компетенцій інноваційного походження, грн.;

W_{1KINN} – вартість капіталу організаційної компетенції, яка має інноваційне походження, грн.;

N_{KINN_Σ} – загальна кількість організаційних компетенцій, які функціонують у сфері інновацій, од.;

4) обраховуємо величину "лакуни вартості", сформовану рівнем розвитку колективного інтелектуального капіталу, створеного у сфері інновацій:

$$E_{KKINN} = \Delta VG_{KKINNi} = W_{KKINN_{I-\Pi i}} - W_{KINNpi} \Rightarrow \Delta VG_{1\,INN}, \quad (4)$$

де E_{KKINN} – ефект креації вартості інноваційного інтелектуального капіталу підприємства, грн.;

$W_{KKINN_{I-\Pi i}}$ – інтелект-потенційна вартість капіталу організаційних компетенцій, інноваційного походження, грн.;

$W_{KINNIpi}$ – реальна вартість капіталу організаційної компетенції, яка має інноваційне походження, грн.

Розрахована таким чином величина "лакуни вартості" ($\Delta VG_{1\,INN}$) є кінцевим ефектом креації вартості інноваційного інтелектуального капіталу підприємства.

Отже, у межах запропонованої методики резерви забезпечення ефектів креації вартості інноваційного інтелектуального капіталу підприємства можуть бути виявлені лише у сфері забезпечення зростання інтелект-потенційної вартості капіталу організаційних компетенцій, інноваційного походження. На практиці такі заходи

відображаються у нарощенні частки інтелектомісткої продукції, що цілком логічно надалі вимагатиме упорядкування бізнес-портфеля підприємств шляхом доповнення інтелектуальним портфелем, зважаючи на становлення ринку наукових цінностей (товарів), детально проаналізованого А. Бєльгом [23; с. 238]. Принагідно зазначимо, що проведене таким чином збалансування бізнес-портфеля потрібне також з погляду зниження його ризиків і покращення динаміки показників креації вартості підприємств. Зважаючи на таку перспективу, запропонуємо запровадити в підприємствах управління інтелектуальним портфелем.

Відтак управління інтелектуальним портфелем підприємства – це процес його побудови, визначення структурних співвідношень і розвитку з метою забезпечення якісного рівня інноваційного інтелектуального капіталу. Водночас для забезпечення ефективності процесів управління інтелектуальним портфелем підприємства необхідним є його базування на принципах науковості та гнучкості.

Практична реалізація процесів управління інтелектуальним портфелем підприємства відбувається на трьох рівнях, зокрема формування, що забезпечить можливості ідентифікації стану, збалансування – шляхом поповнення з метою гарантування ефективності використання й розвитку – для утримання високих темпів якісного зростання вартості. Піддаючи логічному аналізу наведене вище, стає зрозумілою пропозиція опрацювання механізму управління інтелектуальним портфелем підприємства. З огляду на такі положення механізм управління інтелектуальним портфелем на підприємстві наочно для зручності можна представити на рис. 1.

У механізмі управління інтелектуальним портфелем, запропонованому нами, вихідним елементом є усвідомлення змін генераторів креації вартості інноваційного інтелектуального капіталу високотехнологічних підприємств, спричинених глобалізацією, можливостями патентування тощо.

В архітектурі інноваційного інтелектуального капіталу підприємства виділимо три блоки – формування, розвитку і використання, що визначається як фазами функціонування, так й особливостями оцінки. Оцінка стану інноваційного інтелектуального капіталу буде здійснюватись у сфері його формування, динаміки – у сфері розвитку, а ефекти креації вартості – є відображенням ефективності використання. Водночас усвідомлення важливості інтелектуальних генераторів креації вартості інноваційного інтелектуального капіталу підприємства пояснює особливості структуризації останнього шляхом виділення трьох модулів – інтелектуальної власності, стандартів якості та інноваційної діяльності.

У практичній реалізації управління інтелектуальним портфелем у підприємстві головними аспектами є три етапи, формування (побудова, вивчення стану), збалансування (оновлення, продовження дії охоронних документів, спостерігання за динамікою тощо) та розвиток. Відтак успішна реалізація процесів управління інтелектуальним портфелем є фундаментальним чинником якісного розвитку інноваційного інтелектуального капіталу високотехнічних підприємств.

Принагідно зауважимо, що для досягнення успіху у цій сфері менеджерам відділу управління вартістю відповідний інтелектуальний портфель підприємства запропоновано наповнити унікальною, еластичною, інноваційною продукцією, тобто такою, яка важко піддається копіюванню, а також різноманітними об'єктами інтелектуальної власності, у тому числі нетрадиційними. Для кращої наочності та зручності сприйняття типову структуру інтелектуального портфеля підприємства представимо на рис. 2.

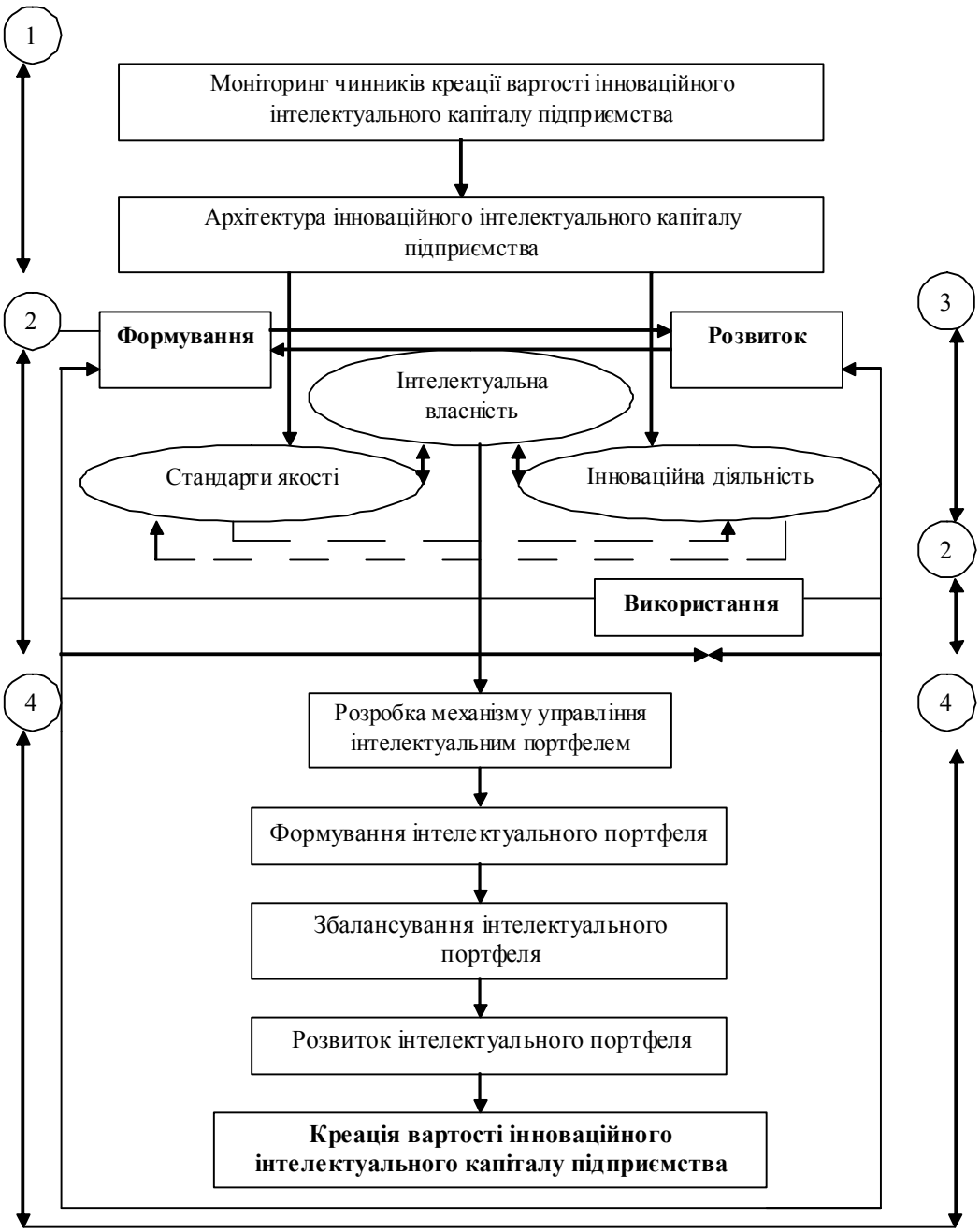

Примітка: 1 – фаза дослідження; 2 – фаза освоєння; 3 – фаза інвестування; 4 – фаза зростання вартості.

Рис. 1. ***Механізм управління інтелектуальним портфелем та його вплив на креацію вартості інноваційного інтелектуального капіталу підприємства***

Примітка. Авторська розробка.

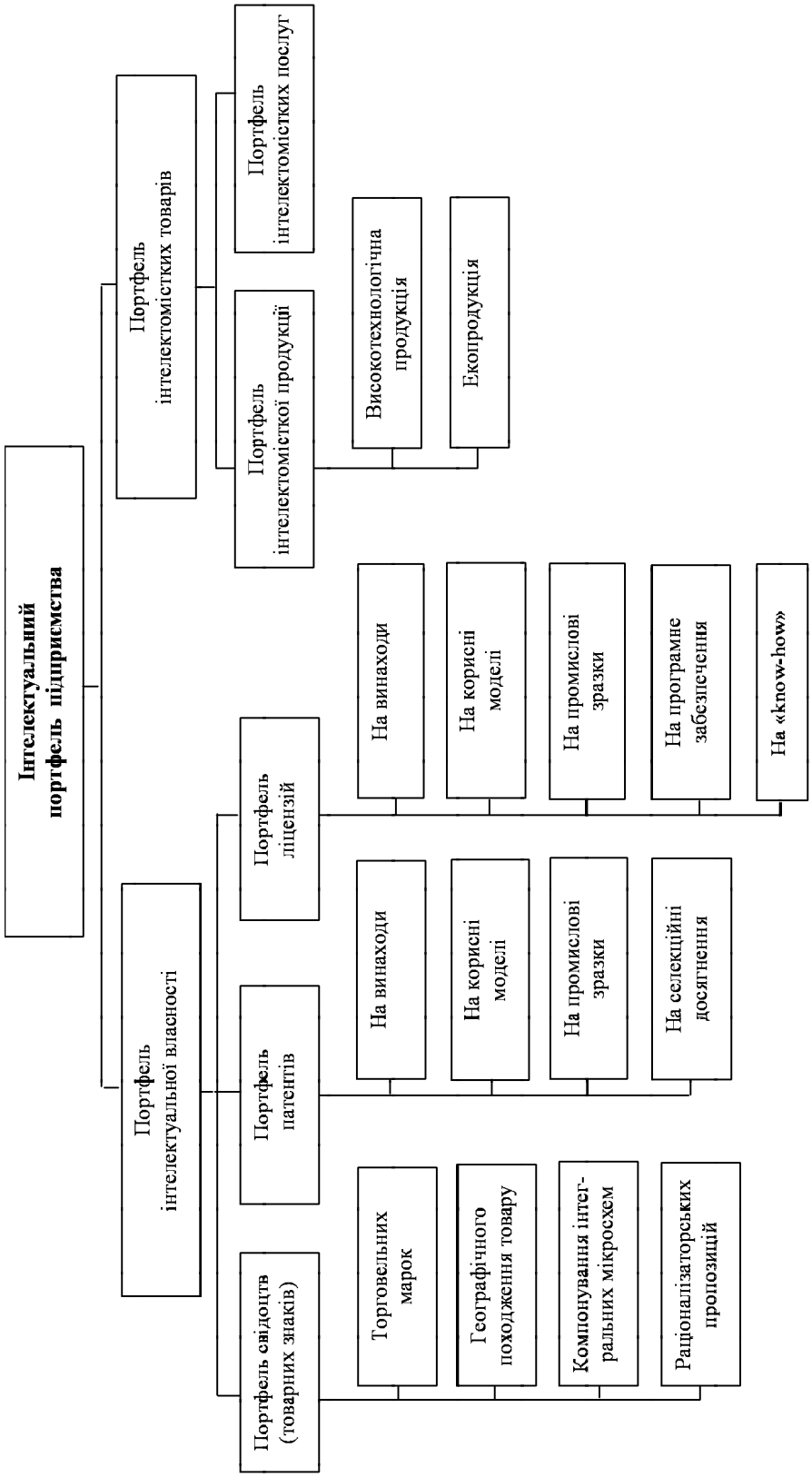

Рис. 2. *Архітектура інтелектуального портфеля підприємства (джерело: авторська розробка)*

Важливість створення інтелектуального портфеля у вітчизняних підприємствах зумовлена тим, що в умовах турбулентних змін утримання і формування нових конкурентних переваг неможливо забезпечити, опираючись на традиційну продукцію, а отже, відомий товарний портфель. Це означає, що українським виробникам необхідно якнайшвидше підвищити частку високотехнологічної й екологічної, тобто інтелектомісткої продукції (робіт. послуг), чому і повинна слугувати практика розробки та нарощення портфеля інтелектомістких товарів господарського суб'єкта.

Однак сучасні умови господарювання засвідчують, що серед структурних одиниць інтелектуального портфеля модерного підприємства доцільно виокремити не лише портфель інтелектомістких товарів, а й портфель інтелектуальної власності, яка в умовах становлення ринку наукових цінностей, стає високо конкурентним товаром, що набув основного значення у високорозвинутих країнах. Додатковим свідченням правильності наших висновків є також не лише практика формування, але й навіть виставлення на продаж "*Hilco Streambank*" портфеля інтелектуальної власності (обсягом 750 патентів) підприємства автомобілебудівної галузі "*Heuliez*" [24]. Цей факт засвідчує, що інтелектуальна власність в умовах нової парадигми поступово здобуває панівні позиції, перетворюючись на висококонкурентний товар.

У нинішніх умовах господарювання управлінські рішення, пов'язані пошуком інтелектуальних генераторів креації вартості інноваційного інтелектуального капіталу підприємства, знаходяться у сфері інтелектуальної власності. Проведений аналіз ефективності функціонування інтелектуальної власності в українських реаліях дав змогу виявити низку прогалин, які вимагають негайного вирішення.

Так, протягом 2009–2014 рр. в Україні не вдалося стабілізувати динаміку активності, як у сфері подання заявок (віднотовано у 2014 р. спад 11%), так і в частині реєстрування винаходів (найвищий спад 11% у 2014 р.), що засвідчує зміна темпів зростання цих показників (суттєвий спад на рівні 16% спостерігаємо у 2012 р.) (табл. 1, 2). Негативною за аналізований період можна визнати діяльність у сферах поданих заявок на промислові зразки, де найгіршою ситуація була також у 2014 р. (спад 29%), а також визначена аналогічна тенденція в частині поданих заявок на знаки для товарів та послуг на корисні моделі – спад 20% (табл. 1).

Таблиця 1

Панорама основних показників у сфері охорони інтелектуальної власності в Україні у 2009–2014 рр.

Кількість поданих заявок на:	**Роки**					
	2009	**2010**	**2011**	**2012**	**2013**	**2014**
Винаходи	4812	5310	5248	4945	5428	4813
Темп зростання,%	**-**	**110**	**99**	**94**	**110**	**89**
Корисні моделі	9200	10679	10436	10228	10164	9384
Темп зростання, %	**-**	**116**	**98**	**98**	**99**	**92**
Промислові зразки	1669	1686	1761	1851	3778	2666
Темп зростання, %	**-**	**101**	**104**	**105**	**204**	**71**
Знаки для товарів та послуг:	26479	28577	29756	32051	34226	27526
Темп зростання, %	**-**	**108**	**104**	**108**	**107**	**80**
за національною процедурою;	17866	20603	21091	22781	24471	18796
Темп зростання, %	**-**	**115**	**102**	**108**	**107**	**78**
за Мадридською системою	8613	7974	8665	9270	9755	8730
Темп зростання, %	**-**	**93**	**109**	**107**	**105**	**89**

Примітка. Складено автором на основі [25; 26].

Водночас помітним є той факт, що в Україні у 2009–2014 рр. спостерігалася негативна динаміка поданих заявок та отриманих патентів на винаходи, де загалом у 2014 р. порівняно з попереднім роком спад досяг рівня 11% (табл. 2). Відтак перші позиції у поданні заявок на знаки для товарів та послуг займають США (16,9%), Кіпр (14,6%), Швейцарія та Великобританія (7,4%) [27, с. 41]. Принагідно зауважимо, що найнижчий рівень спаду отримано для вказаного показника за національною процедурою від закордонних заявників – 20%, що, на нашу думку, зумовлено військовими діями, які призводять до зниження інвестиційної привабливості (табл. 2).

Таблиця 2

Динаміка поданих заявок та отриманих патентів на винаходи в Україні у 2009–2014 рр.

Показник	Роки					
	2009	**2010**	**2011**	**2012**	**2013**	**2014**
Кількість поданих заявок / зареєстровано винаходів	4812 4002	5310 3874	5248 4061	4945 3405	5428 3635	4813 3319
Темп зростання, %	**-**	**110 97**	**99 105**	**94 84**	**110 107**	**89 91**
За національною процедурою:	2678	2810	2927	2835	3142	2677
Темп зростання, %	**-**	**105**	**104**	**97**	**111**	**85**
- вітчизняні заявники;	2429	2551	2641	2482	2863	2455
Темп зростання, %	**-**	**105**	**104**	**94**	**115**	**86**
- закордонні заявники	249	259	286	353	279	222
Темп зростання, %	**-**	**104**	**110**	**123**	**79**	**80**
За процедурою PCT	2134	2500	2321	2110	2286	2136
у т.ч. від національних заявників	-	2	1	1	3	-

Примітка. Складено автором на основі [25; 26].

Водночас лідерські позиції у поданні заявок на винаходи впевнено утримують США (28,3%), Німеччина (14,5%) та Швейцарія (11,45%), показники яких перетнули позначку 10% [27, с. 35]. Зважаючи на те, що середній термін розгляду заявок на винаходи протягом 2010–2014 рр. скоротився більш ніж на три місяці (з 14,7 до 11,3 місяців), можемо передбачити його позитивний вплив на активізацію діяльності у сфері винаходів. Таким чином, вітчизняні підприємства можуть скористатися вказаними перевагами, які складаються у сфері забезпечення охорони прав інтелектуальної власності.

Проведений за 2009–2014 рр. аналіз підтверджує низьку популярність діяльності у сфері інтелектуальної власності також і в частині поданих заявок та отриманих патентів на корисні моделі, де найнижчий рівень спаду характерним був для закордонних заявників за національною процедурою від – 24% (табл. 3). Відтак це є додатковим свідченням низької активності винахідницько-раціоналізаторської роботи на вітчизняних підприємствах, що популяризує запропоноване нами дослідження. Власне, розвиток таких інструментів, як патенти, товарні знаки чи ліцензії у сфері інтелектуальної власності є характерним явищем, що все більшою мірою визначає поступ сучасних економічних систем.

Таблиця 3

Динаміка поданих заявок та отриманих патентів на корисні моделі в Україні у 2009–2014 рр.

Показник	Роки					
	2009	**2010**	**2011**	**2012**	**2013**	**2014**
Кількість поданих заявок / отриманих патентів на корисні моделі:	9200 8391	10679 9405	10436 10291	10228 9951	10164 10137	9384 9196
Темп зростання, %	**-**	**116 112**	**98 109**	**98 97**	**99 102**	**92 91**
За національною процедурою	9191	10670	10424	10223	10141	9372
Темп зростання, %	**-**	**116**	**98**	**98**	**99**	**92**
– вітчизняні заявники;	9058	10527	10284	10029	9969	9242
Темп зростання, %	**-**	**116**	**98**	**98**	**99**	**93**
– закордонні заявники	133	143	140	194	172	130
Темп зростання, %	**-**	**108**	**98**	**139**	**89**	**76**
За процедурою PCE	9	9	12	5	23	12
Темп зростання, %	-	100	133	42	460	52
у т. ч. від національних заявників	1	-	-	-	-	2

Примітка. Складено автором на основі [25; 26].

Однак, незважаючи на позитивні тенденції, рівень піратства у сферах товарних знаків – незаконне використання товарних марок, результатом чого є поява на ринку фальшивої продукції; продуктів – незаконне копіювання наукових цінностей (наприклад, виготовлення і використання копій програмного забезпечення) чи концепцій – незаконне застосування чужих бізнесових концепцій шляхом видання їх за власні є дуже високим. Так, моніторинг ринку, який здійснює Світова Організація Торгівлі, засвідчує, що протягом п'яти років відбулося майже двократне зростання частки копій наукових товарів на ринку [23; с. 328]. Принагідно зазначимо, що нині перспективи економічного поступу, цілком слушно пов'язані зі створенням передумов для розвитку й охорони інтелектуальної власності, є очевидними, а їх забезпечення – уже недовготривалим у часовому вимірі.

Зважаючи на цей факт, більшість порушень у сфері інтелектуальної власності притаманні для способу ведення бізнесу в Україні, а усвідомлення таких якісних змін нашими виробниками набуває особливої необхідності. Саме розширення застосування інструментальної перспективи у сфері інтелектуальної власності залишається нині для вітчизняних підприємств єдиним шляхом нарощення темпів креації вартості, а отже, конкурентоспроможності й успішності на ринку. Крім того, розширення сфери застосування підприємствами інструментальної перспективи у сфері інтелектуальної власності породжуватиме подальшу спеціалізацію в інтелектуальній діяльності, позитивно впливатиме на розвиток і ефективність застосування інтелектингу.

Висновки. Запропоноване дослідження є першим кроком до більш ґрунтовного вивчення впливу управління інтелектуальним портфелем на розвиток інноваційного інтелектуального капіталу сучасних підприємств. Зважаючи на те, що якісний параметр інноваційного інтелектуального капіталу є вирішальним для посилення ефектів його креації, важливим є окреслення низки гіпотез, перш за все, розвиток ідеї розробки та розширення горизонтів застосування процесів управління інтелектуальним портфелем на підприємстві і надалі набуватиме практичного втілення. Розроблений нами механізм

управління інтелектуальним портфелем дає змогу виявляти резерви забезпечення ефектів креації вартості інноваційного інтелектуального капіталу підприємства, які зумовлені функціонуванням інтелектуальної власності.

Управлінські рішення, пов'язані з набуттям та продажем патентів, не обмежують діапазону інтелектуальної діяльності підприємства та дозволяють нам стверджувати про високу ймовірність розвитку інструментальної перспективи у сфері інтелектуальної власності. У зв'язку з цим важливим є позитивне сприйняття інструментальної перспективи в інтелектуальній діяльності вітчизняних підприємств. Відтак саме у сфері інтелектуальної власності цілком передбачливим є майбутній розвиток інструментальної перспективи у частинах патентів, товарних знаків і ліцензій.

Перспективи подальших розвідок. Поширення процесів управління інтелектуальним портфелем дає змогу обмежувати величину "лакуни вартості" інноваційного інтелектуального капіталу підприємства, розглянуту як ефекти креації його вартості. Вирішення вказаних проблем вимагає активізації наукових розвідок у цій сфері, що дозволить виявляти інтелектомісткі генератори креації вартості інноваційного інтелектуального капіталу підприємств, підвищуючи економічну ефективність та соціальну доцільність цих процесів.

Література

1. *Aras G. The interaction between corporate social responsibility and value added intellectual capital: empirical evidence from Turkey / G. Aras, A. Aybars, O. Kutlu // Social Responsibility Journal. – 2011. – Vol. 7(4). – P. 622–637.*
2. *Siudak D. Pomiar procesów migracji wartości przedsiębiorstw na polskim rynku kapitałowym / Dariusz Siudak. – Warszawa : Wydawnictwo C. H. Beck, 2013. – 344 s. – (Seria Finanse).*
3. *Slywotzky A. J. Value Migration: How to Think Several Moves Ahead of the Competition / Adrian J. Slywotzky. – Boston : Harvard Business School Press, 1996. – 336 p.*
4. *Jaki A. Wycena i kształtowanie wartości przedsiębiorstwa / Andzrej Jaki. – Wydanie IV poszerone. – Kraków : Oficyna a Wolters Kluwer business, 2008 . – 199 s.*
5. *Jabłoński A. Cykl życia wartości przedsiębiorstw wobec kondycji modelu biznesu / Adam Jabłoński, Marek Jabłoński // Kwartalnik Nauk o Przedsiębiorstwie. – 2013. – № 4. – S. 57–63.*
6. *Shapiro A. C. Modern Corporate Finance: A Multidisciplinary Approach to Value Creation Models / Alan C. Shapiro, Sheldon D. Balbirer. – Upper Saddle River New Jersey: Prentice Hall, 2000. – 606 p.*
7. *Rappaport A. Creating Shareholder Value: A Guide for Managers and Investors / Alfred Rappaport. – New-York : Free Press, 1998. – 224 p. – (2 Edition).*
8. *Zarządzanie wiedzą w przedsiębiorstwie [red. nauk. Kazimierz Perechuda]. – Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2005. – 230 s.*
9. *Warschat J. Measurement System for the Evaluation of R&D Knowledge in the Sector, Report on Workshop Intellectual Capital / J.Warschat, K. Wagner, I. Hauss // Intangible Investments. – 1999. – November 22th, European Commission.*
10. *Кендюхов О. В. Ефективне управління інтелектуальним капіталом: [монографія] / Олександр Володимирович Кендюхов. – Донецьк : НАН України; Інститут економіки промисловості; ДонУЕП, 2008. – 363 с.*

11. *Dobija D. Pomiar i sprawozdawczość kapitału intelektualnego przedsiębiorstwa / Dorota Dobija – Warszawa : Wydawnictwo Wyższej Szkoły Przedsiębiorczości i Zarządzania im. Leona Koźmińskiego, 2004. – 246 [1] s.*
12. *Леонтьев Б. Б. Цена интеллекта. Интеллектуальный капитал в российском бизнесе: оценка, ориентиры, моделирование, защита прав / Борис Борисович Леонтьев. – М. : Изд. центр "Акционер", 2002. – 196 с.*
13. *Edvinsson L. Kapitał intelektualny. Poznaj prawdziwą wartość swego przedsiębiorstwa odnajdując jego ukryte korzenie / Leif Edvinsson, Michael Malone; [Przekład Monika Marcinkowska] – Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, – 2001. – 150 s. – (Seria Przedsiębiorczość).*
14. *McElroy M. W. Social innovation capital [Електронний ресурс] / Mark W. McElroy // Journal of Intellectual Capital. – 2002.– Vol. 30. – № 1. – P. 30–39. – Режим доступу: http://www.emeraldinsight.com/journals.htm/journals.htm?issn=1469-1930&volume=3&issue=1&articleid=883948&show=pdf (15.07.2013)*
15. *Copeland T. Wycena: mierzenie i kształtowanie wartości firm / Tom Copeland, Tim Koller, Jack Murrin; przeł., z ang. Alek Kalinauskas, Tomas Wiazowski. – Warszawa : WIG-Press, 1997. – 516 s. – (XVI).*
16. *Rappaport A. Creating Shareholder Value: A Guide for Managers and Investors / Alfred Rappaport. – New-York : Free Press, 1998. – 224 p. – (2 Edition).*
17. *Hillman A. Shareholder Value, Stakeholder Management, and Social Issues: What'sthe Bottom Line? / Ami J. Hillman, Gerald Keim. // Strategic Management Journal, 2001. – Vol. 22(2). – P. 125–139.*
18. *Przedsiębiorczość i kapitał intelektualny / [Praca zbiorowa pod red. Mariusza Bratnickiego, Janusza Stryźyny; współ. aut. Kamiły Butrym, et. al.]. – Katowice : Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Katowicach, 2001. – 205 s. – (Seria: Prace Naukowe akademii Ekonomicznej im. Karola Adamieckiego w Katowicach).*
19. *Urbanek G. Kompetencje a wartość przedsiębiorstwa. Zasoby niematerialne w nowej gospodarce / Grzegorz Urnabek. Warszawa : Ofocyna a walters Kluwer business, 2011. – 196 s.*
20. *Współczesne źródła wartości przedsiębiorstwa/ [A. Herman, W. Szymański, G.Wójtowicz oraz inni] ; red. Barbary Dobiegały-Korony i Andrzeja Hermana. – Warszawa : Difin, 2006. – 499 [6] s.*
21. *Dudycz T. Finansowe narzędzia zarządzanie wartością przedsiębiorstwa / Tadeusz Dudycz; [monografie]. – Wydanie 2. – Wrocław : Wydawnictwo AE, 2002. – 317 s. – (Seria: Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej im. Oskara Langego we Wrocławiu).*
22. *Wycena przedsiębiorstwa. Od teorii do praktyki [red. naukowa M. Panfin, A. Szablewski]. – Warszawa : Wydawnictwo Poltext, 2011. – 686 [1] s.*
23. *Bielg A. Rola własności intelektualnej w gospodarce: teoria i praktyka / Andreas Bielg ; [tłumazcenie z niem. Anna Pobratyn-Słomińska, Kszysztof Szymański]. – Warszawa : Oficyna Wydawnicza Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, 2014. – 364 [1] s. – (Wydanie 1).*
24. *Hilco Streambank wystawia na sprzedaż portfel własności intellektualnej i usługi techniczne dla kabrioletów ze sztywnym dachem firmy Heuliez [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.businesswire.com/news/home/20120214005793/pl/ (15.08.2015)*
25. *Промислова власність у цифрах [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.uipv.org/i_upload/file/promvlasnist-2013.pdf*

26. Промислова власність у цифрах [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.uipv.org/i_upload/file/promvlasnist-2014.pdf
27. Mały Rocznik statystyczny Polski – Warszawa: Zakład Wydawnictw statystycznych Polskich, 2015. – 539 s. [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/roczniki-statystyczne/roczniki-statystyczne/maly-rocznik-statystyczny-polski-2015,1,16.html

Reference

1. Aras G. The interaction between corporate social responsibility and value added intellectual capital: empirical evidence from Turkey / G. Aras, A. Aybars, O. Kutlu // Social Responsibility Journal. – 2011. – Vol. 7(4). – P.622–637.
2. Siudak D. Pomiar procesów migracji wartości przedsiębiorstw na polskim rynku kapitałowym / Dariusz Siudak. – Warszawa : Wydawnictwo C. H. Beck, 2013. – 344 s. – (Seria Finanse).
3. Slywotzky A. J. Value Migration: How to Think Several Moves Ahead of the Competition / Adrian J. Slywotzky. – Boston: Harvard Business School Press, 1996. – 336 p.
4. Jaki A. Wycena i kształtowanie wartości przedsiębiorstwa / Andzrej Jaki. – Wydanie IV poszerone. – Kraków : Oficyna a Wolters Kluwer business, 2008 . – 199 s.
5. Jabłoński A. Cykl życia wartości przedsiębiorstw wobec kondycji modelu biznesu / Adam Jabłoński, Marek Jabłoński // Kwartalnik Nauk o Przedsiębiorstwie. – 2013. – № 4. – S. 57–63.
6. Shapiro A. C. Modern Corporate Finance: A Multidisciplinary Approach to Value Creation Models / Alan C. Shapiro, Sheldon D. Balbirer. – Upper Saddle River New Jersey: Prentice Hall, 2000. – 606 p.
7. Rappaport A. Creating Shareholder Value: A Guide for Managers and Investors / Alfred Rappaport. – New-York: Free Press, 1998. – 224 p. – (2 Edition).
8. Zarządzanie wiedzą w przedsiębiorstwie [red. nauk. Kazimierz Perechuda]. – Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2005. – 230 s.
9. Warschat J. Measurement System for the Evaluation of R&D Knowledge in the Sector, Report on Workshop Intellectual Capital / J.Warschat, K. Wagner, I. Hauss // Intangible Investments. – 1999. – November 22th, European Commission.
10. Kendyuchov O. V. Efektyvne upravlinnya intelektualnym kapitalom: [monohrafiya] / Oleksandr Volodymyrovych Kendyuchov. – Donetsk: NAN Ukrayiny; Instytut ekonomiky promyslovosti; DonUEP, 2008. – 363 s.
11. Dobija D. Pomiar i sprawozdawczość kapitału intelektualnego przedsiębiorstwa / Dorota Dobija – Warszawa : Wydawnictwo Wyższej Szkoły Przedsiębiorczości i Zarządzania im. Leona Koźmińskiego, 2004. – 246 [1] s.
12. Leontyev B. B. Cena intelyekta. Intelektualnyi kapital v rossiyskom biznesie: ocenka, oriyentyry, modelirovaniye, zashchita prav / Borys Borysovych Leontyev. – M.: Izdatjelskiy centr “Akcioner”, 2002. – 196 s.
13. Edvinsson L. Kapitał intelektualny. Poznaj prawdziwą wartość swego przedsiębiorstwa odnajdując jego ukryte korzenie / Leif Edvinsson, Michael Malone; [Przekład Monika Marcinkowska] – Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, – 2001. – 150 s. – (Seria Przedsiębiorczość).
14. McElroy M. W. Social innovation capital / Mark W. McElroy // Journal of Intellectual Capital. – 2002.– Vol. 30. – № 1. – P. 30–39 [Electronic resource]. – Access

mode: http://www.emeraldinsight.com/journals.htm/journals.htm?issn=1469-1930&volume=3&issue=1&articleid=883948&show=pdf (15.07.2013)

15. *Copeland T. Wycena: mierzenie i kształtowanie wartości firm / Tom Copeland, Tim Koller, Jack Murrin; przeł., z ang. Alek Kalinauskas, Tomas Wiazowski. – Warszawa : WIG-Press, 1997. – 516 s. – (XVI).*
16. *Rappaport A. Creating Shareholder Value: A Guide for Managers and Investors / Alfred Rappaport. – New-York: Free Press, 1998. – 224 p. – (2 Edition).*
17. *Hillman A. Shareholder Value, Stakeholder Management, and Social Issues: What'sthe Bottom Line? / Ami J. Hillman, Gerald Keim. // Strategic Management Journal, 2001. – Vol. 22(2). – P. 125–139.*
18. *Przedsiębiorczość i kapitał intelektualny / [Praca zbiorowa pod red. Mariusza Bratnickiego, Janusza Stryźyny; współ. aut. Kamiły Butrym, et. al.]. – Katowice : Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Katowicach, 2001. – 205 s. – (Seria: Prace Naukowe akademii Ekonomicznej im. Karola Adamieckiego w Katowicach).*
19. *Urbanek G. Kompetencje a wartość przedsiębiorstwa. Zasoby niematerialne w nowej gospodarce / Grzegorz Urnabek. Warszawa : Ofocyna a walters Kluwer business, 2011. – 196 s.*
20. *Współczesne źródła wartości przedsiębiorstwa/ [A. Herman, W. Szymański, G.Wójtowicz oraz inni] ; red. Barbary Dobiegały-Korony i Andrzeja Hermana. – Warszawa : Difin, 2006. – 499 [6] s.*
21. *Dudycz T. Finansowe narzędzia zarządzanie wartością przedsiębiorstwa / Tadeusz Dudycz; [monografie]. – Wydanie 2. – Wrocław : Wydawnictwo AE, 2002. – 317 s. – (Seria: Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej im. Oskara Langego we Wrocławiu).*
22. *Wycena przedsiębiorstwa. Od teorii do praktyki [red. naukowa M. Panfin, A. Szablewski]. – Warszawa : Wydawnictwo Poltext, 2011. – 686 [1] s.*
23. *Bielg A. Rola własności intelektualnej w gospodarce: teoria i praktyka / Andreas Bielg ; [tłumazcenie z niem. Anna Pobratyn-Słomińska, Kszysztof Szymański]. – Warszawa : Oficyna Wydawnicza Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, 2014. – 364 [1] s. – (Wydanie 1).*
24. *Hilco Streambank wystawia na sprzedaż portfel własności intellektualnej i usługi techniczne dla kabrioletów ze sztywnym dachem firmy Heuliez [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.businesswire.com/news/home/20120214005793/pl/ (15.08.2015)*
25. *Promyslova vlasnist u cyfrach [Electronic resource]. – Access mode: http://www.uipv.org/i_upload/file/promvlasnist-2013.pdf*
26. *Promyslova vlasnist u cyfrach [Electronic resource]. – Access mode: http://www.uipv.org/i_upload/file/promvlasnist-2014.pdf*
27. *Mały Rocznik statystyczny Polski – Warszawa: Zakład Wydawnictw statystycznych Polskich, 2015. – 539 s. [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/roczniki-statystyczne/roczniki-statystyczne/maly-rocznik-statystyczny-polski-2015,1,16.html*

Редакція отримала матеріал 21 вересня 2015 р.

УДК 336.201.2:658.15

Тетяна АРТЕМЧУК

ПРОБЛЕМИ ЕФЕКТИВНОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ ПРИРОДНИХ МОНОПОЛІЙ ТА ЗАСАДИ ЇХ ВИРІШЕННЯ ШЛЯХОМ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Запропоновано дослідження теоретичних аспектів особливостей монополізму в економіці України і механізму їх впливу на розвиток економіки та ефективність підприємств природних монополій. Положення і висновки, одержані у результаті дослідження в сфері природної монополії, можуть стати концептуальною базою як на мікроекономічному рівні в процесі вдосконалення організації діяльності та ціноутворення підприємств – природних монополістів, так і в процесі формування політики макроекономічного антимонопольного регулювання з боку держави. Розглянуто сутність і особливості функціонування природних монополій, пов'язані з мережевою організацією виробництва, доцільність уточнення критеріїв віднесення підприємств до категорії суб'єктів природних монополій для умов вітчизняної економіки, невиправданість зростання витрат на одиницю виробленої продукції за умови утримання паралельних мереж діяльності. Проаналізовано вплив глобалізації на природні монополії: обсяги виробництва, економічну та соціальну ефективність; тенденції зміни ринкових структур та особливості монополізму в економіці України. Досліджено методи монопольного ціноутворення та принципи його регулювання, зниження частки інвестиційного фінансування об'єктів електроенергетики у загальному обсязі фінансування заходів за рахунок коштів цільової надбавки до діючого тарифу на електричну та теплову енергію, коли значні кошти спрямовувалися на вирішення проблемних питань інших секторів економіки. Оцінено недоліки формування тарифів встановленням граничної рентабельності (норми прибутку). базою до якої в Україні є повна собівартість продукції, що не заохочує суб'єктів господарювання до економії ресурсів, стимулює збільшення фінансових витрат понад потрібний рівень. Доведено, що підвищення тарифів у сфері енергопостачання значною мірою спричинене неефективним господарюванням.

За результатами розгляду проблем регулювання ринків природних монополій, окрему увагу приділено дослідженню особливостей механізму ціноутворення на підприємствах енергетики державних природних монополій в Україні та розробленні рекомендацій з вдосконалення державного регулювання природної монополії в умовах економіки України.

Ключові слова: *природна монополія, ринкові структури, монопольне ціноутворення, ефективність, антимонопольне державне регулювання, цінове тарифне регулювання.*

JEL: D200, D410, E220, L120.

© Тетяна Артемчук, 2015.

Постановка завдання. У сучасній економічній літературі активно обговорюються проблеми державного регулювання природних монополій в Україні. Вченими та державними інституціями вивчається і аналізується зарубіжний досвід та методики такого регулювання, що повинні сприяти ефективному реформуванню цих галузей із забезпеченням соціальної та економічної ефективності від діяльності природних монополістів.

Повільне впровадження трансформаційних процесів в економіку України зумовлює негативний вплив природних монополій, які є наслідком тривалого панування адміністративного управління. Економічне зростання вітчизняної економіки потребує зменшення негативного впливу монополізму, рівень якого є доволі високим, особливо на регіональних ринках. У зв'язку з цим пошук шляхів зменшення негативного впливу монополізації та вдосконалення державного регулювання діяльності природних монополій потребує врахування здобутків світової економічної науки і особливостей господарського механізму економіки України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасним вимогам українського суспільства та запитам західних партнерів, міжнародних інвесторів щодо вирішення проблем ефективності діяльності природних монополій в умовах української економіки та механізмів державного регулювання їх відповідає зростаючий інтерес науковців, зокрема: В. Кіп Віскузі, Д. М. Вернона, Д. Е. Гарингтона, А. Бутиркіна, Г. Філюка, Д. Бейна, В. Третьякової, І. Гольденберга, Ю. Кравченка, О. Костусєва, А. Бутиркіна. Закономірності функціонування природних монополій (ПМ) та проблеми їх державного регулювання в економіці України аналізують Є. Абрамова, А. Бабак, В. Венгер, Л. Гринів, М.Долішній, Н. Малахова, М. Крупка, З. Попович, О. Романюк, Т. Юр'єва. Аналіз досліджень дає підстави стверджувати, що роль природніх монополії змінюється і уточнюється в міру розвитку економіки, а механізми державного регулювання монополії, в тому числі природної, є недосконалими, значною мірою втрачено контроль за ціноутворенням у цій сфері, що негативно позначається на діяльності підприємств інших галузей, обмежує їх конкурентоспроможність і провокує соціальну напруженість.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Глобалізація, посилення міжгалузевої та міжнародної конкуренції актуалізують погляди на процеси концентрації та централізації виробництва і капіталу, а, відповідно, і на ступінь та способи регулювання монопольних структур, зокрема на ефективність господарського механізму в сфері природної монополії.

Мета дослідження – аналіз і оцінка ефективності функціонування суб'єктів природних монополій в Україні та шляхів вдосконалення державного регулювання процесів ціноутворення.

Виклад основного матеріалу. Сучасна теорія функціонування монополій сформувалася завдяки дослідженням Джо Бейна, Дж. Стіглера, Д. Роста, Ф. М. Шерера, Р. Познера та інших учених. Монополія – це стан товарного ринку, на якому діє один продавець, причому товар, що реалізується на цьому ринку не має субститутів (замінників). Завдяки наявності цих двох умов продавець-монополіст має можливість користуватись монопольною владою у вигляді отримання додаткового прибутку.

У науковій літературі [1–6] є різні підходи як щодо визначення критеріїв природних монополій, так і самого поняття "природна монополія" з урахуванням історичних, політичних, економічних, інституційних умов їх утворення та діяльності. Ознака природності має свідчити про те, що існують певні об'єктивні (не штучно створені)

чинники виникнення та існування такого явища. Одним із перших різницю між штучною і природною монополіями визначив Джон Стюарт Міль. Згідно з його теорією штучна монополія створюється державою за допомогою закріплення статусу монопольного утворення на законодавчому рівні, а природна монополія створюється як результат об'єктивного розвитку продуктивних сил у певних сферах економіки, незалежно від зусиль держави і закону [5].

Схожим є підхід ще одного вченого XIX ст. Е. Чедвіка [6], згідно з яким існують ринки, на яких найбільш ефективною є присутність лише одного виробника – монополіста. Ефективність зумовлювалась можливістю встановлення на таких ринках нижчих цін завдяки уникненню створення дублюючих потужностей, зменшенню витрат на боротьбу з конкурентами.

Згідно з цими підходами, природна монополія є на ринках чи у галузях, які володіють значними потужностями, дублювання яких є економічно недоцільним, витрати на таких ринках чи у таких галузях є нижчими за умови існування лише одного підприємства, а не двох або більше.

Основним критерієм віднесення ринків до категорії природної монополії в більшості економічних джерел є наявність на таких ринках значного ефекту від економії на масштабах виробництва, яка пояснюється специфікою технологічних умов виробництва. Тому доцільно уточнити критерії віднесення підприємств до категорії суб'єктів природних монополій для вітчизняної економіки:

– відсутність можливостей для створення економічно ефективного альтернативного джерела постачання товарів і послуг внаслідок того, що: витрати на створення аналогічного альтернативного джерела товарів, послуг становлять 100% фактичного обсягу витрат на надання послуг споживачам; – строк окупності будівництва нового джерела постачання аналогічних товарів перевищує 10 років;

– вартість стаціонарних мереж або іншого стаціонарного обладнання, яке використовується для задоволення попиту відповідної кількості споживачів, перевищує 200 тис. грн.;

– унікальність споживчих властивостей товарів і послуг суб'єкта господарювання пов'язана з тим, що: вони не можуть бути замінені аналогічними товарами з альтернативних джерел; споживачі за нормальних економічних умов не можуть відмовлятися від цих товарів і послуг у зв'язку з виникненням у цьому випадку аварійних надзвичайних ситуацій;

– обсяги споживання є відносно сталими і дуже мало залежать від зміни цін; – кількість споживачів – фізичних осіб перевищує 100 осіб.

Отже, у багатьох випадках сутність і особливості функціонування природних монополій пов'язані з мережевою організацією виробництва. Цілісна мережа, яка охоплює великі території й має диспетчерські служби, які володіють ситуацією й керують оперативним усуненням недоліків у роботі, коштує надто дорого. Тому утримання паралельних мереж веде до невиправданого зростання витрат на одиницю виробленої продукції. Проблематичним є створення нових мереж. Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України встановлено, що стратегічно важливими для економіки і безпеки держави є підприємства (організації), що відповідають одному або кільком критеріям:

1) підприємства (організації) – суб'єкти природних монополій, що провадять діяльність на загальнодержавному ринку товару;

2) підприємства (організації) займають монопольне (домінуюче) становище на

загальнодержавному ринку товару за умови, що цей товар має важливе соціально-економічне значення;

3) підприємства (організації) паливно-енергетичного комплексу входять до об'єднаної енергетичної системи.

Насамперед потребує уваги діяльність природної монополії, частина якої в загальному обсязі виробництва є надмірно високою, а ціни мають тенденцію до неперервного зростання. Підприємства з постачання електричної енергії магістральними мережами належать до загальнодержавних природних монополій. Отже, питання вдосконалення ціноутворення та державного регулювання монопольних цін є актуальними.

В економічній літературі під державним регулювання слід розуміти – здійснення державою комплексних заходів щодо упорядкування, контролю, нагляду за відповідним ринком та його похідних для запобігання зловживанням і порушенням у цій сфері [3].

Природні монополії є переважно стратегічними об'єктами, від яких залежать не тільки рівень умов життєдіяльності населення і розвитку виробничої сфери, а й безпека держави, тобто ефективне функціонування природних монополій належить до питань національної безпеки. Оскільки в цьому випадку механізм конкуренції не працює, то органи державної влади для уникнення розбалансування всієї системи ринкового господарства мають контролювати таких виробників (оскільки будь-яка монополія схильна зловживати своєю ринковою владою.

Основною соціально-економічної політики, за допомогою якої держава може оцінювати дію економічного зростання та розвитку діяльності будь-яких організацій, є рівень добробуту його населення. У галузях ПМ та суміжних до них галузях (виробництво та розподілення електроенергії, газу та води, транспорт і зв'язок) виробляється значна частка ВВП України та структура експорту й імпорту України. Половина ВВП підприємств суб'єктів ПМ – оплата праці найманих працівників [2, 10].

Таким чином, підприємства, що працюють на природно-монопольних ринках відіграють значну стратегічну роль в економіці України.

За визначенням Макконелом та Брю: "природна монополія – це галузь, в якій економія від зростання масштабів виробництва є настільки значною, що продукт може бути вироблений одним підприємством з більш низькими середніми витратами, ніж за умови, якщо його виробництвом займалися б не одна, а декілька фірм" [9].

Проте внаслідок монопольного обмеження конкурентоспроможності та можливостей розвитку підприємств ПМ ці фактори спричиняють негативний вплив на економіку України, який обумовлений насамперед тривалим пануванням адміністративного управління і повільного впровадження трансформаційних процесів в економіку України.

Ціноутворення в підприємствах ПМ має тенденцією до підвищення цін та тарифів, посилення негативного впливу цього процесу на рівень витрат підприємств-споживачів. Проблема ускладнюється відсутністю міжгалузевих балансів цін, аналізу та прогнозів конкретного впливу зростання цін у сфері природної монополії на інші галузі та економіку загалом.

Економічне зростання вітчизняної економіки потребує зменшення негативного впливу монополізму, рівень якого є доволі високим, особливо на регіональних ринках. У зв'язку з цим, пошук шляхів зменшення негативного впливу монополізації та вдосконалення державного регулювання діяльності природних монополій потребує врахування здобутків світової економічної науки і особливостей господарського механізму економіки України. Механізм регулюючого впливу адекватний конкуренції є державним регулюванням, в основі якого важливою складовою є саме анти-

монопольна політика. Тому насамперед держава має бути зацікавлена у розробленні дієвого механізму розвитку та підтримки конкуренції на вітчизняному ринку державного регулювання ПМ з одночасним захистом вигідних переваг монопольних утворень.

Механізм державного антимонопольного регулювання повинен бути способом організації економічних відносин між учасниками монопольного процесу з метою координації їх діяльності та створення передумов для досягнення соціально-економічної стабільності і подальше економічне зростання країни.

Без державного регулювання не обійтися, інакше це призведе до деградації (технічної та організаційної) ПМ і негативно позначиться на споживачеві (зростання цін, зниження надійності та якості товарів і послуг).

Проте це не означає, що для монополіста можна встановити гранично низькі ціни і жорсткі умови роботи, оскільки будь-яка монополія має розвиватися і модернізуватися, а для цього потрібні довгострокові вкладення, які з погляду сьогодення споживачеві не цікаві. З іншого боку, якщо монополія не здійснить цих вкладень сьогодні, завтра споживач може відчути дефіцит у товарах, послугах, які вона виробляє, або отримати низькоякісні. Саме тому державне регулювання є необхідним атрибутом в умовах існування монополій. [10]

В ринкових країнах суб'єкти природних монополій перебувають під пильним контролем держави та спеціальних регулюючих агенцій і піддаються системним заходам державного регулювання на предмет забезпечення якості й ринкової ціни їх товарів і послуг. Методи державного регулювання – антимонопольні заходи, спрямовані на запобігання зловживання монопольним становищем, щодо якості, ціни й процедур розподілу продукції і послуг у сфері природних монополій..

Світовий досвід державного регулювання природних монополій має більш ніж вікову історію та свідчить, що в більшості розвинених країн держава здійснює жорстке регулювання діяльності природних монополій. Так, у США регульованими залишаються такі галузі природних монополій, як залізничний, авіаційний та інші види транспорту; низка паливно-енергетичних виробництв (газопостачання, виробництво електроенергії); надання багатьох видів комунальних послуг. Державне регулювання стосується переважно тих параметрів діяльності підприємств у цих галузях, які безпосередньо впливають на інтереси споживача: рівень цін, обсяг виробництва, межі ринків збуту, вимоги до якості вироблених товарів і послуг. Найпоширеніший метод регулювання полягає в тому, що ціни на товари і послуги, які мають характер природної монополії, встановлюються державними органами [8].

Розвинена система галузевих регулюючих органів у сферах природних монополій і галузей, приватизованих у часи правління уряду М. Тетчер, діє у Великобританії. Це, зокрема, Відомство з питань ринків газу й електроенергії, Особливість цієї країни в тому, що британські органи, які відповідають за конкурентну політику, й зазначені регулюючі органи сфери природних монополій мають паралельні повноваження щодо застосування конкурентного законодавства у Великобританії. Відповідні регулюючі агенції існують також у Китаї, Франції, Італії, Швеції, Бразилії, Австрії, Японії й багатьох інших країнах.

Регулювання діяльності суб'єктів природних монополій має здійснюватися на основі таких принципів:

– гласності та відкритості процедур регулювання, тобто жодна інформація не приховується, а це стає прикладом для інших організацій та установ, які використовують свою монопольну владу на власну користь);

– адресності регулювання, його спрямованості на конкретний суб'єкт природної монополії;· самоокупності суб'єктів природних монополій (надлишкові кошти були повернуті споживачам за рахунок адміністрації);

– стимулювання підвищення якості товарів і задоволення попиту на них;

– забезпечення захисту прав споживачів – це взагалі можна вважати одним з найголовніших аспектів регулювання монополій.

При регулюванні цін (тарифів) на товари суб'єктів природних монополій також враховуються: витрати, які згідно із законами про оподаткування належать до валових витрат виробництва та обігу; податки і збори (обов'язкові платежі), до бюджетів та до державних цільових фондів; вартість основних виробничих фондів, амортизаційні відрахування, потреби в інвестиціях, необхідних для відтворення основних виробничих фондів; очікуваний прибуток від можливої реалізації товарів за різними цінами (тарифами); віддаленість різних груп споживачів від місця виробництва товарів; відповідність якості товарів, що виробляються (реалізуються), потребам споживачів; державні дотації та інші форми державної підтримки. [11]

Переваги над конкурентами в економічній, технічній, організаційній сферах діяльності підприємства вимірюють за допомогою економічних показників (додатковий прибуток, вища рентабельність, ринкова частка, обсяг продаж). Первинний розподіл валового внутрішнього продукту країни здійснюється через механізм ціноутворення. Отже, розгляньмо механізм ціноутворення на продукцію підприємств суб'єктів ПМ та суміжних до неї галузей на прикладі підприємств, які здійснюють діяльність із виробництва та розподілення електричної енергії, газу та води. Механізм ціноутворення розглянемо на приладі електроенергетичної галузі України. Виробництво електричної енергії здійснюється конкурентними підприємствами – енергогенеруючими компаніями: НАЕК "Енергоатомом", тепловими, гідро- та вітроелектростанціями. Витрати на виробництво електричної енергії різними типами енергогенеруючих підприємств, відповідно і тарифи на продукцію різних типів підприємств – виробників електричної енергії відрізняються і доволі суттєво. Найдешевшою є електроенергія, вироблена гідроелектростанціями, найдорожчою є електроенергія вироблена тепловими електростанціями, але її частка електроенергії вироблена такими станціями є незначною у балансі електричної енергії.

Для того, щоб упорядкувати ринок електричної енергії у 1995 р. був створений Оптовий ринок електричної енергії (ОРЕ). Практично всі підприємства, які виробляють та імпортують електричну енергію в Україні повинні продавати її на ОРЕ. Однак, незважаючи на значну кількість нормативно-правових актів, які регулюють діяльність суб'єктів у відповідних сферах діяльності, до цього часу так і не впроваджено модель регулювання, яка б повністю відповідала ідеології та усталеним принципам регулювання діяльності на ринках природних монополій та на суміжних ринках, закріплених у Законі України "Про природні монополії" [2].

Підприємства – суб'єкти природної монополії – останніми роками є збитковими. Причиною збитковості підприємств суб'єктів ПМ є встановлення низьких тарифів органами місцевої та загальнодержавної влади на послуги таких підприємств і неповне відшкодування різниці між встановленими тарифами та операційними витратами. Зношеність основних фондів підприємств суб'єктів природної монополії є значною, а інколи навіть критичною.

Частка інвестицій в основний капітал, яка здійснюється підприємствами суб'єктами природної монополії та суміжних галузей також є вагомою – до 30% загальних

інвестицій в основний капітал всього народногосподарського комплексу країни. Проте і таких обсягів інвестицій недостатньо, щоб підтримувати основні фонди таких підприємств на теперішньому рівні. Мова вже не йде про покращення стану основних засобів таких підприємств. Відповідно, щоб підприємства працювали ефективно, потрібно, щоб вони не лише працювали беззбитково, але потрібно, щоб такі підприємства отримували прибуток, який могли б інвестувати в основні засоби.

Крім того, з кожним роком спостерігається зниження частки інвестиційного фінансування об'єктів електроенергетики у загальному обсязі фінансування заходів за рахунок коштів цільової надбавки до діючого тарифу на електричну та теплову енергію. Значні кошти спрямовувалася на вирішення проблемних питань інших секторів економіки. Таким чином, за рахунок електроенергетики здійснювалась дотація інших галузей економіки.

Проблемою також є те, що значною часткою споживачів підприємств суб'єктів природної монополії та суміжних ринків є населення. Значна частка населення України отримує дохід нижчий прожиткового мінімуму, а тому не може сплачувати повної вартості спожитих ним послуг.

Тарифи на послуги підприємств природних монополістів для населення є нижчими від собівартості продукції, а тому вони повинні покриватись або за допомогою механізму перехресного субсидіювання або через механізм субсидій та дотацій.

Завдання державного регулювання ціноутворення у сфері природної монополії на сьогодні такі:

– відсутність єдиної методологічної бази щодо порядку встановлення та регулювання тарифів;

– непрозорість формування тарифів, що суттєво ускладнює їх регулювання; неефективність існуючого способу регулювання через обмеженість верхньої межі ціни на соціально прийнятому рівні;

– відсутність обґрунтованих методик розрахунку вартості капіталу та норми прибутковості, що забезпечує самоокупність діяльності та можливість самофінансування підприємств;

– гіпертрофований вплив політичної складової на встановлення тарифів.

Формування тарифів ґрунтується на основі методу регулювання через встановлення граничної рентабельності (норми прибутку) до задекларованого об'єктом регулювання рівня витрат – метод регулювання "витрати плюс". В Україні базою до якої застосовують норму прибутку (рентабельність) є повна собівартість продукції. Проте цей метод регулювання не заохочує суб'єктів господарювання до економії ресурсів, що призводить до збереження наявної високої енерго- та матеріаломісткості послуг, а отже, – суттєвого енергетичного складника у тарифах. Крім того, цей метод передбачає застосування працемісткого підходу до визначення індивідуального складу витрат кожного з достатньо численної групи суб'єктів господарювання. Водночас метод "витрати плюс" стимулює збільшення фінансових витрат (тобто витрат, пов'язаних із залученням позичкового капіталу) понад потрібний рівень [10].

Можливості природних монополій завищувати тарифи на свої послуги позбавляє ці підприємства стимулу зменшувати свої витрати шляхом модернізації виробництва, запровадження новітніх технологій, раціоналізації, і дає змогу враховувати неефективні витрати до собівартості послуг. Це зумовлює неефективність господарювання, що неминуче призводить до обмеження інноваційної діяльності, підвищення рівня зношеності основних засобів виробництва, зокрема мереж, за допомогою яких

надаються послуги. Останнє є основною причиною зростання кількості аварій, а отже, зниження якості послуг наданих суб'єктами природних монополій і подальшого зростання собівартості виробництва, зокрема за рахунок збільшення витрат на ліквідацію аварій.

Таким чином, підвищення тарифів у сфері енергопостачання значною мірою спричинене неефективним господарюванням, яке породжене громіздкістю управлінських схем, зношенням і конструктивною невідповідністю вимогам засобів матеріально-технічної бази і застарілістю технологій, відсутністю належної мотивації та, відповідно, економічної зацікавленості у підвищенні результатів діяльності кожної господарської ланки.

Вказані фактори є причиною великих витрат і необхідністю їх компенсації через тарифи. За його обмеженої платоспроможності через низький рівень життя це призводить до несвоєчасної і неповної оплати послуг населенням. Доходи населення є основою підвищення життєвого рівня і виступають водночас як джерело інвестицій у вдосконалення і розвиток виробництва для подальшого зростання життєвого рівня. Основна складова – тенденції безперервного зростання народного добробуту – полягає в тому, що поліпшення життя є запорукою розвитку суб'єктів господарювання і, відповідно, збільшення їх доходів.

Залучення інвестицій створює можливість оновлення матеріально-технічної бази функціонуючих підприємств природніх монополій та впровадження новітніх технологій, що сприяють зниженню втрат на транспортування, електроенергію та їх ефективному використанню. А це є основою для зниження витрат, а отже, собівартості послуг за підвищення їх якості.

Специфіка реформування державного регулювання природних монополій вимагає переходу до ціноутворення на основі чітких принципів, що стимулюють оптимальне використання ресурсів, мінімізацію витрат, а також забезпечення ефективного контролю за формуванням цін. Водночас впевненість підприємств у отриманні субсидій і підтримці з боку влади у будь-якому випадку загрожують спотворенням господарських рішень та суттєвим ослабленням стимулів до економії витрат.

В світі уже існує позитивний досвід дерегулювання природно-монопольних галузей. Найбільш багатий досвід у цій сфері накопичений у США. Загальна мета такого прогнозу – створити інформаційну основу для планування власної майбутньої поведінки, для врахування динаміки зовнішнього середовища. Прогнозування стану зовнішнього середовища пов'язане з характеристиками досліджуваної сфери і формалізацією змінних (об'єктів, явищ), а також методами її отримання (методами прогнозування) та з процесами обробки інформації.

Зокрема, об'єктами прогнозу стану зовнішнього середовища можуть бути економічні, соціально-культурні, технологічні, політико-правові й екологічні сфери цього середовища або їх специфічні сегменти у відповідних регіонах. За характером змінних, прогнози стану зовнішнього середовища поділяють на якісні, кількісні та комплексні. Комплексний аналіз результатів діяльності підприємств на ринку є найбільш дорогим, але одночасно і найбільш ефективним, оскільки тільки він забезпечує достовірне визначення позиції підприємства щодо конкурентів.

Для підтримки й оновлення обладнання, що забезпечує енергопостачання населення, у вартість тарифів на послуги мають включати амортизаційні відрахування, видатки на капітальний ремонт та інвестиційні видатки на створення додаткових потужностей як постійні витрати. Таким чином, існує проблема обґрунтованого розподілу

між споживачами постійних витрат, величина яких не залежить безпосередньо від обсягу наданих послуг кінцевим споживачам (витрати на утримання, технічне обслуговування та ремонт обладнання і мереж, створення резервних потужностей).

Вирішення проблеми залежить від того, який підхід є домінуючим: соціальний чи економічний, оскільки постійні витрати можуть розподілятись пропорційно між споживачами послуг або з урахуванням платоспроможності різних груп споживачів та актуальності їх соціального захисту.

На загальнодержавному рівні має здійснюватись методичне обґрунтування розрахунку собівартості послуг; визначення переліку послуг, ціни на які регулюються державою; нормування самого процесу перегляду тарифів і забезпечення його передбачуваності в часі; встановлення стандартів, що повною мірою враховуватимуть співвідношення витрат та вигід державного регулювання в різних регіонах.

Побудова і функціонування системи державного регулювання повинна:

– забезпечити створення інформаційної бази з даними про стан, динаміку, основні стимулюючі та дестимулюючі фактори впливу на економічне середовище – ринки ПМ;

– організації та забезпечення регулярного прогнозування регіональних параметрів досліджуваного явища на основі належної державної інформаційної та методичної підтримки;

– рекомендувати прийняття суб'єктами управлінського впливу виважених рішень середньострокового й довгострокового характеру, спрямованих на забезпечення і підтримку ефективного функціонування ПМ , яка покращує якість роботи та життя населення (зайнятістю, рівень матеріального благополуччя охороною праці, соціальним забезпеченням).

Вирішення цих питань дасть змогу реалізувати на практиці ефективне регулювання діяльності ПМ на місцевому рівні, що виражаються у більш точному врахуванні економічних умов функціонування виробників та постачальників послуг, альтернативних місцевих можливостей для диференціації послуг та їх джерел, підвищенні зацікавленості споживачів у збільшенні інвестування власних коштів у вирішення проблеми, що сприяє фінансуванню оновлення технічної бази та економії обмежених державних ресурсів.

Обов'язковою умовою отримання коштів має бути гарантія у їх використанні для вдосконалення технології електропостачання. Це має стати основою підвищення продуктивності і, таким чином, підвищення зарплати працівників за зниження собівартості послуг.

Висновки. Якісні зміни в організації та структурі бізнесу зумовлюють дослідження теоретичних аспектів особливості монополізму в економіці України і механізму її впливу на розвиток економіки та ефективність підприємств природних монополій. Переоцінка ролі монополії полягає у визнанні її ефективності та потенційної конкурентоспроможності за рахунок масштабів. Рівень концентрації у вітчизняній промисловості є доволі високим, хоча загалом економіка відстає від розвинутих економік, що не відповідає потребам забезпечення її конкурентоспроможності в умовах посилення міжнародної конкуренції. В останні роки реалізується тенденція до зниження частки монополізованих ринків, але на монополізованих ринках та ринках з ознаками домінування діють 30% підприємств.

Механізм державного антимонопольного регулювання в Україні, в якому передбачається не лише боротьба з монополізмом та розвиток конкуренції, а й підтримка монополій з боку держави в тому випадку, якщо такі монополії сприяють підвищенню конкурентоспроможності країни. Практична значимість роботи полягає в

тому, що основні її теоретичні положення і висновки можуть стати концептуальною базою як на мікроекономічному рівні в процесі вдосконалення організації діяльності та ціноутворення підприємств, насамперед у сфері природної монополії, так і в процесі формування політики макроекономічного антимонопольного регулювання з боку держави.

Література

1. *Україна. Закон. Про внесення змін до Закону України "Про електроенергетику": Прийнятий 22 червня 2000 р. №1821-III // Урядовий кур'єр. – 2000. – 7 лип. – С. 5.*
2. *Про природні монополії: Закон України від 20.04.2000 № 1682-III. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.rada.gov.ua*
3. *Указ Президента України „Про Концепцію вдосконалення державного регулювання природних монополій" від 27.09.2007 № 921/2007. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http//www.rada.gov.ua*
4. *Віскузі. Економічна теорія регулювання та антимонопольна політика / Віскузі, В. Кіп та ін. – К. : Вид-во Соломії Павличко "Основи". – 2004. – С. 423–447.*
5. *Стадницький Ю. І. Причини виникнення та існування природних монополій / Стадницький Ю. І., Кривуцький В. В. // Актуальні проблеми економіки. – 2003. – № 10. – С. 25–40.*
6. *Филюк Г. Природна монополія: теоретичний аспект / Филюк Г. // Вісник КДТЕУ. – 2000. – № 4. – С.35–43.*
7. *Королькова Е. И. Тенденции в развитии теоретических подходов к регулированию естественных монополий / Е. И. Королькова // Экономический журнал ВШЭ. – 1999. – Т. 3. – № 2. – С. 238–264.*
8. *Бутыркин А. Я. Теория и практика антимонопольного регулирования в ведущих странах запада и России / А. Я. Бутыркин. – М. : Новый век, 2004. – С. 78.*
9. *Астапов К. О государственном регулировании естественных монополий / К. Астапов // Общество и экономика. – 2003. – № 4–5. – С. 274–287.*
10. *Зелінська О. М. Особливості функціонування та регулювання природного монополізму / Зелінська О. М. // Вісник Львівської комерційної академії. – 2007. – Вип. 27. – С. 34–56. – (Серія "Економічна").*
11. *Зелена книга "Вдосконалення системи тарифного регулювання природних монополій" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.icps.com.ua*
12. *Посібник з економічного регулювання природних монополій. Міжнародний центр перспективних досліджень. – К., 2005. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : //www.icps.com.ua*

Reference

1. Ukraina. Zakon. Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy "Pro elektroenerhetyku" (2000). [On Electric Power Industry], 1821-III // *Uriadovyi kurier,5* [in Ukrainian].
2. Pro pryrodni monopolii. Zakon Ukrainy (2000). [About natural monopolies], 1682-III.Retrieved from www.rada.gov.ua [in Ukrainian].
3. Ukaz prezydenta Ukrainy "Pro kontseptsiu vdoskonalennia derzhavnoho reguliuvannia pryrodnyh monopoliy"(2007).[On the Concept of improvement of state regulation of natural monopolies], 921 Available at http//www.rada.gov.ua [in Ukrainian].
4. Viskuzi, V.Kip ta in. (2004). Ekonomichna teoria rehuliuvannia ta antymonopolna polityka [The economic theory of regulation and policy of antitrust regulation].

Vydavnytstvo Solomii Pavlchko "Osnovy " – Solomia Pavlychko publishment "The Basics", 423-447 [in Ukrainian].
5. Stadnytskyi Y.I., Kryvutskyi V.V. (2003). Prychyny vynyknennia ta isnuvannia pryrodnyh monopoliy [The reasons of the emergence and existence of natural monopolies]. *Aktualni problem ekonomiky – Actual economy problems,* 10, 25-40 [in Ukrainian].
6. Fylik H.(2000). Pryrodna monopolia: teoretychnyi aspect [Natural monopoly: theoretical aspect]. *Visnyk KDTEU - Bulletin KDTEU,* 4,35-43 [in Ukrainian].
7. Korolkova E.I. (1999) Tendentsyi v razvitii teoreticheskih podhodov k rehulirovaniu estestvennyh monopoliy [Trends in the development of theoretical approaches to the regulation of natural monopolies*]. Ekonomicheskii zhurnal VSHE - Economic Journal of Economics*, 2, 238-264 [in Russian].
8. Butyrkin A. Ya. (2004). Teoria i praktika antymonopolnoho rehulirovania v vedushchyh stranah zapada i Rosii [Theory and practice of antitrust regulation in the leading countries of the West and Russia]. *Novyi vek-New century,*78 [in Russian].
9. Astapov K. (2003). O hosudarstvennom rehulirovanii estestvennih monopolii [On state regulation of natural monopolies*]. Obshestvo i ekonomika - Society and Economy*, 4-5, 274-287 [in Russian].
10. Zelinska O.M. (2007). Osoblyvosti funktsionuvannia ta rehuliuvammia pryrodnoho monopolizmu [Features of the operation and regulation of natural monopolies]. *Visnuk Lvivskoi komertsiinoi akademii - Lviv Commercial Academy bulletin*, 27, 34-56 [in Ukrainian].
11. Zelena knyha. "Vdoskonalennia systemy tarufnogho rehuliuvannia pryrodnyh monopolii" ["Improving the system of tariff regulation of natural monopolies]. Available at http ://www.icps.com.ua [in Ukrainian].
12. Posibnyk z ekonomichnoho rehulivannia pryrodnyh monopolii. Mignarodnyi tsentr perspektyvnyh doslidzhen (2005). Retrieved from http://www.icps.com.ua [in Ukrainian].

Редакція отримала матеріал 25 вересня 2015 р.

УДК 336.201.2:658.15

Андрій АРТЕМЧУК

ОБҐРУНТУВАННЯ НАПРЯМКУ ЗАЛУЧЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙ У РОЗВИТОК ДІЯЛЬНОСТІ КОМПАНІЙ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ ГАЛУЗІ

Запропоновано підходи для забезпечення якості постачання електричної енергії споживачам, що полягає відповідно до міжнародних стандартів та національних нормативних документів у зменшенні технологічних витрат електроенергії та часу середньої тривалості довгих перерв в електропостачанні, шляхом розроблення інвестиційного проекту реконструкції розподільчих мереж обленерго. Розглянуто зв'язок технічного стану мереж енергопостачання з ефективністю їх функціонування та досягнення показників якості постачання електроенергії споживачам. Вибрано основні показники функціонування обленерго: технологічні витрати електроенергії і надійність роботи електромереж, з чим пов'язана тривалість довгих перерв в електропостачанні. Показано логічний зв'язок покращення якості енергопостачання та необхідності інвестицій у розвиток та реконструкцію відповідних мереж. Обґрунтовано напрямки інвестицій у проекти підвищення ефективності постачання електроенергії, з урахуванням засад проектного аналізу та впливу факторів інвестиційного проектного середовища, зокрема наявного інвестиційного потенціалу та інвестиційного ризику як фактора результативності інвестиційного проекту. Визначено особливості проектного аналізу як динамічного процесу, що протікає в часовій і предметній площинах. Встановлення меж цих площин визначають: мета проекту, реально доступні ресурси і організаційні заходи. Враховано необхідність віднесення до чинників інвестиційного ризику законодавчих умов, макроекономічної стабільності, рівня монополізації, рівня ринкової економіки і корумпованості у держав. Методичну основу дослідження становлять положення інвестиційної теорії та проектного аналізу, сучасні концепції управління, інвестиційного та проектного менеджменту, а також наукові праці вітчизняних і закордонних економістів, присвячені проблемам оцінки ефективності інвестицій інноваційних проектів, нормативні документи енергопостачальних компаній України. У процесі дослідження використано метод логічного узагальнення (при дослідженні особливостей застосування проектного аналізу інвестицій), системні методи, (при оцінці впливу, та визначенні діючих факторів середовища інвестиційного проекту), метод проектного аналізу (оцінка переваг і недоліків альтернативних варіантів проектів, постановки завдань, визначення пріоритетів).

Ключові слова: *якість енергопостачання, технологічні втрати, надійність, реконструкція енергомереж, інвестиції, інвестиційні проекти, проектний аналіз, середовище інвестиційних проектів.*

JEL: H110, H430, H800, K230

© Андрій Артемчук, 2015.

Постановка проблеми. Основним показником товару чи послуги для споживача є якість у сфері енергопостачання відсутність перерв та якість параметрів роботи електромереж. Ці показники роботи енергопостачальної Компанії прямо пов'язані з технічним станом електромереж і ефективністю їх функціонування.

На сьогодні головним критерієм оцінки ефективної роботи компаній енергетичної галузі є технологічні витрати електроенергії. На законодавчому рівні критерії оцінки ефективної роботи обленерго регламентують на урядовому рівні, зокрема Постановою Національної комісії регулювання електроенергетики України № 573 від 07.04.2011 р. затверджені цільові показники надійності електропостачання для ліцензіатів, що здійснюють господарську діяльність з передачі електричної енергії місцевими (локальними) електромережами, зокрема:

1. Індекс середньої тривалості довгих перерв (технологічні порушення в мережах ліцензіата та заплановані без попередження споживача) в електропостачанні в системі на рівнях напруги до 0,4–20 кВ для міських населених пунктів не більше – 250 хв;

2. Індекс середньої тривалості довгих перерв (технологічні порушення в мережах ліцензіата та заплановані без попередження споживача) в електропостачанні в системі на рівнях напруги до 0,4–20 кВ для сільських населених пунктів не більше – 580 хв.

У разі перевищення середньої тривалості довгих перерв в електропостачанні споживачів на обленерго будуть накладатись штрафні санкції. Отже, є два основні показники роботи обленерго це – технологічні витрати електроенергії і надійність роботи електромереж, з чим пов'язана тривалість довгих перерв в електропостачанні. Основними джерелами технологічних витрат електроенергії (ТВЕ) при реалізації ліцензованих видів діяльності енергопостачальної Компанії із передачі електроенергії є такі:

– втрати у зв'язку із незадовільним станом системи електричних мережах;

– втрати у зв'язку із незадовільним станом системи обліку електроенергії

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Основним напрямком забезпечення енергопостачання відповідно до міжнародних стандартів є реконструкція розподільчих мереж обленерго з метою зменшення технологічних витрат електроенергії та часу середньої тривалості довгих перерв в електропостачанні споживачів. Для реконструкції розподільчих мереж необхідно інвестувати значні кошти. Заходи щодо реконструкції із залученням інвестицій реалізують шляхом розроблення інвестиційного проекту.

Мета статті полягає в обґрунтуванні напрямку інвестицій у проекти підвищення ефективності постачання електроенергії.

Інвестиційний проект – це сукупність заходів, реалізація яких на умовах фінансової самоокупності за рахунок коштів бенефіціара, або розвитку інституціональної спроможності органу виконавчої влади, установи чи організації, у рамках якого погашення та обслуговування позики здійснюється за рахунок коштів державного бюджету (Постанова КМУ від 26.11.2008 № 1027).

Проект, на відміну від програми, в якій зазвичай задаються цілі якоїсь діяльності, засоби їх досягнення, часові межі, інколи необхідні ресурси, і на відміну від плану, яким задається часова послідовність визначених дій з розподілом необхідних ресурсів для їх здійснення, визначається як діяльність, доцільність якої регламентується і оцінюється правилами та процедурами, система яких має назву "проектний аналіз" (надалі ПА).

ПА – це інструмент попередньої розробки проекту розвитку будь-якої діяльності.

Концепція ПА полягає в розгляді проекту як процесу, який складається з послідовних фаз, стадій та етапів, і як структури, елементами якої є цілі, ресурси і заходи.

ПА – це сукупність методів і прийомів, за допомогою яких можна розробити оптимальний проект у документальному вигляді і визначити умови його успішної реалізації.

ПА – динамічний процес, що протікає в двох площинах, – часовій і предметній.

У часовій площині зазначають терміни виконання усіх робіт, що забезпечують виконання проекту, починаючи від виникнення самої ідеї проекту і до його завершення.

У предметній площині здійснюється аналіз і розробка проекту щодо змісту та структури робіт.

Встановлення меж цих площин визначають: мета проекту, реально доступні ресурси і організаційні заходи.

Метод проектного аналізу уможливлює системно оцінити достоїнства і недоліки альтернативних варіантів проектів за допомогою завдання логічних рамок для:

– збору і аналізу даних;

– постановка завдань, які потребують першочергового вирішення;

– визначення інвестиційних пріоритетів;

– розгляду альтернативних варіантів;

– обґрунтування проектів до реалізації та ухвалення рішення про їх фінансування.

Основними функціями ПА є такі:

– розробка впорядкованої структури збору даних, що дає змогу здійснювати обґрунтований вибір інвестиційного проекту;

– оптимізація процесу ухвалення рішень, ґрунтуючись на аналізі альтернативних варіантів, визначення черговості виконання заходів і виборі оптимальних для цього проекту технологій;

– чітке визначення організаційних, фінансових, технологічних, соціальних і екологічних проблем, що виникають на різних стадіях реалізації проекту;

– сприяння ухваленню компетентних рішень щодо доцільності використання ресурсів для реалізації проекту.

Важливою частиною інвестиційного проекту є цикл проекту – схема або алгоритм, за допомогою якого відбувається завдання у певній послідовності дій при розробці і впровадженні проекту.

Передінвестиційна фаза – визначення інвестиційних можливостей; аналіз альтернативних варіантів і попередній вибір проекту.

Інвестиційна фаза – встановлення правової, фінансової і організаційної основ для здійснення проекту; придбання і передача технологій; детальне проектне опрацьовування і висновок контрактів; придбання землі, будівельні роботи й установка устаткування; маркетинг; набір і навчання персоналу; здача в експлуатацію і пуск.

Фаза експлуатації.

У довгостроковому плані аналізують вибрану інвестиційну стратегію, обсяги фінансування щодо виконання проекту, а також ефективність його реалізації. У короткостроковому плані розглядається можливе виникнення проблем, пов’язаних із застосуванням вибраної технології, роботою устаткування або кваліфікацією персоналу.

Ідентифікація – перша стадія циклу стосується вибору або генерації таких основоположних ідей, які можуть забезпечити виконання поставлених завдань щодо впровадження інвестицій. На цій стадії слід скласти перелік всіх можливих ідей, здатних забезпечити виконання цілей реалізації поставлених завдань проекту.

На другій стадії проекту (розробка) необхідно вирішити питання, чи слід продовжувати розгляд інноваційної ідеї, чи ні. Для цього потрібне послідовне уточнення проекту за всіма його параметрами, а саме: за його технічними характеристиками, впливом на навколишнє середовище, ефективністю і фінансовою здійсненністю, прийнятністю за соціальними і культурними міркуваннями, а також за масштабами організаційних заходів.

На завершальному етапі розробки проекту готуються детальні обґрунтування його доцільності і здійсненності з виявленням тих компонентів проекту, які принесуть максимальну ефективність.

Експертиза забезпечує остаточну оцінку всіх аспектів проекту перед запитом або вирішенням про фінансування проекту. На стадії експертизи увага, як правило, концентрується на оптимальному варіанті і здійснюється детальне вивчення фінансово-економічної ефективності, чинників невизначеності і ризиків, а також будь-яких змін у керівництві або політиці, які буде потрібно для успішного здійснення проекту.

Під реалізацією проекту мається на увазі виконання необхідних робіт з метою досягнення цілей проекту. На стадії реалізації ведеться спостереження і контроль за всіма видами робіт або діяльності в міру розвитку проекту, а також інспекція і контроль якості робіт, що проводяться.

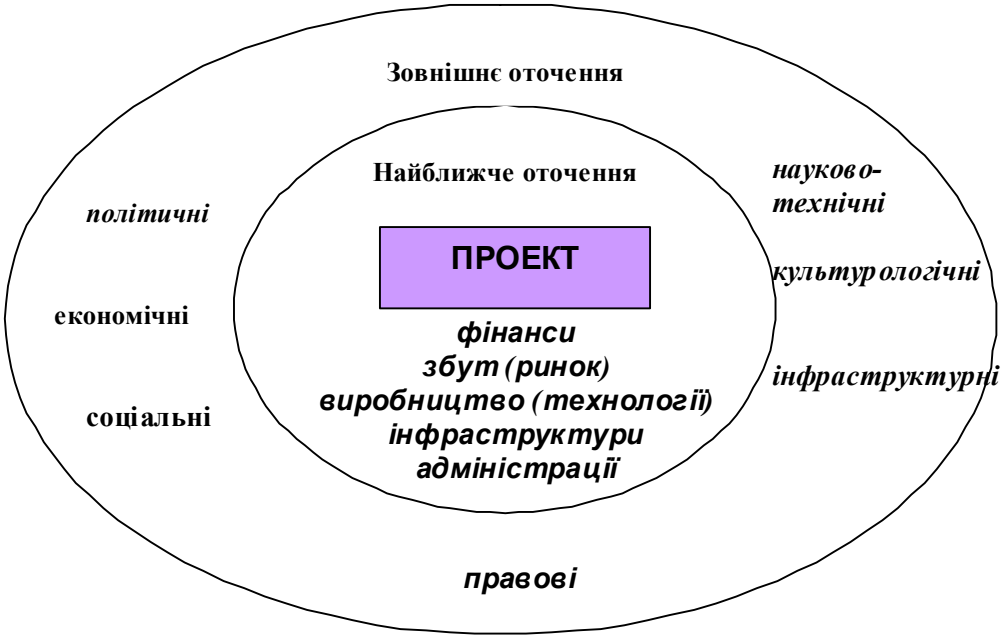

Рис. 1. ***Середовище інвестиційного проекту***

На стадії оцінки (завершальної стадії) визначається досягнута або не досягнута мета проекту і отримують більший рівень знань з отриманого досвіду для використання їх у розробленні наступних проектів. У ході цієї стадії потрібно порівняти фактичні результати проекту з тим, що було заплановано.

Результати інвестиційного проекту – це сукупність економічних, правових, регуляторних, політичних та інших факторів, які визначають ступінь ризику капіталовкладень та можливість їх ефективного використання після реалізації проекту.

Визначальним фактором результативності інвестиційного проекту є наявний інвестиційний потенціал та інвестиційний ризик.

Інвестиційний потенціал – об'єктивні передумови можливості країни (регіону) для інвестицій, до яких належать: природні ресурси, основні фонди, робоча сила та інфраструктура.

Інвестиційний ризик – це ймовірність втрат інвестицій, до яких належать: законодавчі умови, макроекономічна стабільність, рівень монополізації, рівень ринковості економіки і криміногенність (корумпованість) у державі.

Основні акти законодавства, що впливають на інвестиційний клімат в Україні, такі:

- Конституція України;
- Господарський, Цивільний, Земельний кодекси України;
- Закони України: "Про банки і банківську діяльність", "Про бухгалтерський облік та фінансову звітність", "Про господарські товариства", "Про державне регулювання ринку цінних паперів", "Про заставу", "Про захист іноземних інвестицій в Україні", "Про режим іноземного інвестування", "Про усунення дискримінації в оподаткуванні суб'єктів підприємницької діяльності, створених з використанням майна та коштів вітчизняного походження", "Про зовнішньоекономічну діяльність", "Про інвестиційну діяльність", "Про інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди)" та інші.

Форми здійснення інвестицій в Україні такі:

– часткова участь у підприємствах, що створюються спільно з українськими юридичними і фізичними особами, або придбання частки діючих підприємств;

– створення підприємств, що повністю належать іноземним інвесторам, філій та інших відокремлених підрозділів іноземних юридичних осіб або придбання у власність діючих підприємств повністю;

– придбання нерухомого чи рухомого майна шляхом прямого одержання майна та майнових комплексів або у вигляді акцій, облігацій та інших цінних паперів;

– придбання прав на користування землею самостійно чи за участю українських юридичних або фізичних осіб та використання природних ресурсів на території України;

– придбання інших майнових прав;

– господарська (підприємницька) діяльність на основі угод про розподіл продукції;

– інші форми, які не заборонені законами України, в тому числі без створення юридичної особи на підставі договорів із суб'єктами господарської діяльності України.

Гарантії іноземним інвесторам, закріплені в національному законодавстві:

– гарантії щодо примусового вилучення, а також від незаконних дій органів влади та їх посадових осіб;

– компенсація і відшкодування збитків іноземним інвесторам;

– у разі припинення інвестиційної діяльності гарантії переказу прибутків та використання доходів від іноземних інвестицій.

Відповідно до державних гарантій іноземні інвестиції в Україні не підлягають націоналізації.

Характеристики інвестиційної оцінки привабливості окремих галузей:

– відносини власності та монополізм у галузі;

– попит на продукцію;

– фінансовий стан галузі;

– вплив на оточуюче середовище;

– соціально-політичний клімат на підприємствах галузі.

Завдання Програми економічних реформ:

– створення порядку, законодавчих засад оцінювання інвестиційних проектів (включно з аналізом вигід і витрат);

– запровадження Державного реєстру інвестиційних проектів та їх моніторинг;

– підвищення інвестицій та оновлення інфраструктури на місцях;

– запровадження стандартних процедур конкурсного відбору проектів, що мають реалізовуватися за рахунок бюджетних коштів;

– місцевими органами влади, посилення прав кредиторів щодо своєчасного погашення й обслуговування місцевого боргу.

Реалізація Програми економічних реформ "Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава" (на загальнонаціональному рівні) у частині, що стосується бюджетної підтримки інвестиційних проектів програмою передбачені такі заходи:

– впровадження на рівні головних розпорядників бюджетних коштів середньострокових інвестиційних планів у межах граничних сум середньострокового бюджету з проектів, що пройшли процедуру оцінювання;

– інтеграція процесу формування інвестиційних проектів у загальний бюджетний процес та чіткий розподіл повноважень (підготовка, оцінювання й впровадження – Мінекономіки й Мінфін; відбір – Кабінет Міністрів);

– створення бази даних щодо стану державних активів і впливу нових інвестицій, законодавче визначення критеріїв та принципів розподілу інвестиційних субвенцій;

– спрямування надпланових доходів і доходів від приватизації до Фонду майбутніх поколінь для фінансування пріоритетних інвестиційних проектів і соціальних реформ.

Висновки. Забезпечення якості енергопостачання відповідно до міжнародних стандартів можлива лише шляхом реконструкції розподільчих мереж обленерго з метою зменшення технологічних витрат електроенергії та часу середньої тривалості довгих перерв в електропостачанні споживачів. Внаслідок залучення інвестицій для реконструкції розподільчих мереж обленерго технологічні витрати електроенергії можна знизити до рівня відповідному більшості європейських країн.

Література

1. *Постанова КМУ від 26.11.2008 № 1027 "Про порядок ініціювання, підготовки та реалізації проектів економічного і соціального розвитку України, що підтримуються міжнародними фінансовими організаціями".*
2. *Постанова КМУ від 01.03.2010 № 243 "Про затвердження Державної цільової економічної програми енергоефективності і розвитку сфери виробництва енергоносіїв з відновлюваних джерел енергії та альтернативних видів палива на 2010–2015 роки".*
3. *Матеріали семінару-тренінгу "Основи проектного аналізу для фахівців енергетичного сектора". – м. Київ: "Центр сприяння реформ в енергетиці", 26–29 жовтня 2010 р.*
4. *Гительман Л. Д. Эффективная энергокомпания: Экономика. Менеджмент. Реформирование / Л. Д. Гительман, Б. Е. Ратников. – М. : ЗАО "Олимп-Бизнес", 2002. – 544 с.*
5. *Попов В. Деловое планирование / В. Попов. – М. : Финансы и статистика, 1997. – 366 с.*
6. *Рудольф Ф. Бизнес-план. Профессиональное составление и убедительная*

презентация / Рудольф Ф., Ліхтенберг С. – М. : ОЛМА-ПРЕСС, 2004. – 224 с.
7. *Степанова Г. Н. Стратегический менеджмент. Планирование на предприятии : учеб. пособие / Г. Н. Степанова. – М. : Изд-во МГУП, 2001. 136 с.*
8. *Аналіз і розробка інвестиційних проектів / [Цигилик І. І., Кропельницька С. О., Білий М. М., Мозіль О. І.]. – К. : Центр навч. л-ри, 2005. – 160 с.*
9. *Інвестиційні програми ПАТ "Хмельницькобленерго на 2011–2015 роки.*
10. *Настанова з якості ВАТ ЕК "Хмельницькобленерго" / під ред. Козачук О. І., Герасимчук В. М. – Хмельницький : ВАТ ЕК "ХОЕ", 2005. –70.*
11. *Програми розвитку електричних мереж напругою 35-110 кВ та визначення обсягів реконструкції електричних мереж напругою 0,4-10 кВ на 2011–2015 роки.*
12. *Стратегії економічного і соціального розвитку Хмельницької області на 2004–2015р.р. затвердженої рішенням сесії Хмельницької обласної ради № 4-13/2004 від 15 вересня 2004 р.*
13. *Методичні матеріали "Організація ефективної роботи енергопостачальних організацій в боротьбі з витратами електроенергії" ТОВ "Укренего-консалтінг" / Скиба А. І., Шпак Я. К. – К., 2004.*
14. *ГОСТ 13109-97 "Нормы качества электрической энергии в системах электроснабжения общего назначения" Київ Держстандарт України 1999.*
15. *ГНД 34.09.204-2004 "Методичні вказівки з аналізу технологічних витрат електроенергії та вибору заходів щодо їх зменшення" ОЕП "ГРІФРЕ" Київ 2004.*

Reference

1. Postanova KMU (2008). "Pro poriadok initsiiuvannia pidhotovky ta realizatsii proektiv ekonomichnoho i sotsialnoho rozvytku Ukrainy, sho pidtrymyiutsia mizhnarodnymy finansovymy organizatsiiamy" [On the order of initiation, preparation and implementation of economic and social development of Ukraine, supported by international financial institutions]. [In Ukrainian].
2. Postanova KMU (2010). "Pro zatverdzhennia derzhavnoi tsilovoi ekonomichnoi prohramy enerhoefektyvnosti i rozvytku sfery vyrobnytstva enerhonosiiv z vidnovliuvanyh dzherel enerhii ta alternatyvnyh vydiv palyva na 2010-2015 roky" [On approval of the state target economic energy efficiency programs and development of energy production from renewable energy sources and alternative fuels for 2010-2015]. [In Ukrainian].
3. Materialy seminaru-treninhu (2010). "Osnovy proektnoho analizu dlia fahivtsiv enerhetychnogo sektora" [Basics of project analysis for professionals of the energy sector]. *"Tsentr spryiannia reform v enerhetytsi" - Center of assistance of the reforms in the energy sector*. [In Ukrainian].
4. Hitelman L.D.,Ratnykov B.E.(2002). Efektivnaia enerhokompania: Ekonomika. Menedzhment.Reformirovanie [In Ukrainian]. [Efficient energy company Economics. Management. Reforming]. *ZAO "Olimp - Biznes" - ZAO "Olympus-Business"*,544 [In Russian].
5. Popov V.(1997). Delovoe planirovanie [Business planing*]. "Finansy i statistika" – "Finance and statistics",*366 [In Russian].
6. Rudolf F., Lihtenberh S. (2004). Biznes-plan. Profesionalnoe sostavlenie i ubeditelnaia prezentatsyia. [Business Plan. Professional preparation and convincing presentation].*OLMA-PRESS-OLMA PRESS*, 244 [In Russian].

7. Stepanova H.N.(2001). Stratehicheskii menedzhment. Planirovanie na predpriatii [Strategic Management. Planning in the enterprise]. *MHUP-MHUP*, 136 [In Russian].
8. Tsyhlyk I.I.,Kropelnytska S.O., Bilyi M.M., Mozil O.I.(2005). Analiz i rozrobka investytsiinyh proektiv [Analysis and development of investment projects]. *Tsentr navchalnoi literatury - Center of educational literature*,160 [in Ukrainian].
9. Investytsiini prohramy PAT "Hmelnytskoblenerho" na 2011-2015 roky [Investment programs of public company "Hmelnytskoblenergo] [In Ukrainian].
10. Kozachuk O.I., Herasymchuk O.M. (2005). Nastanova z iakosti VAT EK "Hmelnytskoblenerho" [Guidelines for quality of public company "Hmelnytskoblenerho"], 70 [In Ukrainian].
11. Prohramy rozvutku elektrychnyh merezh napruhoiu 35-110 kV ta vyznachennia obsiahiv rekonstruktsii elektrychnyh merezh napruhoiu 0,4 -10 kV na 2011-2015 roky. [Development of the program of electrical networks with 35-110 voltage and determination the volume of reconstruction of electric networks with 0.4-10 voltage for 2011-2015]. [In Ukrainian].
12. Stratehii ekonomichnoho i sotsialnoho rozvytku Hmelnytskoi oblasti na 2004-2015 roky (2004). [Strategy of economic and social development of Hmelnytskiy region for 2004-2015*]. Rishennia sesii Hmelnytskoi oblasnoi rady- Resolution of the Khmelnytskiy Regional Council*, 4-13 [In Ukrainian].
13. Skyba A.I. Shpak IA .K.(2004). Metodychni materialy "Orhanisatsia efektyvnoi roboty enerhopostachalnyh orhanisatsii v borotbi z vytratamy elektroenerhii" TOV "Ukrenerhokonsaltinh"["Organisation of effective work of power supply organizations in dealing with the cost of electricity of enterprise with limited liability "Ukrenegokonsalting"] [In Ukrainian].
14. HOST 13109-97 "Normy kachestva elektricheskoi enerhii v sistemah elektrosnabgenia obsheho naznachenia" (1999). [Quality norms of electrical energy in electric power systems of general purpose]. *Derzhstandard Ukrainy -State Standard of Ukraine* [In Ukrainian].
15. HND 34.09.204-2004 "Metodychni vkazivky z analizu technologichnyh vytrat elektroenerhii ta vyboru zahodiv shodo ih zmenshennia" (2004). [Guidelines for the analysis of technical losses of electricity and choice of steps for their reduction] *OEP "HRIFRE" – OEP "GRIFRE"* [In Ukrainian].

Редакція отримала матеріал 25 вересня 2015 р.

ОБЛІК І АУДИТ

УДК 657.41

Олександра ПАТРЯК

ОБЛІК КОРПОРАТИВНИХ ПРАВ ЗА СТАДІЯМИ ЖИТТЄВОГО ЦИКЛУ: ПРАКТИЧНИЙ АСПЕКТ

Відсутність єдиної методики бухгалтерського обліку емітованих корпоративних прав призводить до зниження якості облікової інформації, що використовується користувачами для ухвалення економічних рішень, зокрема інвестиційних. У зв'язку з цим зростає потреба в удосконаленні існуючих підходів до бухгалтерського обліку операцій з корпоративними правами власної емісії.

Метою дослідження є розвиток теоретичних положень та розробка практичних рекомендацій щодо удосконалення бухгалтерського обліку корпоративних прав для забезпечення підвищення якості обліково-інформаційного забезпечення системи ухвалення управлінських рішень емітентами корпоративних паперів у межах управління системою фінансування діяльності.

У процесі дослідження застосовано загальнонаукові та спеціальні методи і прийоми пізнання. За допомогою встановлення причинно-наслідкового зв'язку, а також застосуванням методу моделювання сформовано комплексний порядок облікового відображення операцій з корпоративними правами за стадіями їхнього життєвого циклу.

За результатами проведеного дослідження обґрунтовано порядок відображення таких операцій за стадіями життєвого циклу корпоративних прав. Запропоновані методики враховують цивільно-правовий статус суб'єктів корпоративних відносин, а також вимоги до оподаткування відповідних господарських операцій. Застосування таких розробок сприятиме підвищенню якості обліково-інформаційного забезпечення ухвалення управлінських рішень щодо стану та перспектив фінансування діяльності підприємства.

Представлені у статті розробки є комплексним методичним забезпеченням обліку корпоративних прав, що досягається шляхом врахування етапів життєвого циклу корпоративних прав. Використання такого підходу дасть змогу підвищити достовірність облікових даних щодо операцій з корпоративними правами, стану виконання зобов'язань за такими операціями. Крім того, це сприятиме створенню інформаційної бази виконання вимог податкового законодавства щодо оподаткування доходів інвестора від корпоративних прав.

Прикладне значення отриманих результатів полягає у підвищенні якості обліково-інформаційного забезпечення процесу ухвалення управлінських рішень щодо використання корпоративних прав як інструменту фінансування діяльності.

Ключові слова: *корпоративні права, статутний капітал, вилучений капітал, дивіденди, бухгалтерський облік.*

JEL: M 410

© Олександра Патряк, 2015.

Постановка проблеми. Забезпечення інформаційного підґрунтя для здійснення аналітичних розрахунків та прогнозування подальшого розвитку підприємства, пов'язаного із залученням і оптимізацією джерел фінансування діяльності, здійснюється на підставі інформації щодо емісії та обігу корпоративних прав, що формується у системі бухгалтерського обліку. Оскільки дані, потрапляючи в систему бухгалтерського обліку, систематизуються та перетворюються у масив облікової інформації, важливим інструментом підвищення достовірності інформації про операції підприємства корпоративними правами є удосконалення порядку застосування елементів методу бухгалтерського обліку при відображенні вказаних вище господарських операцій. Проте відсутність єдиної науково обґрунтованої методики облікового відображення емітованих корпоративних прав призводить до втрати зіставлення фінансової звітності, що може вводити в оману інвесторів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемні питання бухгалтерського обліку, зокрема проблеми удосконалення методики бухгалтерського обліку корпоративних прав та проблеми облікової підтримки управлінських рішень, у своїх дослідженнях вивчають З.-М. В. Задорожний [1], М. С. Пушкар [2], М. Р. Лучко [3], Н. Б. Кащена [4], В. Г. Козак [5], А. О. Фатенок-Ткачук [6]. Питання нарахування та обліку штрафних санкцій за порушення виконання договірних зобов'язань, у тому числі порушень порядку погашення зобов'язань перед учасниками досліджують К. В. Романчук [7], К. В. Шиманська [7].

Постановка завдання. Метою дослідження є розвиток теоретичних та практичних положень щодо удосконалення бухгалтерського обліку корпоративних прав для забезпечення підвищення якості обліково-інформаційного забезпечення системи ухвалення управлінських рішень емітентами корпоративних паперів у межах управління системою фінансування діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інтеграція економіки України у європейську та світову, покращення інвестиційного клімату у державі вимагають наявності якісної і достовірної інформації про фінансовий стан та господарську діяльність її підприємств [1, с. 163]. У зв'язку з цим набуває актуальності розгляд методичних положень бухгалтерського обліку корпоративних прав у емітента, оскільки їх науково обґрунтоване удосконалення сприяє формуванню якісної та достовірної інформації, адекватної потребам ухвалення управлінських рішень.

Так, щодо значення облікової інформації для забезпечення інформаційних потреб системи управління М. С. Пушкар зазначає: "Система обліку має цінність не сама по собі, а як ланка забезпечення зворотного зв'язку в контурі циклу управління. Лише фактична інформація, що формується у системі обліку, має цінність для управління, коли вона порівнюється з певним еталоном, знаходяться відхилення і на її основі приймаються відповідні управлінські рішення" [2, с. 179].

На інформаційному значенні системи бухгалтерського обліку у забезпеченні функціонування системи управління наполягає М. Р. Лучко, який, досліджуючи предмет бухгалтерського обліку з метою встановлення його місця та ролі в системі управління господарським ризиком, називає бухгалтерський облік "інформаційною базою, яка використовується для управління бізнесом" та відводить йому роль функції управління [3, с. 103].

Відповідно до Інструкції про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку [8], емітовані корпоративні права обліковуються у складі власного капіталу за кредитом рахунка 40 "Зареєстрований капітал", де відображається "стан і рух статутного й іншого

зареєстрованого капіталу, пайового капіталу підприємства <…>, а також внесків до оголошеного, але ще не зареєстрованого статутного капіталу" [8]. Реформування цей рахунок зазнав у 2013-2014 рр. і полягало воно у запровадженні поняття "зареєстрований капітал", під яким об'єднали статутний та пайовий капітал, хоча у Господарському та Цивільному кодексах вживається термін "статутний (складений)" капітал. Ця термінологічна неузгодженість не спричиняє проблем у системи облікового відображення операцій із власним капіталом, а самі зміни назв та змістовного наповнення рахунка 40 вважаємо більш прийнятними для ведення бухгалтерського обліку. Н. Б. Кащена [4] запропонувала введення додаткових рахунків другого рівня до рахунка 40 та 46, на яких відображалась би інформація про види зареєстрованих і несплачених акцій. Такий варіант обліку акцій власної емісії забезпечує оперативне одержання інформації про величину реально сплаченого капіталу та суму невиконаних у повному обсязі зобов'язань учасників.

Останні зміни до Плану рахунків бухгалтерського обліку (розмежування статутного капіталу та внесків до незареєстрованого статутного капіталу) дають змогу врахувати момент переходу права власності на об'єкти активів, а також змінити тривалість у часі процесів реєстрації змін статутного капіталу. Крім того, корисним за емісії корпоративних прав, є поділ рахунка 46 на аналітичні рахунки за кожною юридичною та фізичною особою (інвесторами), що забезпечить дієвий моніторинг стану погашення зобов'язань учасників за внесками до статутного капіталу. Пропонований порядок облікового відображення наведено в табл. 1.

Таблиця 1

Господарські операції емітента щодо емісії корпоративних прав

№ з/п	Господарська операція	Кореспонденція рахунків		Сума, грн.
		Д-т	К-т	
1.	Оголошення емісії корпоративних прав	46	404	1 722 500,00
2.	Отримання активів в обмін на корпоративні права			
2.1.	- у грошовій формі	31	46	522 500,00
2.2.	- у негрошовій формі	15, 20, 22, 28	46	1 000 000,00
3.	Визнано податковий кредит з ПДВ	641	46	200 000,00
4.	Реєстрація капіталу в органах виконавчої влади	404	401	1 722 500,00
	У разі відмови від реєстрації:			
5.	Повернуто отримані активи у зв'язку з відмовою у реєстрації змін статутного капіталу	404	15, 20, 22, 28, 31	1 522 500,00
6.	Сторновано податковий кредит з ПДВ	641	404	200 000,00

Примітка. Сформовано автором на основі умовних даних.

Як видно з табл. 1, в обліку виникає заборгованість за внесками учасників в обмін на корпоративні права – її можна побачити за дебетом рахунка 46 "Неоплачений капітал", а оплачені внески зменшать рахунок 46 (за кредитом) з одночасним збільшенням рахунків активів залежно від виду внеску. Таким чином, облік вказаної заборгованості слід вести за окремими юридичними та фізичними особами, що дасть змогу враховувати їх статус платників ПДВ під час передачі їм корпоративних прав в обмін на внесені ними активи (крім грошових коштів) у зв'язку з тим, що ст. 185 Розділу V Податкового кодексу України [9] така операція є об'єктом оподаткування ПДВ. Вивчення

змісту Інструкції до Плану рахунків дозволило виявити недоліки в описі субрахунка 404 "Внески до незареєстрованого статутного капіталу". Зокрема, в цьому документі вказано: "Сальдо субрахунку 404 після реєстрації статутного капіталу в установленому порядку списується у кореспонденції із кредитом субрахунку 401" [8]. Проте в наведеній далі потенційній кореспонденції рахунка 40 за дебетом і за кредитом з іншими рахунками можливості кореспондування субрахунків рахунка 40 між собою не передбачено. Тому вважаємо за необхідне уточнення тексту Інструкції про застосування Плану рахунків відповідними кореспонденціями.

В. Г. Козак вважає що, облік витрат на емісію акцій потрібно вести на рахунках "Загальновиробничі витрати" або "Витрати обігу" [5]. На перший погляд, це витрати фінансового характеру і відповідно до цього повинні відображатися на рахунку 952 "Інші фінансові витрати", проте багато фахівців вважають помилковим застосування до акцій словосполучення "позиковий капітал", яке є недоречним, оскільки цей вид фінансування відноситься до власних джерел, а не позикових. Тому, враховуючи вимоги п. 18 та п. 17 П(С)БО 16 "Витрати" [10], зауважимо, що до фінансових витрат відносяться витрати на залучення позикового капіталу, а витрати, пов'язані з реєстрацією корпоративних прав, можна класифікувати як загальні корпоративні витрати та віднести до адміністративних витрат.

Однією із особливостей використання корпоративних прав як інструменту фінансування діяльності є виникнення додаткових зобов'язань емітента за корпоративними правами, що виникає у зв'язку зі збільшення вартості частки володіння, зокрема за рахунок частки інвестора у чистому прибутку.

В. Г. Козак запропонував "до рахунка 67 "Розрахунки з учасниками" відкрити субрахунок 673 "Розрахунки з учасниками по депонованих дивідендах", які після визначеного терміну зберігання будуть зараховуватися до додаткового капіталу з наступним використанням на відтворення" [5].

Для реалізації вимог Закону України "Про акціонерні товариства" О. І. Пилипенко запропонував методику обліку створення та використання фонду нарахування дивідендів акціонерам за рахунок нерозподіленого прибутку" з реальним зарезервуванням грошових коштів на спеціальному поточному рахунку [11].

Відповідно до Інструкції про застосування Плану рахунків, нарахування і виплата дивідендів за корпоративними правами відображаються на субрахунку 671 "Розрахунки за нарахованими дивідендами", зокрема на ньому "обліковують дивіденди, нараховані власникам простих та привілейованих акцій (часток у статутному капіталі) за рахунок прибутку або інших, передбачених установчими документами, джерел" [8]. Учасниками (акціонерами) товариства можуть бути як фізичні, так і юридичні особи, а в окремих випадках держава та територіальні громади (це врегульовано ч. 1 ст. 114 Цивільного кодексу України [12], ст. 3 Закону України "Про господарські товариства" [13], ч. 1 ст. 4 Закону України "Про акціонерні товариства" [14], ч. 1 ст. 63 Господарського кодексу України [15]), причому з різними цивільно-правовими статусами та на різних системах оподаткування. Тому на практиці виникає потреба забезпечення правильного нарахування та оподаткування дивідендів як виду доходів таких осіб.

Зауважимо, що оцінка господарських операцій з нарахування дивідендів здійснюється відповідно до протокольних рішень учасників (акціонерів), у яких зафіксовано суми пропорційної часткам виплати, яка визначається на основі показника бухгалтерського прибутку, тобто показника графи 3 р. 2350 форми № 2 "Звіт про фінансові результати (Звіт про сукупний дохід)".

Іншим проблемним питанням практики діяльності підприємств-емітентів, тим більше в умовах фінансової нестабільності, є неможливість своєчасного погашення кредиторської заборгованості у сумі нарахованих дивідендів.

К. В. Романчук та К. В. Шиманська у своєму дослідженні із цієї проблематики зазначають "негативну динаміку збільшення кількості випадків притягнення до господарсько-правової відповідальності у зв'язку з неналежним виконанням умов договорів <…>" та низький рівень захисту прав власності [8]. Зауважимо, що порушення платіжної дисципліни зумовлює додаткові зобов'язання емітента, зокрема пов'язані з порушенням норм Цивільного кодексу України щодо розрахунків з учасниками за дивідендами.

Базуючись на визначенні грошового зобов'язання, можемо зробити висновок, що дивіденди до них відносяться також, оскільки відповідно до ч. 1 ст. 30 Закону України "Про акціонерні товариства" [14], акціонерні товариства в Україні мають право виплачувати дивіденди виключно в грошовій формі. Тому у випадку прострочення їх виплати у встановлені строки застосовуються норми п. 2 ст. 625 Цивільного кодексу України. Відповідно до них підприємство має сплатити "суму боргу з урахуванням встановленого індексу інфляції за весь час прострочення, а також три проценти річних від простроченої суми, якщо інший розмір процентів не встановлений договором або законом" [12]. Таким чином, строки, визначені у задокументованому протокольному рішенні щодо виплати дивідендів, є підставою для того, щоб вважати оголошеним грошове зобов'язання з їх виплати. За відсутності своєчасних грошових виплат у емітента виникають зобов'язання згідно зі ст. 625 Цивільного кодексу України [12].

Такі зобов'язання відносяться до витрат періоду, проте вважаємо за недоцільне відносити їх до інших операційних витрат (за чинною методикою – у дебет субрахунка 948 "Штрафи, пені, неустойки"), оскільки фактично такі витрати у сумі штрафних санкцій пов'язані з фінансовою діяльністю підприємства (виходячи з визначення фінансової діяльності у абз. 36 п. 3 НП(С)БО 1 "Загальні вимоги до фінансової звітності" [17] та практики віднесення дивідендів до її складу для цілей складання Звіту про рух грошових коштів). Натомість, більш обґрунтованим буде віднесення їх до рахунка 95 "Фінансові витрати" (у дебет субрахунка 952 "Інші фінансові витрати").

З урахуванням вимог чинного Податкового кодексу України [9] у табл. 2 обґрунтовано методичний підхід до обліку дивідендів за емітованими корпоративними правами, що включає порядок бухгалтерського обліку: 1) нарахування та виплати дивідендів виходячи з цивільно-правового статусу акціонера (учасника), обраної ним системи оподаткування; 2) нарахування штрафних санкцій за прострочення виконання грошового зобов'язання емітента за нарахованими дивідендами.

Таблиця 2

Господарські операції емітента щодо нарахування зобов'язань

№ з/п	Господарська операція	Кореспонденція рахунків		Сума, грн.
		Д-т	К-т	
1	2	3	4	5
1.	Нараховано дивіденди акціонерам (учасникам):			
1.1	– юридичним особам-резидентам	443, 43	671	100 000,00
1.1.1	Нараховано авансовий внесок з податку на прибуток за виплати дивідендів	$641_{ПнП/юо}$	311	18 000,00
1.2	– юридичним особам-нерезидентам	443, 43	671	100 000,00

Продовження таблиці 2

1	2	3	4	5
1.2.1	Нараховано авансовий внесок з податку на прибуток за виплати дивідендів	641$_{ПнП/фо}$	311	18 000,00
1.3	– фізичним особам-резидентам			
1.3.1	Нараховано дивіденди	443, 43	671	100 000,00
1.3.2	Утримано ПДФО	671	641$_{(ПДФО)}$	5 000,00
1.3.3	Утримано військовий збір	671	641$_{(ВЗ)}$	1 500,00
1.4	– фізичним особам-нерезидентам			
1.4.1	Нараховано дивіденди	443, 43	671	100 000,00
1.4.2	Утримано ПДФО	671	641$_{(ПДФО)}$	5 000,00
1.4.3	Утримано військовий збір	671	641$_{(ВЗ)}$	1 500,00
1.5	Нараховано штрафні санкції за порушення строків виплати дивідендів:			
1.5.1	– пеню (умовно прострочення складає 60 днів, облікова ставка НБУ 22%)	**952**	**672**	**4 057,64**
1.5.2	– індекс інфляції за весь час прострочення (індекс інфляції за вересень становить 102,3%, за жовтень – 98,7%)	**952**	**672**	**907,04**
1.5.3	– 3% річних від простроченої суми*	**952**	**672**	**461,10**
1.6	Погашено заборгованість перед учасниками за дивідендами	671	311	93 500,00
1.7	Погашено заборгованість перед учасниками за штрафними санкціями	672	311	5425,78

Примітки. Напівжирним шрифтом виділено пропозиції автора.

Сформовано автором на основі умовних даних.

Запропонований підхід дасть змогу врахувати цивільно-правовий статус учасників (акціонерів), забезпечить правильність оподаткування їх доходів у вигляді дивідендів, що забезпечить емітенту виконання законодавчо встановленого обов'язку розкриття інформації про кінцевих вигодоодержувачів за емітованими корпоративними правами.

Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку не дає вказівок щодо інформаційної місткості субрахунків рахунка 45 "Вилучений капітал", зокрема встановлення величини вилученого капіталу, проте на практиці фактично виплачену суму коштів у разі виходу учасника відображають за кредитом цього рахунка (без врахування номінальної вартості відповідних часток або акцій). Вважаємо такий підхід необґрунтованим, оскільки величина вилученого капіталу має свідчити про номінальну вартість частки для забезпечення достовірного встановлення відсоткової участі учасника у капіталі. Тому для удосконалення методики обліку операцій з викупу корпоративних прав пропонуємо порядок їх відображення (табл. 3).

Таблиця 3

Господарські операції емітента щодо викупу корпоративних прав

№ з/п	***Господарська операція***	***Кореспонденція рахунків***		***Сума, грн.***
		Д-т	***К-т***	
1	2	3	4	5
1.	Оформлено викуп корпоративних прав (часток, акцій) у учасника			
1.1.	Якщо вартість викупу корпоративних прав перевищує їх номінальну вартість			
1.1.1	– в межах номінальної вартості акцій (часток) у капіталі (викуплено 1000 акцій з номіналом 15,00 грн.)	451, 452	672	15 000,00

Продовження таблиці 3

1	2	3	4	5
1.1.2	– в сумі перевищення вартості викупу над номінальною вартістю (сума перевищення ціни викупу над номіналом 1 акції становить 1 грн.)	421	672	1 000,00
1.2.	Якщо вартість викупу корпоративних прав нижче їх номінальної вартості			
1.2.1	– в межах вартості викупу акцій (часток) в капіталі (викуплено 1000 акцій з номіналом 15,00 грн.)	451, 452	672	14 000,00
1.2.2	– в сумі перевищення номінальної вартості над вартістю викупу (сума перевищення номінальної вартості над ціною викупу 1 акції становить 1 грн.)	451	421	1 000,00
2.	Виплата учаснику за викуплені корпоративні права (частки, акції) (умовно взято дані за операцією 1.1)			
	– грошовими коштами	672	311	16 000,00
	- готовою продукцією, товарами	672	70	16 000,00
		70	641(ПДВ)	2 666,67
		90	26, 28	13 333,33
	– виробничими запасами (крім готової продукції, товарів), необоротними активами	672	712	16 000,00
		712	641.2	2 666,67
		943	20, 22, 23, 25, 286	13 333,33

Примітка. Сформовано автором на основі умовних даних.

Це дає змогу достовірно визначати обсяг вилученого капіталу для встановлення співвідношення частки учасника (акціонера), що вибуває з підприємства. Крім того, це сприяє підвищенню достовірності інформації про фінансовий результат викупу та перепродажу акції (часток), оскільки фактично пропонується розмежовувати виплати учаснику в межах його внеску та понад нього.

Іншим більш складним видом господарських операцій з корпоративними правами є їх модифікація. Відповідно до ст. 16 Закону України “Про акціонерні товариства”, “статутний капітал акціонерного товариства зменшується <…> шляхом зменшення номінальної вартості акцій або шляхом анулювання раніше викуплених товариством акцій та зменшення їх загальної кількості, якщо це передбачено статутом товариства” [14]. Вивчення практики операцій зі збільшення або зменшення статутного капіталу, дало змогу визначити, що вони відображаються проводками:

у випадку збільшення капіталу: Д 46 “Неоплачений капітал” К 40 “Зареєстрований (пайовий) капітал”.

у випадку зменшення капіталу: Д 40 “Зареєстрований (пайовий) капітал” К 67 “Розрахунки з учасниками”.

Проте складність та тривалість процесу реєстрації змін статутного капіталу зумовлює потребу у достовірному його відображенні на дату балансу, у зв’язку з чим у табл. 4 запропоновано відповідну методику бухгалтерського обліку.

Такий методичний підхід дає змогу диференціювати в обліку власний капітал, щодо якого ухвалено рішення про додаткове внесення або вилучення, фіксувати момент нарахування виплат учасникам або їх заборгованості за додатковими внесками до статутного капіталу, що підвищить достовірність облікових даних щодо зміни капіталу та сприятиме більш якісному обліково-інформаційному забезпеченню ухвалення рішень щодо модифікації корпоративних прав.

Таблиця 4

Господарські операції емітента щодо модифікації та повторного розміщення корпоративних прав

№ з/п	Господарська операція	Кореспонденція рахунків		Сума, грн.
		Д-т	К-т	
1.	Збільшення номінальної вартості акцій			
1.1	Визначено суму збільшення номінальної вартості акцій та прийнято рішення щодо збільшення (номінал кожної зі 100 000 акцій збільшено на 3,00 грн.)	46	404	300 000,00
1.2	Проведено обмін корпоративних прав та зареєстровано змінену величину статутного капіталу	404	401	300 000,00
1.3	Погашено акціонерами збільшення номінальної вартості акцій відповідно до їх частки в капіталі, у формі			
	– грошових коштів	30, 31	46	300 000,00
	– негрошовій	15, 20, 22, 28	46	250 000,00
	Крім того, визнано суму податкового кредиту при внесках від юридичних осіб (платників ПДВ) у негрошовій формі	641	46	50 000,00
	– реінвестування дивідендів	671	46	300 000,00
	– частини нерозподіленого прибутку	443	46	300 000,00
2.	Зменшення номінальної вартості акцій			
2.1	Визначено суму зменшення номінальної вартості акцій та прийнято рішення щодо зменшення (номінал кожної зі 100 000 акцій зменшено на 3,00 грн.)	**404**	**451**	**300 000,00**
2.2	Проведено обмін корпоративних прав та зареєстровано змінену величину статутного капіталу	**401**	**404**	**300 000,00**
2.3	Розподілено між акціонерами вилучений капітал відповідно до їх частки	**451**	**672**	**300 000,00**
2.4	Погашено акціонерам зменшення номінальної вартості акцій відповідно до їх частки в капіталі:			
	– грошовими коштами	672	311	300 000,00
	- готовою продукцією, товарами	672	70	300 000,00
		70	641(ПДВ)	50 000,00
		90	26, 28	250 000,00
	– виробничими запасами (крім готової продукції, товарів), необоротними активами	672	712	300 000,00
		712	641(ПДВ)	50 000,00
		943	20, 22, 23, 25, 286	250 000,00

Примітка. Напівжирним шрифтом виділено пропозиції автора
Сформовано автором на основі умовних даних.

Останнім етапом життєвого циклу корпоративних прав є їх анулювання відповідно до рішення вищого органу управління підприємства, фіксація якого на рахунках бухгалтерського обліку показується певним чином (табл. 5).

Це дає змогу визначити в бухгалтерському обліку статутний капітал, щодо якого ухвалено рішення про анулювання, та врахувати момент реєстрації відповідних змін у капіталі, що підвищить достовірність облікових даних про анулювання частини капіталу та відповідатиме нормативно-правовому статусу таких змін.

Таблиця 5

Господарські операції емітента щодо анулювання корпоративних прав

№ з/п	Господарська операція	Кореспонденція рахунків		Сума, грн.
		Д-т	К-т	
1	Прийнято рішення щодо анулювання частини статутного капіталу та визначено суму анулювання (анульовано 1000 акцій номіналом 15,00 грн.)	**404**	**451, 452**	15 000,00
2	Зареєстровано змінену величину статутного капіталу після анулювання частини корпоративних прав	**401**	**404**	15 000,00

Примітки. Напівжирним шрифтом виділено пропозиції автора.
Сформовано автором на основі умовних даних.

Висновки з дослідження. Таким чином, обґрунтовані за результатами дослідження методичні положення щодо бухгалтерського обліку корпоративних прав є комплексними, що досягається врахуванням обґрунтованих етапів життєвого циклу корпоративних прав. Використання такого методичного підходу дасть змогу, по-перше, підвищити достовірність облікових даних щодо операцій з корпоративними правами, стану виконання зобов'язань за такими операціями, по-друге, створить інформаційну базу для виконання вимог чинного податкового законодавства щодо оподаткування доходів інвестора від корпоративних прав. Загалом це сприятиме підвищенню якості обліково-інформаційного забезпечення процесу ухвалення управлінських рішень щодо використання корпоративних прав як інструменту фінансування діяльності підприємства.

Перспективи подальших розвідок Перспективними напрямками подальшого дослідження є удосконалення процесу звітно-інформаційного забезпечення управлінських рішень емітента на основі моделювання облікових систем щодо відображення його корпоративних прав.

Література

1. *Задорожний З. Актуальні проблеми бухгалтерського обліку в Україні / З. Задорожний // Економічний аналіз : зб. наук. праць каф. екон. аналізу Терноп. нац. екон. ун-ту. – Тернопіль, 2010. – Вип. 6. – С. 163–169.*
2. *Пушкар М. С. Сучасна система обліку / М. С. Пушкар // Ринок аудиторських послуг в Україні: стан і перспективи розвитку : зб. матеріалів доп. Міжнар. наук.-практ. конф. [Івано-Франківськ, 15–16 квіт. 2010 р.] / оргком. конф. : Б. К. Остафійчук, С. І. Юрій, Є. І. Крижанівський [та ін.] ; відп. за вип. Н. І. Пилипів. – Івано-Франківськ : ПНУ ім. В. Стефаника, 2010. – С. 175–179.*
3. *Лучко М. Невизначеність та ймовірнісність господарських операцій: до питання бухгалтерського обліку [Електронний ресурс] / М. Лучко // Соціально-економічні проблеми і держава. — 2013. — Вип. 2 (9). – С. 98–109. – Режим доступу : http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2013/13lmrpbo.pdf.*
4. *Кащена Н. Б. Облік і аналіз корпоративних цінних паперів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.06.04 "Бухгалтерський облік, аналіз та аудит" / Н. Б. Кащена. – Харків, 2000. – 19 с.*
5. *Козак В. Г. Облік і аналіз корпоративних цінних паперів (на прикладі ВАТ Асоціації "Укрсортнасіннєовоч") : автореф. дис. на здобуття наук.*

ступеня канд. екон. наук : спец. 08.06.04 "Бухгалтерський облік, аналіз та аудит" / В. Г. Козак. – К., 2001. – 20 с.
6. Фатенок-Ткачук А. О. Практика оподаткування дивідендів емітентом корпоративних прав [Електронний ресурс] / А. О. Фатенок-Ткачук, К. П. Змойська // Наукові записки [Національного університету "Острозька академія"]. – 2010. – Вип. 15. – С. 230–235. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nznuoa_2010_15_30.pdf. – (Серія "Економіка").
7. Романчук К. В. Облік і оподаткування операцій з нарахування і стягнення штрафних санкцій з несумлінного контрагента / К. В. Романчук, К. В. Шиманська // Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу. – 2014. – Вип. 3 (30). – С. 351–368.
8. Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій, затверджена Наказом Міністерства фінансів України № 291 від 30.11.1999 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0893-99
9. Податковий кодекс України, Закон України від 02.12.2010 № 2755-VI / Верховна Рада України [Електронний ресурс] Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2755-17
10. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 16 "Витрати" затверджене Наказом Міністерства фінансів України від 31.12.99 № 318 // Податки та бухгалтерський облік. – 2000. – № 7.
11. Пилипенко О. І. Корпоративні права в системі бухгалтерського обліку: теорія, методологія, організація : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. екон. наук : спец. 08.00.09 "Бухгалтерський облік, аналіз та аудит (за видами економічної діяльності)" / О. І. Пилипенко. – Житомир, 2010. – 40 с.
12. Цивільний кодекс України, Закон України від 16.01.2003 № 435-IV / Верховна Рада України [Електронний ресурс]. Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15
13. Закон України "Про господарські товариства" від 19.09.1991 р. № 1576-XII / Верховна Рада України [Електронний ресурс]. Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1576-12
14. Закон України "Про акціонерні товариства" від 17.09.2008 № 514-VI / Верховна Рада України [Електронний ресурс]. Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/514-17
15. Господарський кодекс України, Закон України від 16.01.2003 № 436-IV / Верховна Рада України [Електронний ресурс]. Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/436-15

References

1. Zadorozhnyi Z. Actual problems of accounting in Ukraine / Z. Zadorozhnyi // Economic analysis: scientific research journal Economic Analysis Department of Ternopil National Economic University. – Ternopil, 2010. – Vol. 6. – P. 163–169.
2. Pushkar M. S. The modern accounting system / M. S. Pushkar // Auditing services market in Ukraine: state and prospects of development: collection of materials of International Scientific Conference [Ivano-Frankivsk, 15–16.04.2010]. – Ivano-Frankivsk: Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, 2010. – P. 175–179.

3. *Luchko M. Uncertainty and the probability of economic operations: accounting issues / M. Luchko // Socio-economic problems and the state. – 2013. – Vol. 2 (9). – P. 98–109. – Available at: http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2013/13lmrpbo.pdf.*
4. *Kashchena N. B. Calculation and analysis of the corporative floaters: thesis abstract for obtaining the scientific degree of Candidate of Economic Sciences: specialty 08.06.04 – accounting, analysis and auditing / N. B. Kashchena – Kharkiv, 2011. – 19 p.*
5. *Kozak V. H. Accounting and analysis of corporate securities (based on Association "Ukrsortnasinnyeovoch") : thesis abstract for obtaining the scientific degree of Candidate of Economic Sciences: specialty 08.06.04 – accounting, analysis and auditing / V.H. Kozak – K., 2001. – 20 p.*
6. *Fatenok-Tkachuk A. O. The practice of taxation of dividends by the corporate rights issuer / A. O. Fatenok-Tkachuk, K. П. Zamoys'ka // Scientific Paper of the National University "Ostroh Academy". Series: Economics. – 2010. – Issue 15. – P. 230–235. – Available At: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nznuoa_2010_15_30.pdf*
7. *Romanchuk K. V. Accounting and taxation of penalties' reckoning and collection operations from dishonest debtor / K. V. Romanchuk, K. V. Shimanska // Theory and methodology of accounting, control and analysis: International scientific research journal – Issue. 3 (30). – Zhytomyr: ZSTU, 2014. – 432 p. – P. 351–368*
8. *Instructions on the application of the Chart of Accounts for assets, capital, liabilities and business operations of enterprises and organizations / Order of the Ministry of Finance of Ukraine № 291 of 30.11.1999. – Available At: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0893-99*
9. *Tax Code of Ukraine, Act of Ukraine of 02.12.2010 № 2755-VI / Verkhovna Rada of Ukraine Available At: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2755-17*
10. *Accounting standard 16 "Costs" / Order of the Ministry of Finance of Ukraine of 31.12.1999 № 318 // Taxes and Accounting. – 2000. – № 7.*
11. *Pylypenko O. I. Corporate rights in the accounting system: theory, methodology, organization : thesis abstract for obtaining the scientific degree of Doctor of Economic Sciences: specialty 08.06.04 – accounting, analysis and auditing (by the types of economic activity) / O. I. Pylypenko – Zhytomyr, 2010. – 40 p.*
12. *Civil Code of Ukraine, Act of Ukraine of 16.01.2003 № 435-IV / Verkhovna Rada of Ukraine Available At: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15*
13. *Act of Ukraine "On Corporations" of 19.09.1991 № 1576-XII / Verkhovna Rada of Ukraine Available At:http://zakon4.rada.gov.ua/laws/sho w/1576-12*
14. *Act of Ukraine "On Joint Stock Company" of 17.09.2008 № 514-VI / Verkhovna Rada of Ukraine Available At:http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/514-17*
15. *Commercial Code of Ukraine, Act of Ukraine of 16.01.2003 № 436-IV / Verkhovna R ada of Ukraine Available At:http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/436-15*

Редакція отримала матеріал 21 вересня 2015 р.

РЕТРОСПЕКТИВА СВІТОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

УДК 330.88

Олександр ДЛУГОПОЛЬСЬКИЙ

АНГУС ДІТОН ПРО СПОЖИВАННЯ, ДОХОДИ ТА ЗАДОВОЛЕННЯ ВІД ЖИТТЯ

Обґрунтовано зміст і значення наукових пошуків Ангуса Дітона – лауреата Нобелівської премії з економіки 2015 р. – в контексті взаємозв'язку макро- і мікроекономіки. Акцентовано увагу на "парадоксі Дітона", який полягає в тому, що обсяги споживання загалом змінюються не настільки різко, як коливаються сукупні доходи споживачів. Така ситуація пов'язана із тим, що агреговані дані про середній рівень доходів є доволі оманливим показником соціально-економічного розвитку країни, оскільки можлива ситуація як більш-менш рівномірного розподілу доходів, так і більш широкого відхилення доходів від середнього рівня, в результаті чого більша частина населення опиняється за межею бідності. Охарактеризовані погляди вченого стосовно змісту суб'єктивного добробуту, який оцінюється за двома параметрами: емоційний добробут, що апелює до щоденного досвіду людини і пов'язаний із інтенсивністю відчуттів радості, захоплення, тривоги, печалі, гніву; оцінка життя, що апелює до персонального відношення людини до нього. Обґрунтовано позицію дослідника щодо надання допомоги бідним країнам, яку він вважає деструктивною і такою, що не вирішує системних проблем бідності, а створює паразитарні настрої в суспільстві, що живе на донорські кошти. Загалом визначено роль наукових робіт вченого у встановленні глибинного взаємозв'язку між індивідуальними економічними рішеннями та їхніми наслідками для усієї економічної системи.

Ключові слова: *"парадокс Дітона", "парадокс Істерліна", крива Престона, споживання, бідність, добробут, дивергенція, щастя, задоволення життям.*

JEL: D120

Постановка проблеми. Протягом понад як 200 останніх років прогресу економічної науки можна виокремити три найважливіші етапи: 1) розвиток мікроекономіки як економіки локальних ринків (1850–1930-ті рр.); 2) розвиток макроекономіки як економіки агрегованих величин (1930–1980-ті рр.); 3) пошук мікрооснов макроекономіки як способу інтеграції моделей поведінки домогосподарств і фірм на локальних ринках із узагальненими даними (з середини 1970-х рр.). Саме мікроекономічним аспектам розвитку макроекономіки приділив особливу увагу в своїх наукових пошуках Нобелівський лауреат з економіки 2015 р. Ангус Дітон (Angus S. Deaton), фактично "ув'язавши" у єдине ціле студії з мікро- і макроекономіки. Ідея про необхідність економічного оцінювання саме від одиничного до загального стала основною його методології, яку вчений базував на мікропереписі домогосподарств із наступним агрегуванням отриманих даних.

© Олександр Длугопольський, 2015.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проведення ґрунтовного аналізу споживчої поведінки домогосподарств, суб'єктивної оцінки ними власного добробуту залежно від рівня доходів, стану здоров'я, взаємозв'язку мікроекономічних результатів анкетування споживачів з агрегованими параметрами на макрорівні неможливо уявити сьогодні без результатів наукових пошуків А. Дітона [1-35].

Постановка мети і завдань дослідження. Мета роботи полягає у з'ясуванні характеру взаємозв'язку добробуту домогосподарств із відчуттям задоволеності від життя, встановленні т. з. "межі щастя", чому до цього часу класичною політичною економією не приділялось уваги.

Виклад основного матеріалу. У 2015 р. Нобелівська премія з економіки присуджена британському і американському економісту Ангусу Дітону "за аналіз споживання, бідності та добробуту". У Нобелівському комітеті вченого відзначили за трьома основними напрямками: 1) розподіл витрат споживачами; 2) співвідношення між витратами і заощадженнями; 3) методи аналізу рівня бідності і добробуту в суспільстві.

Ангус Дітон (нар. 19.10.1945 р. у Единбурзі) – професор економіки та міжнародних відносин Школи суспільних та міжнародних відносин ім. В. Вільсона (Woodrow Wilson School of Public and International Affairs) і економічного факультету (Economics Department) Принстонського університету (США). Отримав ступінь бакалавра (1967 р.) і магістра (1971 р.) мистецтв, доктора філософії (1974 р.) у Кембриджському університеті (Великобританія). У 1967–1968 рр. працював у Банку Англії, 1976–1983 рр. – професор економетрики Брістольського університету, 1979–1980 рр. – запрошений професор, а з 1983 р. – штатний професор Принстонського університету, який входить у Лігу Плюща[1].

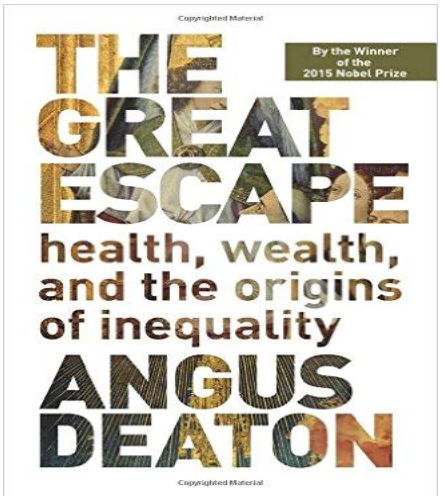

Ангус Дітон є дійсним членом Економетричного товариства (1979 р.), Американської академії мистецтв та науки (1992 р.), Британської академії (2001 р.), Королівської громади Единбургу (2010 р.), Американського філософського товариства (2014 р.), Національної академії наук (2015 р.), а також президентом Американської економічної асоціації (2009 р.). Основними його нагородами стали: 1) Stevenson Prize для дослідників-економістів від Кембриджського університету (1971 р.); 2) перша медаль

[1] *Асоціація восьми найстаріших американських університетів із найбільшою кількістю нобелівських лауреатів та найкращою якістю освіти*

Frisch від Econometric Society за кращу наукову статтю у журналі “Econometrica” (1978 р.); 3) медаль від Університету Хельсінкі (1981 р.); 4) John Kenneth Galbraith Award (2009 р.); 5) BBVA Foundation Frontiers of Knowledge Awards in Economics (2012 р.); 6) Leontief Prize for Advancing the Frontiers of Economic Thought (2014 р.); 7) Sveriges Riksbank Prize in Economic Sciences in Memory of Alfred Nobel (2015 р.) [1].

Ангус Дітон також є почесним професором кількох університетів: University College of London (2007 р.), University of St.Andrews (2008 р.), Edinburgh University (2011 р.), University of Cyprus (2012 р.). Протягом 1991–2015 рр. отримав десяток грантів від National Science Foundation та National Institute of Aging на дослідження, пов’язані з майновою нерівністю та нерівністю за станом здоров’я, бідністю та суб’єктивною оцінкою добробуту [1]. Його розробки заклали основи нинішньої системи роботи міжнародних фінансових організацій як донорів країн, що розвиваються.

Публікаційну активність вченого можна розділити на кілька періодів:

1) 1970–1985-ті роки – моделювання поведінки домогосподарств, аналіз попиту споживачів залежно від змін в оподаткуванні, доходах, інфляційних очікувань [2; 3; 4; 5; 6; 7; 8; 9];

2) 1985–1995-ті роки – оцінка споживчих витрат, аналіз персональних заощаджень у країнах, що розвиваються [10; 11; 12; 13; 14];

3) 1995–2005-ті роки – дослідження нерівності в доходах, бідності серед різних груп населення в країнах, що розвиваються [15; 16; 17; 18; 19; 20; 21; 22];

4) 2005–2015-ті роки – більш глибоке дослідження причин та наслідків бідності, аналіз взаємозв’язку економічного зростання та нерівності як за доходами, так і рівнем здоров’я населення, оцінка впливу особливостей харчування, а також сімейного стану на показники смертності [23; 24; 25; 26; 27; 28; 29; 30; 31; 32; 33; 34; 35].

Найбільш значущою працею А. Дітона стала книга “Велика втеча: здоров’я, багатство та джерела нерівності” [32], яка об’єднала попередній цикл робіт за 30 років. “Велика втеча” є однією з найкращих книг 2013 р. за версією Bloomberg/Businessweek та Forbes Magazine. У цій праці вчений на прикладі багатьох країн світу, абсолютно різних за рівнем та тривалістю життя, обґрунтував, що так звана “втеча від смерті та бідності” [32, с. 3], яка розпочалася близько 250 років тому, триває й зараз. “Велика дивергенція” за С. Хангтінгтоном [36] (або “Європейське диво” за Е. Джонсом [37]) призвела до того, що Західний світ подолав попередні обмеження зростання і у XIX ст. став найбільш розвиненою цивілізацією, затьмаривши Японію, Китай, Індію тощо (табл. 1). Так, якщо у 960-х рр. ВВП на особу Китаю у міжнародних доларах дещо

перевищував середньоєвропейський показник ($450 проти $422), то вже у 1820-х рр. цей розрив майже подвоївся не на користь Китаю ($600 проти $1090) [38, с.166].

Таблиця 1

Велика дивергенція за ВВП на особу у Європі та Азії, 725-1850 (у міжнародних доларах 1990 р.) [40]

Роки	Велика Британія	Нідерланди	Італія	Іспанія	Японія	Китай	Індія
725 р.	…	…	…	…	515	…	…
900 р.	…	…	…	…	507	…	…
980 р.	…	…	…	…	…	1247	…
1020 р.	…	…	…	…	…	1518	…
1050 р.	…	…	…	…	…	1458	…
1086 р.	754	…	…	…	…	1204	…
1120 р.	…	…	…	…	…	1063	…
1150 р.	…	…	…	…	479	…	…
1280 р.	679	…	…	957	552	…	…
1300 р.	755	…	1482	957	…	…	…
1348 р.	777	876	1376	1030	…	…	…
1400 р.	1090	1245	1601	885	…	960	…
1450 р.	1055	1432	1668	889	554	983	…
1500 р.	1114	1483	1403	889	…	1127	…
1570 р.	1143	1783	1337	990	…	968	…
1600 р.	1123	2372	1244	944	596	977	682
1650 р.	1110	2171	1271	820	622	…	638
1700 р.	1563	2403	1350	880	610	841	622
1750 р.	1710	2440	1403	910	640	685	573
1800 р.	2080	1752	1244	962	732	597	569
1850 р.	2997	2397	1350	1144	800	594	556

Згідно з А. Дітоном, матеріальний прогрес приводить до кращого і тривалішого життя, але й водночас поглиблює нерівність. “Економічне зростання стало двигуном міжнародної майнової нерівності” [32, с.5]. Знання про те, що паління небезпечне і призводить до смертельних хвороб, врятувало мільйони життів за останні п’ятдесят років, однак це стосувалось більш освічених, заможних осіб, які перші сформували розрив у стані здоров’я між багатими і бідними. Аналогічно до паління, ожиріння сьогодні є хворобою бідних, які через ефект “покарання за бідність” (poverty penalty)[1] [39] купують більше їжі (часто неякісної), ніж заможні верстви населення.

Вчений у поняття “добробут” заклав цілий комплекс характеристик, жодна з яких

[1] *Бідні витрачають більше грошей на одиницю будь-якої споживаної продукції, тому що вони не в змозі закуповувати її оптом або в великій розфасовці, або заздалегідь, або у вдалий момент, або в потрібному місці. Бідні витрачають більше не тільки на одиницю однакової продукції, а й на виконання кожної функції, оскільки змушені купувати дешевші, неякісні речі, які швидше виходять з ладу. Бідні не в змозі планувати своє життя, тому вони, як правило, не можуть купити заздалегідь квиток, подорож та інші послуги – і тому купують їх дорожче. Якщо ж справа стосується позик, бідні платять найвищу ціну: ставки, прямі й приховані, за споживчими, ломбардними і “зарплатними” кредитами часто доходять до ефективних сотень і тисяч відсотків річних.*

не характеризує цю категорію окремо (наприклад, рівень доходів, ступінь свободи та автономії, рівень освіти, стан здоров'я, можливість брати участь у суспільному житті, гідність тощо). Нематеріальний актив "здоров'я" в А. Дітона стоїть на першому місці серед факторів, що забезпечують щастя, і лише наступну позицію обіймає "багатство". Допомогу бідним країнам він вважає деструктивною, оскільки вона не вирішує системних проблем і джерел бідності, натомість створює паразитарні настрої в суспільстві, що живе на донорські кошти. Приклад нинішньої України суттєво актуалізує цю проблему.

Нобелівський комітет особливо високо оцінив роботу А. Дітона у сфері побудови "майже ідеальної системи попиту" (разом із Дж. Мюльбауером), в якій визначається, як попит на окремий товар залежить від рівня цін, динаміки доходів споживачів та різних демографічних факторів (соціальний статус, вік тощо). Складна система рівнянь, розроблена вченими, дає змогу передбачати, як ті чи інші заходи економічної політики (зокрема, зниження/підвищення податків на одні товари і введення субсидій на інші) відобразяться не лише на споживанні цих товарних груп споживачами, а й на сукупному попиті в усій економіці. Такі дослідження є винятково важливими для т. з. "відповідальних урядів" розвинутих країн світу, які перед тим, як починати змінювати податки на доходи окремих груп населення або податки на певні види товарів (зокрема, ПДВ, акциз), здійснюють прогноз впливу таких заходів на рівень добробуту різних соціальних верств населення.

Вчений сформулював парадокс, що отримав його ім'я ("парадокс Дітона"), який полягає у тому, що обсяги споживання загалом змінюються не настільки різко, як коливаються сукупні доходи споживачів. Така ситуація пов'язана із тим, що агреговані дані про середній рівень доходів є доволі оманливим показником соціально-економічного розвитку країни, оскільки можлива ситуація як більш-менш рівномірного розподілу доходів (наприклад, Скандинавські країни), так і ширше відхилення доходів від середнього рівня, в результаті чого більша частина населення опиняється за межею бідності (наприклад, Україна, Молдова). Його висновок вступає у протиріччя з гіпотезами на основі раціональних очікувань, однак вчений наголошував, що розв'язок цього парадоксу полягає у недосконалості агрегованих даних, оскільки для кращого розуміння макроекономічних процесів доцільно розглядати динаміку індивідуальних доходів та споживчих рішень на макрорівні.

На основі дослідження міжнародних даних А. Дітон довів, що межа бідності не може бути однаковою для усіх країн і виражатися показником мінімального доходу, оскільки важливо враховувати щоденні потреби людей у кілокалоріях, а також вивчати, на придбання яких саме продуктів харчування спрямовують свої доходи домашні господарства (суттєва різниця по країнах світу). Розрахунок середнього доходу на людину є недосконалим і з тієї причини, що діти споживають значно менше продуктів, ніж дорослі (30–40% від споживання дорослої людини). Отже, в країнах з високим рівнем народжуваності діти становлять більшу частину населення, занижуючи середньостатистичну суму доходу на людину, що призводить до некоректної оцінки бідності. Також в міру того, як суспільство розвивається, знижується народжуваність, багатодітних сімей стає менше, що відображається на структурі споживання.

Безліч своїх гіпотез і висновків А. Дітон базував на т. з. "кривій Престона", що отримала ім'я американського соціолога С. Престона (Samuel H. Preston), який у 1975 р. встановив зв'язок ВВП на особу та середньої очікуваної тривалості життя по країнах світу (рис. 1).

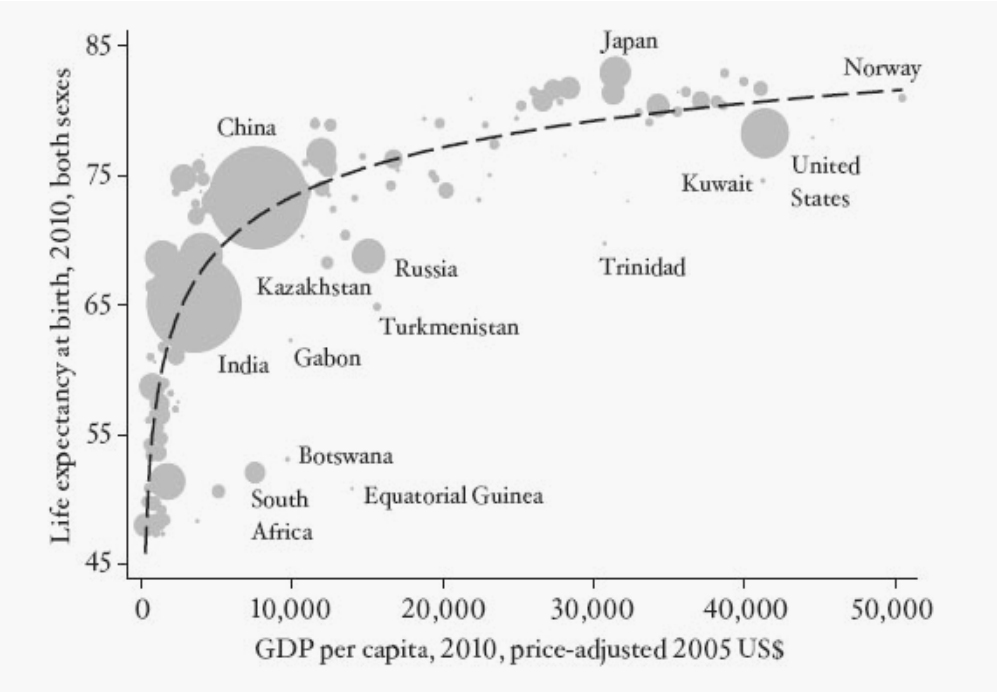

Рис. 1. ***Крива Престона у 2010 р. [32, с. 37]***

У своїй праці, написаній разом із іншим Нобелівським лауреатом з економіки (2002 р.), засновником поведінкових фінансів Д. Канеманом (Daniel Kahneman) [30], А. Дітон доводить, що суб'єктивний добробут людини оцінюється за двома параметрами: 1) емоційний (гедоністичний) добробут, що апелює до щоденного досвіду людини і пов'язаний із інтенсивністю відчуттів радості, захоплення, тривоги, печалі, гніву (тобто усього того, що робить життя приємним чи неприємним); 2) персональна оцінка життя, що апелює до ставлення людини до свого життя. Вчені проаналізували результати анкетування понад 450 тис. респондентів у США протягом 2008–2009 рр. за допомогою Gallup-Healthways Well-Being Index (GHWBI), розробленого Gallup Organization, за цими двома параметрами, і дійшли висновку, що емоційний добробут, оцінений на основі запитань щодо вчорашнього емоційного досвіду респондентів, та персональна оцінка життя, проаналізована на основі Cantril's Self-Anchoring Scale [41; 42], залежать від різних факторів. Так, зростання рівня доходу та освіти підвищують самооцінку якості власного життя респондентами, але лише частково покращують їх емоційний стан. Водночас на емоційний стан більшою мірою впливають стан власного здоров'я та наявність згубних звичок. Це пояснюється тим, що "високі доходи приносять задоволеність життям, проте не дарують щастя, тоді як низькі доходи асоціюються з низькою оцінкою життя та пригніченим емоційним станом". Встановлена грошова межа щастя – $75 тис. на рік[1], після досягнення якої суттєвого впливу на відчуття щастя гроші не справляють ("high income buys life satisfaction but not happiness").

[1] *Для відчуття щастя американській родині потрібно сума $75 тис. на рік, яка дозволяє покривати базові соціальні потреби: охорона здоров'я, спорт, утримання житла, харчування, навчання дітей, подорожі.*

Для отримання таких результатів була використана Cantril's Self-Anchoring Scale, що дозволяє закласти відповіді респондентів щодо оцінки власного життя у специфічну сходинкову шкалу (ladder scale), в якій 0 присвоюється відповідям типу "найгірше життя для мене", а 10 – "найкраще життя для мене". Вчені доводили, що зростання доходів у абсолютному розмірі має менший ефект, ніж у відносному. Так, збільшення доходу на $100 для фінансиста з Уолл-Стріт і аналогічне зростання доходу індивіда, який отримує мінімальну зарплату, спричинятиме різні наслідки як для цих осіб, так і для оцінки ними параметрів суб'єктивного добробуту. Однак одночасне подвоєння їх доходів буде мати зовсім іншу оцінку.

Рис. 2 ілюструє залежність суб'єктивного добробуту від рівня доходів домогосподарств. Вісім груп домогосподарств за рівнем доходів аналізуються за трьома аспектами емоційного добробуту (позитивний – positive affect, негативний – blue affect та стрес – stress) та за індикатором "Cantril ladder" персональної оцінки життя. Отже, на рис. 2 вищі значення "positive affect", "not blue" та "stress free" кореспондуються із кращим психологічним станом людини. Графічно рис. 2 демонструє, що для людей із нижчим рівнем доходів гроші мають велике значення для підтримки їх позитивного емоційного стану та якісної персональної оцінки життя, тоді як за межею $75 тис. подальше зростання доходів вже не призводить до відчутних змін у емоційному добробуті громадян (перестає бути шляхом до щастя чи нещастя і стресу).

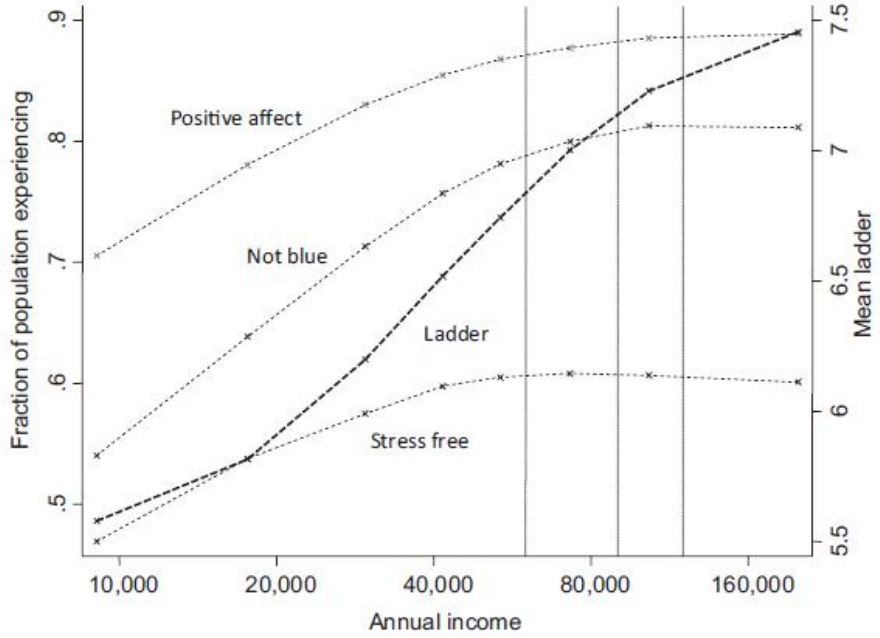

Рис. 2. ***Складові емоційного добробуту та персональна оцінка життя залежно від рівня доходів домогосподарств у США [30, с.16491]***

Табл. 2 додатково показує, що для громадян із місячним доходом менше $1 тис. (до цієї групи належать приблизно 10% американців), відчуття смутку та турботи загострені порівняно із тими, чиї доходи дорівнюють або перевищують $3 тис. (близько 2/3 населення США). Найбільше негативні відчуття фіксуються особами із головним

болем (майже 70% респондентів із низькими доходами і 38% із доходами понад $3 тис.), самотніми (59% та 32% відповідно) та розлученими (51% та 25% відповідно).

Фактично вчені відштовхувалися у своїх дослідженнях від т. з. "парадоксу Істерліна" [43]. Так, на початку 1970 р. американський економіст і демограф Р. Істерлін (Richard A. Easterlin) визначив, що рівень задоволеності життям зростає разом із доходом лише у тих осіб, в кого дохід є доволі низьким. Коли дохід досягає середньо-статистичного рівня на душу населення в розвинених країнах, подальше зростання доходу практично не призводить до зростання щастя. Проте у сучасних публікаціях на цю тему Е. Дінгера, Л. Тея та С. Оїші [44] цей парадокс був розв'язаний, оскільки вчені обґрунтували, що зростання доходів буде впливати на рівень щастя за умови, що прагнення і бажання людини не будуть зростати іще швидше (людина повинна бути оптимістом, не мати захмарних бажань та мати можливість придбати для себе достатню кількість різноманітних речей).

Таблиця 2

Загальний % осіб, які відмічають загострення відчуттів смутку та турботи (за станами та рівнем доходів) [30, с.16492]

	Дохід < $1000 / міс. (10% американців)			Дохід ≥ $3000 / міс. (65% американців)		
	Ні	Так	Різниця	Ні	Так	Різниця
Розлучені	44,3	50,5	6,2	20,5	24,4	3,9
Самотні	44,0	58,9	14,9	20,5	31,5	11,0
Люди з головним болем	38,0	69,5	31,6	18,9	38,4	19,5
Люди з астмою	33,1	40,8	7,8	18,0	21,6	3,6
Люди після weekend	46,6	44,5	-2,1	22,3	17,1	-5,2

Несподіваним для самого А. Дітона стало встановлення прямої залежності між відчуттям добробуту американців і динамікою індексу акцій S&P500, незважаючи на те, що більшість громадян США не володіють портфелями відповідних цінних паперів. Така залежність вченим пояснюється тим, що індекс S&P500 був найбільш яскравим індикатором стану колективної свідомості американців під впливом новин ЗМІ (аналогічно для українців – курс долара).

У іншій праці [33], написаній у співавторстві із А. Стоуном (Arthur A. Stone), вчений досліджує рівень задоволеності життям людей, які проживають вдома з дітьми і без. Незважаючи на численні емпіричні дослідження, які доводять, що люди, які проживають окремо від дітей, є більш щасливими ніж ті, що живуть разом [45; 46], вчені на основі аналізу опитувань близько 1,8 млн. американських сімей усіх вікових груп сформулювали висновок про те, що такої залежності не існує. Просто батьки, що проживають разом із дітьми, переживають масу як позитивних, так і негативних емоцій одночасно (значно більше й тих, й інших, ніж особи, що живуть окремо). Таким чином, висновок А. Дітона зводиться до того, що якщо люди свідомо обрали роль батьків, або свідомо шлях childfree, то немає абсолютно ніяких підстав стверджувати, що одна група буде відчувати більше позитиву чи негативу за іншу.

З табл. 3, яка демонструє дані вибірки по 161 країні світу за 2006–2012 рр., видно, що у високофертильних регіонах, де поширені багатодітні сім'ї, люди, які проживають разом із дітьми, тяжіють до оцінки свого рівня добробуту як низького, тоді як в регіонах із низьким рівнем фертильності люди, що проживають разом із дітьми, відмічають вищий рівень суб'єктивного добробуту.

Таблиця 3

Рівень задоволеності життям за регіонами світу у сім'ях, де діти проживають разом із батьками [33, с.1331]

	Позитивний ефект		Негативний ефект	
	Усі вікові групи	34-46	Усі вікові групи	34-46
Світ загалом	0,014	0,016	0,021	0,005
Африка	0,000	0,010	0,001	-0,007
Східна Азія	0,111	0,025	0,033	0,016
Середній Схід	-0,001	0,003	0,020	0,013
Південна Азія	-0,012	-0,012	0,022	0,015
Латинська Америка і Карибський басейн	-0,004	-0,020	0,025	0,019
Екс-комуністичні[1]	0,053	0,045	0,014	-0,003
Північна Європа[2]	0,028	0,039	0,053	0,000
Південна Європа[3]	0,037	0,040	0,039	-0,004
Англомовні країни[4]	0,016	0,043	0,065	0,016

У роботі [47] А. Дітон вивчав механізм гендерної дискримінації в сім'ях. Відомо, що в деяких суспільствах народження хлопчика є бажанішим за народження дівчинки і, можливо, надалі призводить до різного ставлення до синів і дочок. Вчений запропонував використовувати дані регулярних опитувань домогосподарств щодо обсягів споживання для оцінки того, наскільки дискримінують у сім'ях дівчат. Згідно з його гіпотезою, якщо дискримінація в середині сім'ї існує, то народження дівчинки не повинно спричиняти зниження споживання сім'єю "дорослих" товарів (алкоголь, тютюн, одяг тощо) тією мірою, якою це відбувається при народженні хлопчика. Протестувавши цю гіпотезу на даних багатьох країн, що розвиваються, А. Дітон не знайшов помітних відмінностей у паттернах споживання сімей при народженні дітей різної статі.

Іще одна колективна праця А. Дітона та А. Стоуна [48] сповнена низки парадоксальних результатів. По-перше, вищий рівень релігійності штату корелюється із вищим ступенем суб'єктивного добробуту, соціального капіталу, а також більшим масштабом соціальних патологій (злочинність, розлучення, венеричні хвороби, підліткова вагітність). Вчені пояснюють це тим, що висока релігійність у неблагополучних регіонах США є радше не причиною, а наслідком, реакцією на вороже зовнішнє середовище. Міжкраїнний аналіз також підтверджує думку вчених про те, що "релігійність" нації негативно корелює із рівнем життя. Так, на запитання "Чи є релігія важливою частиною вашого щоденного життя?" дають позитивну відповідь до 98% населення Єгипту, Нігеру, Шрі-Ланки, Бангладеш, Сомалі, Малаві, а у Швеції, Естонії, Данії на це питання відповідають "так" менше 20% населення [48, с.594]. У США різниця між штатами є достатньо суттєвою – від 41% у Вермонті до 87% у Міссісіпі (середній показник релігійності – 66%). Релігія фактично заміщає державу у країнах, уражених хронічними епідеміями та бідністю. По-друге, емпіричним шляхом було спростовано висновки кількох досліджень про те, що на відчуття задоволеності життям більшою мірою впливає рівень індивідуального доходу, ніж середнього доходу

[1] *Східна Європа, Росія, Центральна Азія.*
[2] *Німеччина, Франція, Нідерланди, Бельгія, Швеція, Данія, Австрія, Фінляндія, Ісландія, Норвегія, Люксембург, Швейцарія.*
[3] *Іспанія, Італія, Греція, Мальта, Португалія, Кіпр.*
[4] *США, Канада, Великобританія, Ірландія, Австралія, Нова Зеландія.*

в межах певної адміністративно-територіальної одиниці. Вчені довели, що проживання у більш заможних регіонах країни відкриває громадянам доступ до більш якісних суспільних благ (парки, школи, бібліотеки, музеї), культурного середовища, формує відчуття безпеки і захисту (позитивний ефект спіловеру), на відміну від ситуації, коли багаті індивіди проживають у регіонах, де середній рівень життя значно нижчий за їх особистий [48, с. 593]. Це, навпаки, змушує заможних осіб вживати додаткових заходів безпеки, турбуватися про збереження власного добробуту тощо. Ці висновки є додатковим доказом "теорії розбитих вікон" Дж. Вілсона та Дж. Келлінга [49]. По-третє, вища гендерна автономія жінок асоціюється із падінням їхньої оцінки власного добробуту. Так, якщо запитання сформулювати "Чи приносить ваша свобода щастя?", більшість жінок декларують значно вищий рівень задоволеності життям, ніж у випадку простого запитання без фокусування на гендерній рівності. По-четверте, в процесі анкетування встановлено, що пари, які мають дітей, демонструють нижчу задоволеність життям, ніж їх бездітні колеги, хоча завжди запевняють дослідників, що діти приносять їм щастя і радість.

А. Дітон у своїх дослідженнях розвінчав концепцію "пастки бідності", згідно з якою у країнах з низьким рівнем доходів низька забезпеченість переважної більшості населення продуктами харчування породжує низьку продуктивність праці і визначає рівень їх життя. Майже єдиним джерелом допомоги таким країнам тривалий час визнавались зарубіжні донорські кошти. Однак вчений довів, що рівень економічного розвитку не залежить від якості харчування. Причинно-наслідковий зв'язок є зворотнім – низький рівень доходів породжує і погане харчування, і високу захворюваність населення. Тоді як в міру економічного розвитку, зростання рівня освіти, впровадження сучасних технологій, продуктивність праці збільшується навіть за поганого харчування (яке неминуче покращується як і споживання загалом). Це дуже важливо в практичному сенсі, оскільки безліч програм зарубіжної допомоги бідним країнам передбачають саме пряме постачання продовольства, яке просто є вигідними для сільгоспвиробників з багатих країн.

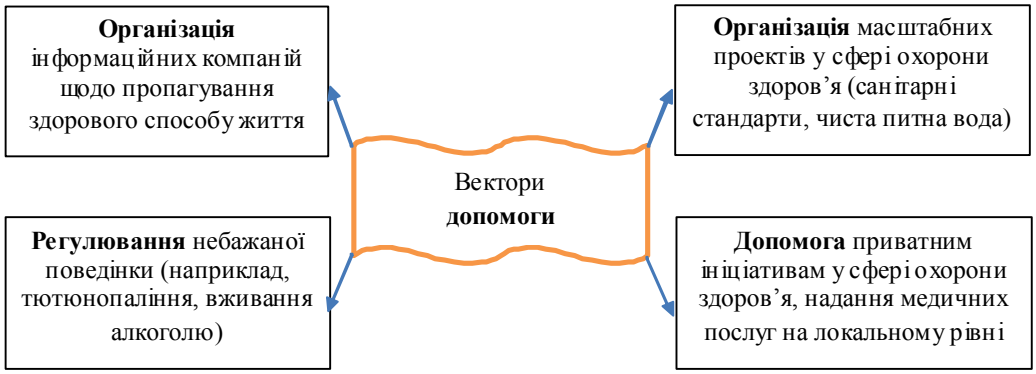

Рис. 3. ***Напрямки міжнародної та державної допомоги бідним країнам***

Кращою зарубіжною допомогою вчений вважає поширення у бідних країнах знань про елементарні принципи медицини та соціальної гігієни, а також програми формальної і неформальної освіти (рис. 3). Країни повинні покладатись на результати власного соціально-економічного розвитку, формування в них необхідних соціальних інститутів та інфраструктури. Уряди таких країн повинні залежати не від зарубіжних донорів, а

від власного населення, яке здатне оцінити ефективність їх роботи в контексті подолання бідності та економічного зростання[1].

Висновок. Роботи А. Дітона мали суттєвий вплив на мікро- та макроекономіку, зокрема економіку зростання, споживання та нерівності, оскільки підкреслили тісний глибинний взаємозв'язок між індивідуальними економічними рішеннями та їхніми наслідками для усієї економічної системи, зайвий раз ілюструючи факт того, що економіка є наукою про вибір. Результати його досліджень отримали не лише широке визнання у наукових колах, але й застосування у практиці державної політики у сфері економічного регулювання та міжнародної донорської допомоги. З присудженням Нобелівської премії А. Дітону економіка як наука остаточно здійснила перехід в епоху, де макроекономічні дослідження більше неможливі без мікропідстав, без урахування усієї багатогранності життя та міждисциплінарності наукових пошуків.

Література

1. Deaton, Angus, CV, October 2015. Retrieved from http://www.scholar.pronceton.edu/deaton/biocv/cv.
2. Deaton, A., Wigley, K. J. (1971). Econometric Models for the Personal Sector // *Bulletin of the Oxford University Institute of Economics and Statistics*, Vol. 33(2), 81–91.
3. Deaton, A. (1972). Wealth Effects on Consumption in a Modified Life-Cycle Model // *Review of Economic Studies*, Vol. 39, 55–67.
4. Deaton, A. (1975). The Measurement of Income and Price Elasticities // *European Economic Review*, Vol. 7, 261–274.
5. Deaton, A. (1977). Involuntary Savings through Unanticipated Inflation // *American Economic Review*, Vol. 67, 899-910.
6. Deaton, A. (1977). Equity, Efficiency and the Structure of Indirect Taxation // *Journal of Public Economics*, Vol. 8, 299–312.
7. Deaton, A. (1979). The Distance Function and Consumer Behaviour with Applications to Index Numbers and Optimal Taxation // *Review of Economic Studies*, Vol. 46, 391–405.
8. Deaton, A. (1981). Optimal Taxation and the Structure of Preferences // *Econometrica*, Vol. 49, 1245–1260.
9. Deaton, A. (1983). An Explicit Solution to an Optimal tax Problem // *Journal of Public Economics*, Vol. 20, 333–346.
10. Deaton, A. (1987). Life-Cycle Models of Consumption: Is the Evidence Consistent with the Theory?, in T.Bewley (ed.) *Advances in Econometrics*. New York: Cambridge University Press.
11. Deaton, A. (1989). Reflections on Empirical Microeconomics // *Economic Record*, March, 73–76.
12. Deaton, A. (1990). Savings in Developing Countries: Theory and Review // *World Bank Economic Review*, 61–96.
13. Deaton, A. (1992). Savings and Income Smoothing in the Cote d'Ivoire // *Journal of African Economies*, Vol. 1, 1–24.
14. Deaton, A., Dwayne, B. (1993). Household Welfare and the Pricing of Cocoa and Coffee in Cote d'Ivoire: Lessons from the Living Standards Surveys // *World Bank Economic Review*, Vol. 7(3), 293–318.

[1] *Необхідно стимулювати підвищення ефективності та дієздатності самої держави, а не спиратися на допомогу донорів (паразитування на зовнішніх ін'єкціях).*

15. Deaton, A., Paxson, Ch. (1995). Saving, Inequality and Aging: an East Asian Perspective // *Asia-Pacific Economic Review*. Vol. 1(1), 7–19.
16. Deaton, A., Paxson, Ch. (1998). Aging and Inequality in Income and Health // *American Economic Review Papers and Proceedings*, Vol. 88(2), 248–253.
17. Deaton, A., Paxson, Ch. (1998). Measuring Poverty Among the Elderly, in D.Wise (ed.) *Inquiries in the Economic of Aging*. Chicago: University of Chicago Press for NBER, 169–204.
18. Deaton, A., Paxson, Ch. (2000). Growth and Saving Among Individuals and Households // *Review of Economics and Statistics*, Vol. 82(2), 212–225.
19. Deaton, A., Ravallion, M., Srinivasan, T.N. (2001). Counting the World's Poor: Problems and Possible Solutions // *World Bank Research Observer*, Vol. 16(2), 125–147.
20. Deaton, A., Dreze, J. (2002). Poverty and Inequality in India: a Reexamination // *Economic and Political Weekly*, September 7, 3729–3748.
21. Deaton, A. (2003). Prices and Poverty in India, 1987–2000 // *Economic and Political Weekly*, January 25, 362–368.
22. Deaton, A., Case, A. (2005). Health and Wealth Among the Poor: India and South Africa Compared // *American Economic Review Papers and Proceedings*, Vol. 95, 229–233.
23. Deaton, A., Cutler, D., Lleras-Muney, A. (2006). The Determinants of Mortality // *The Journal of Economic Perspectives*, Vol. 20(3), 97–120.
24. Deaton, A. (2007). Height, Health and Development // *Proceedings of the National Academies of Science*, Vol. 104(33), 13232–13237.
25. Deaton, A. (2008). Income, Health and Wellbeing Around the World: Evidence from the Gallup World Poll // *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 22(2), 53–72.
26. Deaton, A., Dreze, J. (2009). Food and Nutrition in India: Facts and Interpretations // *Economic and Political Weekly*, Vol. 44(7), 42–65.
27. Deaton, A., Arora, R. (2009). Life at the Top: the Benefits of Height // *Economics and Human Biology*, Vol. 7(2), 133–136.
28. Deaton, A., Bozzoli, C., Quintana-Domeque, C. (2009). Child Mortality and Adult Height // *Demography*, Vol. 46(4), 647–669.
29. Deaton, A. (2010). Understanding the Mechanism of Economic Development // *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 24(3), 3–16.
30. Kahneman, D., Deaton, A. (2010). High Income Improves Evaluation of Life but not Emotional Wellbeing // *Proceedings of the National Academies of Science*, Vol. 107(38), 16489–16493.
31. Deaton, A. (2011). Aging, Religion and Health, in D.A.Wise (ed.) *Explorations in the Economics of Aging*. Chicago University Press, 237–262.
32. Deaton, A. (2013). The Great Escape: Health, Wealth and the Origins of Inequality. Princeton: Princeton University Press. 361 p.
33. Deaton, A., Stone, A. (2014). Evaluative and Hedonic Wellbeing Among those with and without Children at Home // *Proceedings of the National Academies of Science*, Vol. 111(4), 1328–1333.
34. Deaton, A., Steptoe, A., Stone A. (2014). Subjective Wellbeing, Health and Ageing // *The Lancet*, Vol. 384(9955), 640–648.
35. Case, A., Deaton, A. (2015). Suicide, Age and Wellbeing: an Empirical Investigation // *NBER Working Paper*, Vol. 21279.

36. *Andre, F. (2001). Review of The Great Divergence // Journal of Asian Studies, Vol. 60(1), 180–182.*
37. *Eric, J. (2003). The European Miracle: Environments, Economies and Geopolitics in the History of Europe and Asia. 3rd ed. Cambridge: Cambridge University Press.*
38. Voigtlander, N., Voth, H.-J. (2013). Gifts of Mars: Warfare and Europe's Early Rise to Riches // *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 27(4), 165–186.
39. Prahalad, C. K. (2004). The Fortune at the Bottom of the Pyramid. Upper Saddle River, NJ: Wharton School Publisher.
40. Bassino, J.-P., Broadberry, S., Fukao, K., Gupta, B., Takashima, M. (2014). Japan and the Great Divergence, 725 to 1874. Retrieved from http://www.voxeu.org/article.
41. Understanding How Gallup Uses the Cantril Scale. Retrieved from http://www.gallup.com/poll/122453.
42. Cantril, H. (1965). *The Pattern of Human Concerns*. New Brunswick, NJ: Rutgers University Press.
43. Easterlin, R. A. (1974). Does Economic Growth Improve the Human Lot? Some Empirical Evidence. in P.A. David and M.W. Reder (ed.), *Nations and Households in Economic Growth: Essays in Honor of Moses Abramovitz*. New York: Academic Press.
44. Diener, E., Tay, L., Oishi, S. (2013). Rising Income and the Subjective Well-Being of Nations // *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol 104(2), 267–276.
45. Hansen, T. (2012). Parenthood and Happiness: a Review of Folk Theories versus Empirical Evidence // *Social Indicator Results*, Vol. 108(1), 29–64.
46. Stanca, L. (2012). Suffer the Little Children: Measuring the Effect of Parenthood on Well-Being Worldwide // *Journal of Economic Behaviour Organization*, Vol. 81(3), 742–750.
47. Deaton, A. (1989). Looking for Boy-Girl Discrimination in Household Expenditure Data // The World Bank Economic Review, Vol. 3(1), 1–15.
48. Deaton, A., Stone, A. (2013). Two Happiness Puzzles: Economic Analysis of Subjective Well-Being // *American Economic Review: Papers & Proceedings*, Vol. 103(3), 591–597.
49. Wilson, J. Q., Kelling, G. L. (1982). Broken Windows. Retrieved from http://www.manhattan-institute.org.

References

1. Deaton, Angus, CV, October 2015. Retrieved from http://www.scholar.pronceton.edu/deaton/biocv/cv.
2. Deaton, A., Wigley, K. J. (1971). Econometric Models for the Personal Sector // *Bulletin of the Oxford University Institute of Economics and Statistics*, Vol. 33(2), 81–91.
3. Deaton, A. (1972). Wealth Effects on Consumption in a Modified Life-Cycle Model // *Review of Economic Studies*, Vol. 39, 55–67.
4. Deaton, A. (1975). The Measurement of Income and Price Elasticities // *European Economic Review*, Vol. 7, 261–274.
5. Deaton, A. (1977). Involuntary Savings through Unanticipated Inflation // *American Economic Review*, Vol. 67, 899–910.
6. Deaton, A. (1977). Equity, Efficiency and the Structure of Indirect Taxation // *Journal of Public Economics*, Vol. 8, 299–312.

7. Deaton, A. (1979). The Distance Function and Consumer Behaviour with Applications to Index Numbers and Optimal Taxation // *Review of Economic Studies*, Vol. 46, 391–405.
8. Deaton, A. (1981). Optimal Taxation and the Structure of Preferences // *Econometrica*, Vol. 49, 1245–1260.
9. Deaton, A. (1983). An Explicit Solution to an Optimal tax Problem // *Journal of Public Economics*, Vol. 20, 333–346.
10. Deaton, A. (1987). Life-Cycle Models of Consumption: Is the Evidence Consistent with the Theory?, in T.Bewley (ed.) *Advances in Econometrics*. New York: Cambridge University Press.
11. Deaton, A. (1989). Reflections on Empirical Microeconomics // *Economic Record*, March, 73–76.
12. Deaton, A. (1990). Savings in Developing Countries: Theory and Review // *World Bank Economic Review*, 61–96.
13. Deaton, A. (1992). Savings and Income Smoothing in the Cote d'Ivoire // *Journal of African Economies*, Vol. 1, 1–24.
14. Deaton, A., Dwayne, B. (1993). Household Welfare and the Pricing of Cocoa and Coffee in Cote d'Ivoire: Lessons from the Living Standards Surveys // *World Bank Economic Review*, Vol. 7(3), 293–318.
15. Deaton, A., Paxson, Ch. (1995). Saving, Inequality and Aging: an East Asian Perspective // *Asia-Pacific Economic Review*. Vol. 1(1), 7–19.
16. Deaton, A., Paxson, Ch. (1998). Aging and Inequality in Income and Health // *American Economic Review Papers and Proceedings*, Vol. 88(2), 248–253.
17. Deaton, A., Paxson, Ch. (1998). Measuring Poverty Among the Elderly, in D.Wise (ed.) *Inquiries in the Economic of Aging*. Chicago: University of Chicago Press for NBER, 169–204.
18. Deaton, A., Paxson, Ch. (2000). Growth and Saving Among Individuals and Households // *Review of Economics and Statistics*, Vol. 82(2), 212–225.
19. Deaton, A., Ravallion, M., Srinivasan, T.N. (2001). Counting the World's Poor: Problems and Possible Solutions // *World Bank Research Observer*, Vol. 16(2), 125–147.
20. Deaton, A., Dreze, J. (2002). Poverty and Inequality in India: a Reexamination // *Economic and Political Weekly*, September 7, 3729–3748.
21. Deaton, A. (2003). Prices and Poverty in India, 1987–2000 // *Economic and Political Weekly*, January 25, 362–368.
22. Deaton, A., Case, A. (2005). Health and Wealth Among the Poor: India and South Africa Compared // *American Economic Review Papers and Proceedings*, Vol. 95, 229–233.
23. Deaton, A., Cutler, D., Lleras-Muney, A. (2006). The Determinants of Mortality // *The Journal of Economic Perspectives*, Vol. 20(3), 97–120.
24. Deaton, A. (2007). Height, Health and Development // *Proceedings of the National Academies of Science*, Vol. 104(33), 13232–13237.
25. Deaton, A. (2008). Income, Health and Wellbeing Around the World: Evidence from the Gallup World Poll // *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 22(2), 53–72.
26. Deaton, A., Dreze, J. (2009). Food and Nutrition in India: Facts and Interpretations // *Economic and Political Weekly*, Vol. 44(7), 42–65.
27. Deaton, A., Arora, R. (2009). Life at the Top: the Benefits of Height // *Economics and Human Biology*, Vol. 7(2), 133–136.

28. Deaton, A., Bozzoli, C., Quintana-Domeque, C. (2009). Child Mortality and Adult Height // *Demography*, Vol. 46(4), 647–669.
29. Deaton, A. (2010). Understanding the Mechanism of Economic Development // *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 24(3), 3–16.
30. Kahneman, D., Deaton, A. (2010). High Income Improves Evaluation of Life but not Emotional Wellbeing // *Proceedings of the National Academies of Science*, Vol. 107(38), 16489–16493.
31. Deaton, A. (2011). Aging, Religion and Health, in D.A.Wise (ed.) *Explorations in the Economics of Aging*. Chicago University Press, 237–262.
32. Deaton, A. (2013). The Great Escape: Health, Wealth and the Origins of Inequality. Princeton: Princeton University Press. 361 p.
33. Deaton, A., Stone, A. (2014). Evaluative and Hedonic Wellbeing Among those with and without Children at Home // *Proceedings of the National Academies of Science*, Vol. 111(4), 1328–1333.
34. Deaton, A., Steptoe, A., Stone A. (2014). Subjective Wellbeing, Health and Ageing // *The Lancet*, Vol. 384(9955), 640–648.
35. Case, A., Deaton, A. (2015). Suicide, Age and Wellbeing: an Empirical Investigation // *NBER Working Paper*, Vol. 21279.
36. *Andre, F. (2001). Review of The Great Divergence // Journal of Asian Studies, Vol. 60(1), 180–182.*
37. *Eric, J. (2003). The European Miracle: Environments, Economies and Geopolitics in the History of Europe and Asia. 3rd ed. Cambridge: Cambridge University Press.*
38. Voigtlander, N., Voth, H.-J. (2013). Gifts of Mars: Warfare and Europe's Early Rise to Riches // *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 27(4), 165–186.
39. Prahalad, C. K. (2004). The Fortune at the Bottom of the Pyramid. Upper Saddle River, NJ: Wharton School Publisher.
40. Bassino, J.-P., Broadberry, S., Fukao, K., Gupta, B., Takashima, M. (2014). Japan and the Great Divergence, 725 to 1874. Retrieved from http://www.voxeu.org/article.
41. Understanding How Gallup Uses the Cantril Scale. Retrieved from http://www.gallup.com/poll/122453.
42. Cantril, H. (1965). *The Pattern of Human Concerns*. New Brunswick, NJ: Rutgers University Press.
43. Easterlin, R. A. (1974). Does Economic Growth Improve the Human Lot? Some Empirical Evidence. in P.A. David and M.W. Reder (ed.), *Nations and Households in Economic Growth: Essays in Honor of Moses Abramovitz*. New York: Academic Press.
44. Diener, E., Tay, L., Oishi, S. (2013). Rising Income and the Subjective Well-Being of Nations // *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol 104(2), 267–276.
45. Hansen, T. (2012). Parenthood and Happiness: a Review of Folk Theories versus Empirical Evidence // *Social Indicator Results*, Vol. 108(1), 29–64.
46. Stanca, L. (2012). Suffer the Little Children: Measuring the Effect of Parenthood on Well-Being Worldwide // *Journal of Economic Behaviour Organization*, Vol. 81(3), 742–750.
47. Deaton, A. (1989). Looking for Boy-Girl Discrimination in Household Expenditure Data // The World Bank Economic Review, Vol. 3(1), 1–15.

48. Deaton, A., Stone, A. (2013). Two Happiness Puzzles: Economic Analysis of Subjective Well-Being // *American Economic Review: Papers & Proceedings*, Vol. 103(3), 591–597.
49. Wilson, J. Q., Kelling, G. L. (1982). Broken Windows. Retrieved from http://www.manhattan-institute.org.

Редакція отримала матеріал 21 вересня 2015 р.

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

РОЗВИТОК РЕГІОНІВ ТА ГРОМАД В УМОВАХ АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ РЕФОРМИ: ПЕРСПЕКТИВИ ТА ЗАГРОЗИ

(Аналітична записка за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції в рамках Дев'ятих регіональних та муніципальних читань, Тернопіль–Вишнівець, 20–21 жовтня 2015 року)

Міжнародна науково-практична конференція "Розвиток регіонів та громад в умовах адміністративно-територіальної реформи: перспективи та загрози" відбулася 20–21 жовтня 2015 року в Тернопільському національному економічному університеті в рамках Дев'ятих регіональних та муніципальних читань на базі Вишнівецького палацу Національного заповідника "Замки Тернопілля".

Організаторами конференції виступили: Тернопільський національний економічний університет, Національне агентство України з питань державної служби, Тернопільська обласна державна адміністрація, Тернопільська обласна рада, Тернопільська міська рада, Тернопільський регіональний центр перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, державних підприємств, установ і організацій, Вроцлавський економічний університет (Польща), Люблінський католицький університет імені Івана Павла II (Польща), Батумський державний університет імені Шота Руставелі (Грузія), Білоруський державний економічний університет (Білорусь), Жилінський університет (Словаччина), Остравський університет (Чехія).

Ініціатором та головним організатором проведення конференції виступила кафедра менеджменту та публічного управління факультету економіки та управління ТНЕУ.

Мета науково-практичної конференції — узагальнення досвіду проведення адміністративно-територіальних реформ в країнах ЄС та діагностика особливостей її реалізації в Україні, ідентифікація сучасних тенденцій розвитку регіонів та громад, вироблення практичних рекомендацій щодо імплементації інноваційних технологій забезпечення цього розвитку на основі формування модернізаційної моделі місцевого самоврядування в умовах нових адміністративних та територіально-просторових координат.

Для участі в конференції було подано понад 80 заявок від науковців та представників органів влади України, Польщі, Грузії, Білорусі, Словаччини та Чехії. Учасники конференції представляли 9 регіонів України: м. Київ, Донецьку, Тернопільську, Львівську, Івано-Франківську, Дніпропетровську, Одеську, Чернігівську та Чернівецьку області.

Про високий рівень репрезентативності конференції як з наукової, так і практичних точок зору свідчить широкий спектр органів влади, вищих освітніх закладів, наукових установ, представлених у роботі науково-практичного заходу: Національне агентство України з питань державної служби, департамент архітектури, будівництва, житлово-комунального господарства та енергозбереження Тернопільської обласної державної

адміністрації, департамент фінансів Тернопільської обласної державної адміністрації, Офіс реформ у Тернопільській області; Тернопільська міська рада, управління стратегічного розвитку міста Тернопільської міської ради, Білостоцька міська рада (Республіка Польща), Скалатська міська рада, Вишнівецька селищна рада, рада гміни Громадка (Республіка Польща), Вроцлавський економічний університет (Республіка Польща), Люблінський католицький університет імені Івана Павла II (Республіка Польща), Білостоцька політехніка (Республіка Польща), Батумський державний університет імені Шота Руставелі (Грузія), Білоруський державний економічний університет (Білорусь), Жилінський університет (Словаччина), Остравський університет (Чехія), Щецинський університет (Республіка Польща); Чернігівський національний технологічний університет, Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України; Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу, Дніпропетровський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України, Чернівецький торговельно-економічний інститут КНТЕУ, Університет менеджменту освіти (м. Київ), Львівський державний університет внутрішніх справ, Львівський національний університет імені Івана Франка, Донбаська державна машинобудівна академія (м. Краматорськ Донецької області), Одеський національний економічний університет.

Конференція працювала в режимі пленарних засідань та виїзного ознайомлення з практикою розвитку адміністративно-територіальних одиниць Кременецького району Тернопільської області в умовах проведення адміністративно-територіальної реформи.

Учасники конференції дискутували за такими проблемними напрямками:

- адміністративно-територіальна реформа в країнах Європейського Союзу як вияв децентралізації: досвід та уроки для України;
- інституційна база реалізації адміністративно-територіальної реформи в Україні: проблема комплексності;
- емпірична діагностика розвитку регіонів та громад в Україні та країнах ЄС;
- прогнозні оцінки ефективності реформування адміністративно-територіального устрою в Україні.

Обговорення зазначених проблем дало змогу учасникам конференції констатувати, що:

– в сучасних умовах розвитку регіонів та громад в Україні актуалізується проблема становлення інституційно окреслених життєздатних адміністративно-територіальних одиниць, які б відповідали критеріям нормативно-правової визначеності, організаційної завершеності та фінансово-економічної достатності;

– спроможна територіальна громада згідно з чинним законодавством має формуватися на засадах: добровільного об'єднання громадян відповідної адміністративно-територіальної одиниці, здатності органу місцевого самоврядування вирішувати суспільно-значимі проблеми та забезпечити доступність і належний рівень надання послуг (зокрема у сфері освіти, культури, охорони здоров'я, соціального захисту, житлово-комунального господарства); історичних, географічних, соціально-економічних, культурних особливостей розвитку територіальної одиниці; розвитку їх інфраструктури; фінансового забезпечення; стану трудової міграції населення тощо.

– оцінка муніципального управління в Україні та країнах Європи з позиції його територіальної основи дає підстави стверджувати, що в нашій державі існують об'єктивні територіально-просторові бар'єри реалізації потенціалу місцевого самоврядування. Адміністративно-територіальний устрій України характеризується

надзвичайною подрібненістю, що й визначає об'єктивну нежиттєздатність територіальних спільнот низового рівня;

– фінансова база територіальних спільнот базового рівня формується на залишковій основі без врахування податкоспроможності території та не забезпечує мінімальну потребу органів місцевого самоврядування для належного виконання повноважень щодо економічного й соціального розвитку муніципальних утворень;

– складність формування належного інституційного середовища та недостатньо повне охоплення процесами добровільного об'єднання територіальних громад по Україні загалом засвідчили наявність низки проблем, а саме: відсутність комплексного механізму реалізації положень Закону України "Про добровільне об'єднання територіальних громад"; невизначеність нормативно-правового поля фінансового забезпечення діяльності об'єднаних територіальних громад, вирішення земельних питань тощо; відсутність нормативного акту, який би чітко визначав критерії щодо утворення перспективних адміністративних центрів укрупнених громад;

– формування спроможних громад стикається з проблемами: ефективної реалізації принципу добровільності при їх створенні; повноти врахування прав та інтересів громади; забезпечення участі всіх локальних громад у процесах розроблення плану розвитку об'єднаної територіальної громади; забезпечення взаємодії в питаннях реалізації інфраструктурних проектів і програм; консенсусного погодження, узгодження спірних питань та укладання відповідних договорів на паритетних засадах; визначення джерел формування економічних ресурсів для реалізації взятих повноважень; інтеграції прав та інтересів локальних громад у територіальних осередках;

– в економічному розвитку регіонів та громад України і їх фінансовому забезпеченні залишається низка проблем, пов'язаних із: нестачею фінансових, матеріальних та інфраструктурних ресурсів для виконання своїх функцій та функцій з надання суспільних послуг; недофінансуванням делегованих повноважень; знаходженням майже 90% земель за межами юрисдикції територіальних громад, в зв'язку з чим останні мають гірші можливості для виконання своїх повноважень і функцій, ніж громади в країнах ЄС; обмеженою можливістю використання природних ресурсів, як джерела фінансових надходжень, що в свою чергу обмежує можливості розвитку інституту публічно-приватного партнерства; обмеженістю можливостей використання інструментів проектного, інвестиційного менеджменту, кредитування органами місцевого самоврядування програм розвитку територіальних громад;

– спроможність місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в значній мірі визначається ефективністю використання комунальної власності, що актуалізує необхідність удосконалення механізмів управління нею;

– процеси економічної децентралізації та формування спроможних територіальних громад в сучасних умовах супроводжують системні виклики: суперечність взаємовідносин між центром і органами місцевого самоврядування з бюджетних відносин, розподілу повноважень, відповідальності; суттєвий розрив між власними доходами та видатками в місцевих бюджетах; неврегульованість питань наповнення місцевих бюджетів та розширення бази оподаткування; наявність суттєвих асиметрій територіального розвитку та диференціація економічних потенціалів територій; непрозорість та нечіткість критеріїв вибору фінансування тих чи інших проектів, низька поінформованість територіальних громад щодо їх наявності та доцільності реалізації; непривабливість умов та відсутність гарантій для активізації інвестиційної діяльності в регіонах та залучення іноземних інвестицій; наявність бар'єрів (економічних,

податкових, адміністративних) для зміцнення економічного потенціалу, економічного зростання територій, розвитку підприємництва.

Узагальнення результатів, отриманих у процесі роботи науково-практичної конференції, дало змогу зробити такі практичні рекомендації:

1. Враховуючи зарубіжний досвід, реформування системи місцевого самоврядування в Україні слід орієнтувати на вирішення таких завдань: законодавче визначення поняття та засад адміністративно-територіального устрою України, правового статусу і рівнів адміністративно-територіальних одиниць, порядку вирішення органами державної влади та органами місцевого самоврядування питань територіального устрою; встановлення критеріїв утворення адміністративно-територіальних одиниць; спрощення системи адміністративно-територіального устрою; оптимізацію групування адміністративно-територіальних одиниць; чітке визначення меж адміністративно-територіальних одиниць; децентралізацію владних повноважень, визначення чіткої схеми розподілу повноважень між органами влади на територіальному рівні; вдосконалення міжбюджетних відносин та податкової системи, вироблення більш раціональних механізмів перерозподілу фінансів; підтримку депресивних територій тощо, а відтак формування організаційно, фінансово та матеріально спроможної виконувати як власні, так і делеговані державою, функції територіальної громади; забезпечення просторово-часової рівнодоступності всіх громадян (незалежно від місця їх проживання) до ресурсів розвитку людського потенціалу; додержання гарантованих державою соціальних стандартів для кожного її громадянина незалежно від місця проживання.

2. Необхідно забезпечити вирішення проблем, пов'язаних із добровільним об'єднанням територіальних громад, шляхом: прийняття закону про місцевий референдум; внесення змін до Конституції України; проведення широкої просвітницької роботи з формування культури добровільного об'єднання громад, що передбачає необхідність попереднього прийняття пакету нормативно-правових актів з питань децентралізації, на основі яких громади прийматимуть виважені, обґрунтовані й усвідомлені рішення, а не рішення, засновані тільки на довірі щодо концептуальних положень реформи; здійснення підготовки та перепідготовки висококваліфікованих фахівців у сфері місцевого самоврядування, здатних виконувати усю повноту функцій та завдань у новоутворених укрупнених громадах, з переданими на місця повноваженнями.

3. Необхідно задіяти інструменти активізації економічного та соціального розвитку з врахуванням досвіду країн, що здійснили успішне реформування. Ці інструменти мають бути гнучкими, враховувати виклики, які стоять перед громадами і регіонами, та включати: інструменти діагностики і прогнозування спроможності розвитку; інструменти муніципального менеджменту; застосування гнучкого механізму оплати за послуги, як інструментарію ефективного використання фінансових ресурсів територіальної громади; інструментарій оподаткування з акцентуванням уваги на запровадженні прогресивних механізмів оподаткування нерухомості; інструменти кластероутворення, публічно-приватного партнерства, проектного менеджменту, стимулювання інноваційного та структурно-технологічного розвитку, які в сучасних умовах ще не знайшли ефективного застосування в регіонах України.

4. Доцільно запроваджувати заходи щодо формування системи управління комунальною власністю, яка би базувалась на: достовірній інформації про склад об'єктів комунальної власності; визначенні ринкової вартості об'єктів власності та прав користування ними; створенні єдиного реєстру даних про всі об'єкти комунальної власності; застосуванні всього дозволеного законодавством інструментарію при

використанні об'єктів комунальної власності; повноцінному захисті майнових прав територіальної громади і держави; досягненні максимальної прибутковості об'єктів комунальної власності.

5. Використовуючи комунальне майно, слід враховувати оптимальне співвідношення між забезпеченням реалізації соціальних функцій місцевого самоврядування і виконанням дохідної частини бюджету. Це вимагає адаптації механізмів управління в розрізі некомерційних та комерційних об'єктів комунального нерухомого майна. Управління некомерційними об'єктами має відповідати завданням оптимізації бюджетних витрат на їх утримання. Управління об'єктами комерційної групи має бути націленим на підвищення прибутковості від їх використання в цілях здійснення закріплених за органами місцевого самоврядування повноважень;

5. Необхідно створювати органами влади умови для повноцінного забезпечення та стимулювання громадянської активності, зокрема шляхом забезпечення відкритості і прозорості своєї діяльності, залучення громадян та їх об'єднань до формування і реалізації політики на всіх рівнях, впровадження стратегічного підходу до участі громадян в управлінні, послідовного використання різноманітних форм співпраці, стимулювання активності та ініціативності членів спільноти, забезпечення реалізації їх самоврядного потенціалу.

6. Доцільно реалізувати закладені адміністративно-територіальним реформуванням засади життєдіяльності територіальних громад і регіонів шляхом структурування їх економічних систем з врахуванням специфіки викликів середовища регіонального розвитку. Функціональні механізми вироблення й реалізації регіональної структурної політики слід адаптувати до середовища економіки регіонів, орієнтувати на посилення здатності забезпечувати системні структурні трансформації на основі дієвого управлінського впливу, узгодженого використання різноманітних управлінських важелів. З врахуванням інтегрованого підходу до реалізації державної регіональної політики на сучасному етапі, формування механізмів регіональної структурної політики доцільно здійснювати паралельно за такими двома напрямами: 1) забезпечення збалансованого розвитку територій; 2) стимулювання "точок зростання".

7. Для забезпечення прагматичного підходу у формуванні нових громад, нових еліт, які будуть зацікавлені у розвитку своєї місцевості, розвиватимуть горизонтальні зв'язки між територіями та державними структурами, доцільним є імплементація сучасних європейських підходів ефективної децентралізації накшталт Європейської Стратегії інновацій та доброго врядування на місцевому рівні, яка визначає напрями модернізації місцевої влади; підходу "Smart City" ("розумне місто"), який передбачає моніторинг реалізованих послуг: електронні аукціони, електронний аналіз ринку, електронні торги, карта електронних аукціонів, щоденник міського голови, деталі про бюджет міста та активи, міські гранти, єдиний контрольний центр екстрених служб (пожежна служба, патрульна поліція, швидка медична допомога); онлайн-опрацювання різноманітних звернень громадян; брендинговий підхід, який дозволяє підвищити конкурентоспроможність, якість життя, залучити зовнішні та активізувати внутрішні ресурси, сформувати привабливий імідж території; державно-приватне партнерство, яке дозволяє підтримати конкурентні переваги територій.

8. У напрямку формування ресурсного потенціалу регіонів і громад та технології забезпечення їх розвитку доцільним є запровадження системи управління ресурсами, яка має включати: моніторинг зовнішнього середовища, що впливає на формування ресурсної бази адміністративно-територіального утворення; планування ресурсів

(стратегічне та оперативне); оперування інформаційною базою щодо потенційних та реально використовуваних ресурсів; методичні засади вимірювання та оцінки ресурсів; контроль та аналіз результативності та ефективності залучення, використання і розвитку ресурсів; мотивацію ресурсоощадного ведення регіонального виробництва; нові підходи до управління ресурсним забезпеченням розвитку регіонів та громад (функціональний, управлінський, процесний, економічний, адаптивний, конкурентний).

9. Для забезпечення ефективної алгоритмізації фінансових процесів фінансової децентралізації необхідним стає застосування додаткової інформації про стан існуючих та нових джерел фінансування діяльності регіонів, їх показників і критеріїв оцінювання. З цією метою доцільним є створення інформаційно-технологічних ланцюжків фінансових потоків регіонів, які б об'єднали фінансову підсистему в єдину корпоративну мережу з урахуванням її горизонтальних і вертикальних зв'язків. Це дасть змогу здійснювати оцінку активів територій за ступенем їх використання, впливом на стан фінансового забезпечення, за розміром недоотриманого прибутку і незадіяних потенційних можливостей продукування фінансових ресурсів.

10. З метою зміцнення ресурсного потенціалу територіальних громад необхідно: сприяти збільшенню зайнятості сільського населення шляхом державної підтримки розвитку підприємництва; вирівнювати умови життєдіяльності міського і сільського населення, формувати комплексну систему підприємств, установ та організацій, які надаватимуть необхідні послуги сільському населенню; сприяти підвищенню рівня доходів сільського населення; удосконалювати систему загальнообов'язкового пенсійного страхування працівників сільського господарства; впроваджувати креативні напрямки підприємництва для територіальних громад.

11. Для подолання горизонтальних та вертикальних фіскальних дисбалансів у процесі децентралізації доцільним є застосування фіскального дуалізму та фінансового вирівнювання; для диверсифікації джерел формування фінансової бази територій – є використання облігацій місцевих позик. Їх особливість передбачає довгострокові терміни застосування, що дає змогу забезпечувати реалізацію довгострокових прибуткових проектів (наприклад, розвиток місцевої інфраструктури). Основна сума заборгованості і проценти за нею сплачуються з доходів, які приносить експлуатація кредитованих об'єктів. Випуск муніципальних облігацій дозволить залучати в економіку регіону тимчасово вільні інвестиційні кошти як приватних, так і іноземних інвесторів.

12. Підвищити фінансову самостійність органів місцевого самоврядування можна шляхом стимулювання громад до об'єднання і формування спроможних територіальних одиниць через механізм переходу бюджетів об'єднаних громад на прямі міжбюджетні відносини з державними бюджетом, наділення таких громад повноваженнями, рівнозначними повноваженням міст обласного значення, позбавлення права на виконання делегованих державою повноважень органів місцевого самоврядування в селах, селищах, містах районного значення, що не об'єдналися. Нормативно-правове поле для цього уже побудовано, потрібна лише політична воля місцевої влади.

13. З метою збереження позитивних тенденцій та забезпечення розвитку спроможності новоутворених територіальних громад має бути запроваджена всебічна їх державна підтримка шляхом розширення інформаційної, методичної, консультативної та фінансової підтримки, визначеної законодавством України; надання грантової та навчальної підтримки, зокрема, підтримки грантів за проектами ЄС/ПРООН, надання інвестицій державним Фондом регіонального розвитку на реалізацію соціально орієнтованих програм і проектів. Важливого значення набуває впровадження системи

навчання представників місцевого самоврядування та громадськості в питаннях створення й дієвості органів самоорганізації населення, мобілізації грантів та інвестицій у вирішенні актуальних проблем кожної окремої території як рівноправної частини об'єднаної територіальної громади, розвитку діалогу та прийняття рішень на засадах консенсусу. З огляду на це та враховуючи досвід організації територіального управління в Польщі, актуалізується необхідність попереднього навчання для претендентів на посади голів органів місцевого самоврядування і депутатів місцевих рад. У цьому контексті доцільним є відкриття при вищому навчальному закладі, зокрема Тернопільському національному економічному університеті, центру підготовки лідерів органів самоорганізації, які стануть активними провідниками ідей децентралізації влади на місцях, забезпечуватимуть проведення системних реформ місцевого самоврядування, сприятимуть консолідації громад та підвищенню спроможності об'єднаних територіальних громад, розвитку громадського діалогу тощо.

14. Необхідним на законодавчому рівні є запровадження проходження обов'язкових двомісячних курсів підвищення кваліфікації з муніципального управління всіма особами, що висуватимуть свої кандидатури на посади голів новостворених громад. Це відповідає європейській практиці місцевого самоврядування та сприятиме зростанню професіоналізму керівників територіальних спільнот базового рівня.

При підготовці аналітичної записки робоча група оргкомітету конференції використала висновки і пропозиції, що містилися у наукових розробках учасників, та результати безпосередніх дискусій, які відбувалися на пленарних засіданнях конференції. На формулювання підсумкових матеріалів конференції значний вплив мали наукові розробки і висновки, розкриті у дослідженнях таких авторів, як: Августин Руслан (Тернопіль), Апостолюк Оксана (Тернопіль), Арзмасова Оксана, (Тернопіль), Бецля Агнєшка (Республіка Польща), Бобровська Олена (Дніпропетровськ), Богач Юрій (Тернопіль), Бонк Меланія (Республіка Польща), Бречко Олександр (Тернопіль), Бурлуцька Світлана (Одеса), Бурлуцький Сергій (Краматорськ), Бутко Микола (Чернігів), Бутов Андрій (Тернопіль), Бяловонс Яцек (Республіка Польща), Варколи Ладіслав (Словаччина), Васіна Алла (Тернопіль), Велещук Світлана (Тернопіль), Винар Наталія (Тернопіль), Горин Володимир (Тернопіль), Грабовська Моніка (Республіка Польща), Дейнека Юрій (Тернопіль), Демків Ірина (Тернопіль), Діденко Ніна (Київ), Дудкіна Олена (Тернопіль), Дяків Ольга (Тернопіль), Желюк Тетяна (Тернопіль), Жук Петро (Львів), Здреник Василь (Тернопіль), Зелінська Анетта (Республіка Польща), Зуг Магдалена (Республіка Польща), Йоахімяк Ізабелла (Республіка Польща), Карпишин Наталія (Тернопіль), Карпінська Мажена (Республіка Польща), Квасниця Оксана (Тернопіль), Кириленко Ольга (Тернопіль), Кифяк Василь (Чернівці), Коваль Світлана (Тернопіль), Костецький Володимир (Тернопіль), Котис Наталія (Тернопіль), Кравців Василь (Львів), Кривокульська Наталія (Тернопіль), Крик Барбара (Республіка Польща), Крисько Жанна (Тернопіль), Круп'як Ірина (Тернопіль), Круп'як Лідія (Тернопіль), Крушельницька Таїсія (Дніпропетровськ), Лаврів Лілія (Тернопіль), Литвинчук Віктор (Тернопіль), Лободіна Зоряна (Тернопіль), Мадрас Томаш (Республіка Польща), Малиняк Богдан (Тернопіль), Мелоян Ліліт (Грузія), Мельник Алла (Тернопіль), Микитюк Петро (Тернопіль), Мойсеєнко Ірина (Львів), Монастирська Тетяна (Тернопіль), Монастирський Григорій (Тернопіль), Моравський Мечислав (Республіка Польща), Морозевич Ольга (Республіка Білорусь), Мунько Анна (Дніпропетровськ), Овсянюк-Бердадіна Олександра (Тернопіль), Павлішчи Даріюш (Республіка Польща), Пахомова Мілана (Київ), Петриків Анна (Тернопіль), Петрук Інна (Тернопіль), Письменний Віталій (Тернопіль), Підгаєць Сергій

(Тернопіль), Плахцяк Адам (Республіка Польща), Попович Тамара (Тернопіль), Прохоровська Світлана (Тернопіль), Ревун Костянтин (Тернопіль), Русін Віктор (Тернопіль), Савчук Світлана (Тернопіль), Сидор Ірина (Тернопіль), Сівек Тадеуш (Чехія), Скочиляс Світлана (Тернопіль), Сорока Тетяна (Тернопіль), Станьковська Наталія (Скалат), Стельмащук Лариса (Івано-Франківськ), Стефанишин Ольга (Львів), Тинська Інна (Тернопіль), Ткачук Ірина (Івано-Франківськ), Толуб'як Віталій (Тернопіль), Тсінтсадзе Асі (Грузія), Феденчук Ярослав (Тернопіль), Харченко Володимир (Тернопіль), Чикало Інна (Тернопіль), Шабацюк Анджей (Республіка Польща), Шкільняк Михайло (Тернопіль), Яньчук Лєх (Республіка Польща).

Аналітичну записку підготували:

Алла Мельник,
д. е. н., професор, професор кафедри менеджменту та публічного управління, Тернопільський національний економічний університет;
Григорій Монастирський,
д. е. н., професор, професор кафедри менеджменту та публічного управління, Тернопільський національний економічний університет;
Тетяна Желюк,
д. е. н., доцент, професор кафедри менеджменту та публічного управління, Тернопільський національний економічний університет;
Олена Дудкіна,
к. е. н., доцент, доцент кафедри менеджменту та публічного управління, Тернопільський національний економічний університет;
Алла Васіна,
к. е. н., доцент, докторант кафедри менеджменту та публічного управління, Тернопільський національний економічний університет;
Тамара Попович,
к. е. н., доцент, доцент кафедри менеджменту та публічного управління, Тернопільський національний економічний університет;
Анетта Зелінська,
доктор габілітований, ад'юнкт, Вроцлавський економічний університет, Республіка Польща.

КРИТИКА І БІБЛІОГРАФІЯ

ЕКОНОМІЧНА ЕКСПЕРТИЗА: НАУКОВІ ЗАСАДИ ТА ПРАКТИЧНЕ ВИКОРИСТАННЯ

Нинішня потреба у реформуванні соціально-економічних відносин як на макро- так і на макрорівні актуалізує потребу використання інституту незалежних фахових знань. Серед них вагоме місце відводиться інституту економічної експертизи як специфічної форми фінансово-господарського контролю, дієвого інструменту підготовки та прийняття управлінських рішень на різних рівнях. Тому видання монографії **"Теоретико-методологічні основи економічної експертизи як форми фінансового контролю"**[1] є непересічною подією для науковців та практикуючих експертів економічного фаху.

У шести розділах, складених за принципом диференційованого підходу до висвітлення теми як єдиного взаємопов'язаного цілого, авторка представила багатогранно і комплексно свій підхід до економічної експертизи як до наукового явища. Дана монографія є результатом тривалої праці та набутого досвіду на царині фінансово-господарського контролю.

Наукова доведеність експертних методів та методик, пошуковий характер самої експертизи відіграють важливу роль у системі наукового забезпечення прийняття рішень у всіх сферах суспільного життя. Водночас, недостатня розробленість теоретико-методологічних та організаційних підходів до експертних досліджень істотно звужує сферу використання економічної експертизи в нашій країні, обмежуючи її здебільшого забезпеченням потреб судово-слідчих органів. Тоді як в зарубіжній науці економічна експертиза є частиною експертології як міждисциплінарного наукового напряму, який входить до комплексу наук про ухвалення рішень, має свій понятійно-категоріальний апарат, загальні основи і принципи, пропонує вирішення складних питань, нерозв'язних в рамках інших дисциплін.

Принципово нові економічні і правові взаємини між господарюючими суб'єктами різних організаційно-правових форм і державними органами, урізноманітнення способів приховування доходів, спотворення бухгалтерської фінансової звітності зумовлюють необхідність всебічного дослідження теоретичних, методологічних та організаційно-методичних аспектів проведення економічних експертиз. А отже, спектр питань стосовно визначення середовища та умов застосування економічної експертизи як форми господарського контролю на підприємствах є актуалізованими сьогоденням.

Авторка визначає і характеризує дещо парадоксальну ситуацію щодо економічної експертизи, яка, з одного боку, стала нормою життя суспільства, престижною формою діяльності, дієвим інструментом менеджменту, але з іншого боку, незважаючи на широке суспільне використання економіко-експертних матеріалів, суджень експертів-економістів, попиту на економічну експертизу, – відсутня єдина її теорія.

В монографії наведено великий обсяг законодавчо-нормативного та наукового матеріалу, відбито досвід вчених інших країн, у доробку яких багато видань з проблем функціонування експертизи, дозволив дослідити діалектику історичного розвитку

[1]*Перевозова І.В. Теоретико-методологічні основи економічної експертизи як форми фінансового контролю: [монографія] / І.В. Перевозова – Івано-Франківськ: Типовіт, 2013.- 320с.*

експертизи як наукового явища. Окрім того, як свідчить наукова проблематика, для авторки важливим було з'ясувати суть дефініції "економічна експертиза", термінологічного апарату економічної експертології як дієвого інструменту контролювання діяльності підприємства, що сприяє усуненню неконвеційності та неточності економічної термінології. На особливе схвалення заслуговує майстерне поєднання в монографії теорії і практики під час дослідження мовних явищ експертизи. Такий підхід, без сумніву, сприяє глибокому вивченню термінологічних процесів на рівні термінотворення і на рівні способів використання термінів, сприяє процесам систематизації знань стосовно експертизи.

Виходячи зі змісту монографії, в процесі написання роботи авторкою використовувалися сучасні методи наукового дослідження, висновки роботи відповідають системі принципів сформульованих економічною наукою. Наукові результати, що отримані в монографії, мають важливе теоретичне і практичне значення. Основним теоретичним підґрунтям дослідження стали концептуальні положення економіки, економічної теорії, господарського контролю, фундаментальні основи теорії управління, теорії прийняття рішень. Методологічну основу монографії складають загальнонаукові та спеціальні методи пізнання, зокрема порівняльно-правовий, історичний, формально-догматичний, компаративно-правовий.

До основних досягнень авторки варто віднести сформовану ідеологію формування моделі економіко-експертної системи стосовно дослідження діяльності підприємства, вхідними величинами якої пропонується вважати наступні: законодавче регулювання експертної діяльності; статус особи-експерта, уповноваженої на проведення дослідження; обсяг і якість матеріалів, наданих для дослідження; регуляторні акти відомчого характеру щодо проведення експертних економічних досліджень; рівень професійної компетенції та кваліфікації експерта; організаційно-правова форма і галузева приналежність досліджуваного об'єкту; стан бухгалтерського обліку і звітності досліджуваного об'єкту; структура економічного класу експертних досліджень і місце кожного складового напряму в даній структурі. Вона наводить демаркаційні аспекти судової та незалежної форм економічної експертизи та здійснює оцінку сутнісних характеристик розмежування цих форм економічної експертизи за метою, формою існування та оцінкою висновку експерта-економіста.

Інший концептуальний аспект дослідження пов'язаний з визначенням сутності економічної експертизи як форми господарського контролю, що полягає у виявленні залежностей, якостей, зв'язків, відповідності законодавчо-нормативним вимогам фізичної чи юридичної особи стосовно конкретного предмету, виду чи обставин її діяльності та спрямована на одержання певної сукупності знань для практичних цілей. Розроблено комплексний організаційно-методичний підхід до формування інформаційного забезпечення економічної експертизи з метою зниження ризиків щодо не виявлення зв'язків між явищами, фактами та подіями, що призводить до підвищення якості експертного висновку.

Згідно з концептуальною позицією, авторкою сформовано загальну концепцію економічної експертизи як систему теоретичного знання, що відображає на метапредметному рівні найзагальніші закономірності розвитку наукових основ економічної експертизи та економіко-експертної діяльності.

На підставі визначених в роботі хронологічних етапів розвитку, розроблена комплексна модель економічної експертизи з врахуванням екстерналій, що сприяє систематизації та уточненню наукового апарату (інструментарію) економічної

експертизи; розроблено модель реалізації експертних процедур від моменту отримання питання на дослідження до моменту формування висновку зі зменшенням ризику невиявлення; побудовано структурну модель формування особистісного потенціалу експерта-економіста, підґрунтям якої стала синергія біологічного, соціального та професійного розвитку особи експерта.

Зокрема доведено, що оскільки особистість експерта-економіста є цілісним утворенням, то характеристиці має піддаватися не окрема складова, а всі складові особи, стабільність зв'язку і взаємодія всіх складових особистості. Запропоновано компетентнісну векторну модель, що дає змогу унаочнити професійний профіль експерта, унікальність якої полягає в розширенні інформаційних потоків, спрямованих до кінцевого споживача економіко-експертних послуг і самих експертів-економістів. Також розроблена методика структурно-логічного аналізу ефективності проведення експертного дослідження за векторною моделлю, що дасть можливість підвищити наочність сприйняття оцінки рівня компетентності експертів-економістів в процесі конкретного дослідження зовнішніми користувачами економіко-експертних послуг. Теоретичне значення даної монографії полягає у розширенні та демаркації предметного поля економічних експертних досліджень в контексті розвитку у вітчизняній науці експертології як міждисциплінарної галузі знань з власним понятійно-категоріальним апаратом та методологічними основами.

В монографії знайшли своє чітке відображення аспекти практичного застосування використання економічної експертизи при прийнятті управлінських рішень на підприємствах нафтогазового комплексу України.

Слід зазначити натомість, що в монографії виявлено деякі дискусійні положення, які стосуються теоретичної частини дослідження, зокрема, авторка розглядає економічну експертизу як теоретичне дослідження, приводячи логічну схему процесів наукового пізнання, однак питання, що пропонуються як приклади наукових гіпотез, мають суто практичний характер.

Не конкретизовано системний підхід і системний аналіз при дослідженні економічної експертизи як системи. У монографії описуються властивості інформації, що продукується в системі економічної експертизи та наводяться методи вимірювання її кількості, однак використовуються загальні підходи до визначення якості і кількості інформації без адаптації до потреб економічної експертизи. Разом з тим, ці зауваження не знижують загальної цінності монографії, а скоріше вказують на можливі напрями її подальшого удосконалення. Вони не змінюють позитивної оцінки отриманих результатів, а в окремих випадках є дискусійними.

У своїй сукупності рецензоване монографічне дослідження є новим і важливим внеском у формування концепції економічної експертизи. Обґрунтовані в монографії методологічні положення, теоретичні висновки й узагальнення є внеском у розвиток методики проведення економічної експертизи як форми контролювання діяльності підприємств, які можуть бути враховані у процесі вдосконалення чинного законодавства щодо експертної діяльності, зокрема економічної експертизи, а також при економіко-експертному дослідженні окремих питань діяльності підприємств.

Завідувач кафедри економіки підприємства
Івано-Франківського національного
технічного університету нафти і газу
д.е.н., професор, заслужений працівник
освіти України **_Данилюк М.О._**

НАШІ АВТОРИ

АРТЕМЧУК Андрій	здобувач, Тернопільський національний економічний університет.
АРТЕМЧУК Тетяна	здобувач, Тернопільський національний економічний університет.
ВАСІНА Алла	к. е. н., доцент, докторант кафедри менеджменту та публічного управління, Тернопільський національний економічний університет.
ВОДОЛАЗСЬКА Оксана	старший викладач кафедри фінансів, Дніпропетровський національний університет імені О. Гончара.
ДАНИЛЮК М.	д. е. н., професор, завідувач кафедри економіки підприємства, Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу, заслужений працівник освіти України.
ДЛУГОПОЛЬСЬКИЙ Олександр	д. е. н., професор кафедри економічної теорії, директор НДІ інноваційного розвитку та державотворення, Тернопільський національний економічний університет.
ДУДКІНА Олена	к. е. н., доцент кафедри менеджменту та публічного управління, Тернопільський національний економічний університет.
ЖЕЛЮК Тетяна	д. е. н., доцент, професор кафедри менеджменту та публічного управління, Тернопільський національний економічний університет.
ЗАКЛЕКТА-БЕРЕСТОВЕНКО Олена	к. е. н., доцент кафедри податків та фіскальної політики, Тернопільський національний економічний університет.
ЗЕЛІНСЬКА Анетта	доктор габілітований, ад'юнкт, Вроцлавський економічний університет, Республіка Польща.
ІВАНОВА Анна	аспірант кафедри податків та фіскальної політики, Тернопільський національний економічний університет.
КОВАЛЬ Світлана	к. е. н., доцент кафедри фінансів імені С. І. Юрія, Тернопільський національний економічний університет.
ЛИТВИНОВА Ольга	к. м. н., доцент кафедри соціальної медицини, організації та економіки охорони здоров'я ДВНЗ "Тернопільський державний медичний університет імені І. Я. Горбачевського МОЗ України".

ЛУЦІВ Богдан	д. е. н., професор, завідувач кафедри банківського менеджменту та обліку, Тернопільський національний економічний університет.
ЛУЦІВ Павло	здобувач кафедри банківських інвестицій, ДВНЗ “Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана”.
МАРЧУК Анна	аспірантка кафедри фінансів, головний економіст відділу аналізу і контролю виконання місцевих бюджетів департаменту фінансів Тернопільської обласної державної адміністрації.
МЕЛЬНИК Алла	д. е. н., професор кафедри менеджменту та публічного управління, Тернопільський національний економічний університет.
МОНАСТИРСЬКИЙ Григорій	д. е. н., професор, професор кафедри менеджменту та публічного управління, Тернопільський національний економічний університет.
ПАТРЯК Олександра	здобувач кафедри обліку у державному секторі економіки та сфері послуг, Тернопільський національний економічний університет.
ПЕРЕВОЗНЮК Віталіна	к. е. н., доцент кафедри фінансів імені С. І. Юрія, Тернопільський національний економічний університет.
ПОПОВИЧ Тамара	к. е. н., доцент кафедри менеджменту та публічного управління, Тернопільський національний економічний університет.
СИВАК Роман	к. е. н., доцент, Тернопільський національний економічний університет.
СОБКО Ольга	к. е. н., доцент, докторант кафедри економіки підприємств і корпорацій, Тернопільський національний економічний університет.
ТКАЧЕНКО Наталія	д. е. н., професор, завідувач кафедри фінансів і кредиту, Черкаський інститут ДВНЗ “Університет банківської справи”.
ТОЦЬКА Олеся	к. е. н., доцент кафедри менеджменту, інститут економіки та менеджменту, Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк.

ANNOTATION

Bohdan Lutsiv, Pavlo Lutsiv

The modernization of regulatory paradigm in banking system of Ukraine in the post crisis period

Political and economic principles of regulation implementation in financial markets are studied. It is emphasized that the theory of market imperfections has to be the starting point for understanding the needs of strengthening the effectiveness of the financial regulation. The fundamental justification for introduction of financial regulation is the existence of externalities (side effects) and information asymmetries between a buyer and a seller. It is outlined that the externalities influence the stock market and the banking system's vulnerability from psychological confidence of depositors and to diverse "effects of infection" (externalities), which can lead to bank panic and, eventually, to a systemic crisis.

We consider behavioral role of banks as financial intermediaries. The emergence of financial intermediaries is caused by the need for solving the problems of asymmetric information. The particular attention is paid to the existence of bilateral asymmetry of information in the banking sector. In this context, the chain effect origin is shown from the loss of confidence in the banking system of Ukraine during the recent years up to the emergence of financial panic. The scenario of negative developments in the banking system is presented. Using statistic data of hryvnia and foreign currency deposits in the first half of 2015 year there is shown the deep fall in the deposit base of banks creating a separate system in Ukraine in the article.

There is studied a set of measures to regulate bank activities, particularly the protection system (ex-post) and the preventive actions (ex-ante). It is indicated that a key element of macroprudential policy should be the oversight strengthening of systemically important financial institutions, which aim is to detect problems early and implement interventions aimed at preventing financial crises.

The content of the regulatory regime and regulatory strategy is outlined in the developing of a modern paradigm.

National regulatory reform should be more strategic than tactical in nature. The basic principles and approaches, which should be based on the latest regulatory paradigm, are outlined. The specifics of processes of interaction with the National Bank of Ukraine and Fund of Guarantee Deposit are characterized. A more systematic approach to the regulation of the banking system, namely the macroprudential approach using a number of the main instruments of direct prudential supervision, is suggested.

Keywords: financial intermediation, banks, banking regulation, banking supervision, financial market, bankruptcy of banks, prudential issues, National Bank of Ukraine, Deposit Guarantee Fund.

Olha Lytvynova

The prediction of economic risk for innovative management of health care institution

The object of our studying is the form of the innovative implementations in the health care financing system of Ukraine.

The aim of this work is the development of reservation ways of possible economic risks at innovative changes of financing form in the health system of Ukraine.

This work shows the problem of investigation of methodological foundations of the consequences of the innovation introduction in the health care financing.

It is shown that the transition to an independent economic activity will inevitably leads the health care facility to strategic reorientation of health care to provide health care for profit, and further privatization and reprofiling economic entities.

The questions about shift effect of the priorities of health care workers providing certain types of medical services guided toward greater profitability were observed in this article.

Indexes which are used for calculating of doctors work productivity.

The problems of the introduction of innovation in payment of work of medical services were reviewed.

The possible economic risks at the innovative changes of form of health care financing were showed in this article. The number of problems discovered in these processes which may arise as in the individual health care institutions as in some patients as potential consumers of medical services.

The approaching to determining of risk introductions of innovation in payment of doctor's work was grounded.

Relevant research conclusions were formed.

The directions of further research in the issues under consideration were offered in this article.

The directions for further research in the issues under consideration were suggested. It appears appropriate based of innovation strategy development health institution to lay the priority interest in preventive health services over curative.

Keywords: economic risks, innovation, healthcare institutions, consumers of medical services.

Anna Marchuk

Administrative-territorial reform as a precondition of budget decentralization

The problematic issues of administrative-territorial reform in Ukraine are studied in this article. In the process of scientific search the meaning of category of "budget decentralization" is given with its basic purpose and functionality. The relationship of spatial, organizational and functional financial, economic and administrative components of the reform of the budget system of Ukraine is showed. The main stages of decentralization with the role of each component are showed; the importance of spatial organization of power in the process of budget decentralization is stressed. The necessity of consolidation of local communities as a way to form capable administrative units with sufficient financial base is identified. The analysis of organizational and legal conditions for budget decentralization based on the critical reviewing of national legislative acts in the field of administrative-territorial reform is given. Features of reforming the administrative-territorial system abroad and the principles of unification of communities at the present stage of budget decentralization in Ukraine are highlighted. Basing on the study of foreign experience of decentralization of power and budget system there is proved that increased transparency of the reforms involving the public financial management carries out educational and advisory activities in cooperation with authorities, public employees, the media and the public contributes to public confidence and a positive perception and supporting the implementation of reforms. There is also proved that effective progress of administrative-territorial reform as the first phase of fiscal decentralization will facilitate the development of local government at the basic level and increase quality of life and welfare.

Keywords: decentralization, territorial-administrative reform, local community, local authorities, local budgets, financial capability.

Olesia Totska

Analytical research of salary in Romania and Moldova

A brief review of scientific publications that describe various aspects of the educational sector in the two countries, which are south-western neighbors of Ukraine – Romania and Moldova, is conducted. Tables with indicators of the evolution of average monthly earnings in those countries for 2011–2013 are built. The individual rating for every type of economic activity (TEA) from 1 (the greatest) to 19 (most low level of salary) is appropriated. Grouping of 19 basic TEA after two authorial methodologies: depending on the size of profits in this field (first) and their rating position (second) is conducted. According to the first method, number of TEA in each group is different and internal spread ranges of indicators within groups are the same. By the second method TEAs in groups distribute evenly and the internal spread ranges of indicators within groups are different. All TEAs to five groups are up-diffused: 1) with the high level of earnings; 2) with the level of remuneration of labour higher middle; 3) with a middle wage level; 4) with the level of profits below middle; 5) with the low level of earnings. Data about education are analysed. Comparison of the got results to analogical in Ukraine is conducted. There is determined that the level of income of Romanians is higher than Ukrainians and Moldovan residents – on the contrary, lower. The most highly paid areas in neighboring countries are financial and insurance activities, information and communication; the least paid – accommodation and catering (in Romania), agriculture, forestry and fishing (in Moldova). Employees of education in Romania are on average earnings (the second method) and below the average (first method) level, and in the Republic of Moldova – low (the first method) and lower middle (second method) level.

Keywords: salary, lei, type of economic activity, grouping, ranges, indicators, education, Romania, Republic of Moldova, Ukraine.

Tkachenko Nataliia, Oksana Vodolazskaya

Harmonic analysis of fluctuations of underwriting result of insurer

Market processes are characterized by uncertainty and resistance. Any market environment tends to vary cyclically. The insurance market is no exception. It is also characterized by cycles of development. The activities of insurance companies and their underwriting results are characterized by cyclic character too.

The aim of the article is to investigate the insurer underwriting cycle in close connection with the underwriting phases of the insurance market and, on the basis of harmonic analysis results to make parametric decomposition of the time series of periodic oscillations of the underwriting results of the insurer with the release of the trend, periodic and random components.

Underwriting system plays a significant role in the activities of any insurance company. Financial stability of the company depends on professional management of underwriting. In managing the underwriting special attention should be paid to the analysis of the underwriting cycle (it includes the cyclical changes of insurer underwriting results), taking into account the phase of the underwriting cycle of the insurance market.

Regarding the cyclical fluctuations in underwriting results of certain insurance companies, the systematization of the views of economists possible to identify three main approaches to the allocation of the factors that cause such fluctuations:

– the volatility of supply and demand for insurance products;

– the specificity of the pricing mechanism for insurance products;

– the external influences on the activities of the insurer.

The analysis of cyclical fluctuations of underwriting results of insurance companies is based on harmonic analysis of periodic components of a time series of underwriting results.

Harmonic analysis determines the functional form of periodic oscillations of time series. This will help to improve the accuracy of forecasting calculations of the underwriting result.

An oscillating nature of changes of underwriting results of insurers was determined as the result of the analysis. Time series modeling performed by polynomial trend, but as it is noted, it does not always give satisfactory results. Method of harmonic analysis of periodic functions was used to separate the components of a periodic time series.

This study has allowed developing a scientific and methodical approach to forecasting the underwriting results of the insurer. Unlike another approaches, the proposed method provides a parametric decomposition of the time series of periodic oscillations of the ratio of net profit (loss) of the insurance company to the volume of insurance premiums with the release of the trend, periodic and random components as the results of harmonic analysis. This allows taking preventive measures to form a sufficient amount of insurance reserves in case of underwriting losses.

Keywords: insurance market, insurance company, underwriting cycle, underwriting result, harmonic analysis, trend component, periodic component and the random component.

Svitlana Koval

Features of the financial policy of banks in the context of current realities

The article deals with the theoretical aspects of financial policy banks. There is done the analysis of the interpretation of the concepts of “politics” and “financial policies” and offered the author’s interpretation of the term “financial policies of banks”.

On the example of PJSC “CB” Khreschatyk” there was done analysis of indicators that reflect the financial policy of domestic banks and the estimation of deposit, credit and pricing policies of the bank. The article also explores the positive and negative implications of the financial policy measures PJSC “CB” Khreshchatyk” caused by the crisis in the domestic banking system. The analysis found that flexible deposit policy of the bank aimed at attracting stable and predictable customer funds provided progressively increasing deposits. There was established orientation of monetary policy PJSC “CB” Khreshchatyk” on loans of different customer groups, businesses and individuals, and local governments. The research grounded conclusion about the prudence of monetary policy of PJSC “CB” Khreshchatyk”, which makes it possible to neutralize the risk of non-repayment of borrowings. There were marked problematic aspects of the pricing policy of PJSC “CB” Khreshchatyk”, which included excess interest rates on term deposits over interest rates on loans, enabling the bank, on the one hand, to preserve the customer base and a significant amount of borrowed funds, and on the other — led to the results of loss-making activities in 2014

The necessity of coordination of all components of the financial policy of the bank was established as well as the measures to improve the financial policy of domestic banks in a competitive environment and with the unstable economic situation.

Keywords: fiscal policy, monetary policy banks, deposit policy of the bank, the bank’s credit policy and price policy of the bank.

Olena Zaklekta-Berestovenko, Anna Ivanova

The problem of decentralization of budgetary authority: theory and practice

The purpose of article is theoretical justification of possible effects of impact of decentralization of the budgetary powers on a social and economic condition of the state. Need of implementation of the budgetary decentralization in the context of achievement of an optimality of proportions of redistribution of financial resources of the state is proved. It is found out essence of the concept “decentralization” from the point of view of various eco-

nomic concepts. Author's definition of the term of "decentralization of the budgetary powers" as delegation of powers in the sphere of formation and use of financial resources from the central authorities to bodies of local government with preservation of financial responsibility is offered. Works of the leading scientists on a decentralization perspective are investigated. The economic content of the budgetary federalism as mechanism of coordination of interests of participants of the budgetary process is reasonable. The main theories of the budgetary federalism from the point of view of opportunities of their application in modern conditions are considered. The main components of the budgetary federalism are allocated, namely: 1) accurate differentiation of powers between levels of the power; 2) settlements of vertical and horizontal imbalances by means of system of the budgetary transfers; 3) investment of appropriate levels of the power with sufficient volumes of financial resources. Key advantages and possible shortcomings of implementation of decentralization of the budgetary powers are defined. It is proved that decentralization of the budgetary powers will promote increase of efficiency of use of financial resources of the state and efficiency in decision-making of territorial value.

Keywords: decentralization, budgetary powers, fiscal decentralization, fiscal federalism, public goods and financial resources.

Vitalina Perevoznyuk

Development of the state financial support in water supply and sanitation

The author shows evolution of forms of the state financial support for citizens in the water and sanitation within the independent Ukraine. It provided to citizens in order to fulfil the principle of social justice in the form of privileges, grants, subsidies that are types of financial resources for enterprises. Enterprises, in turn, receive financial recourses from the state for the modernization of water supply and sewage infrastructure and tax privileges.

There are six stages in the process of evolution the mechanism of state financial support of the population in the area of water and sanitation, which had influence on the formation of own financial resources of companies: 1) 1991–1995, the prevalence budget subsidies in the structure of financial resources of the industry, granted to manufacturers in order to offset the cost of services; 2) 1995–1998 – gradual shifting the burden of payment for services in the population pays 60% of the value of services, growing role of subsidies; 3) 1998–1999 – increase in compensation for the public service cost to 80%; 4) 1999-2006 – cancellation of a number of benefits in 2000, which led to a reduction of their share in the structure of financial resources, further increasing the share of subsidies; 5) 2006–2011 – formation of own financial resources of the enterprises through privileges, grants for reimbursement of the difference in price and subsidies; 6) 2011 – up to now – saving trends of the previous period, the growth of the share of subsidies.

Despite reforms in public financial support of citizens, significant debt problems of the population for services and tariff refunds on the actual cost of services remain relevant.

Keywords: state financial support; water supply and sanitation enterprises; financial resources of enterprises; financing; subsidies; benefits; self-cost; tariffs.

Roman Syvak

The concept of sustainable development of world economy and the transformation of value system from the standpoint of scientific studies

Society values system condition was investigated on modern stage of global world order incipience. While research there were discovered imbalance features of this system resulting from the selfish-environmental society behavior progress aimed at non-renewable

resources consumption increase in conditions of absence of global institutions stopping world economy global subjects causing containment, i.e. main energetic, land and water countries-suppliers, and also multinational companies, these resources transformers. The growing trend of vital resources global consumption can lead to their redistribution with use of power, so there exist threats to humanitarian and military security. One of the main described negative reasons of human activities effects is syndrome of consumer ignorance caused by the dominance of the design values enrichment through motivation of consumption for consumption. The research showed the necessity of sustainable development transforming concept, which involves simultaneous constancy progress of society, economy and ecology: retardation of value transformation society needs its ahead development, domination under economic, and environmental issues require implementation of superfast resuscitation and preventive approaches based on new value orientations of this development. It was determined that the present state of the world economy, including its resource component requires immediate drastic measures to balance the vector of its development. This balance is impossible without the development of new tools based on radically new concepts. The global economy, which almost has only profitability target of over the past decade, distorted a society value system, in fact with ignorance of social, humanitarian and environmental values. There was grounded the necessity to transform consuming economic values to economic, designed to serve the objectives of social and environmental levels. There is nominated a hypothesis about reduction of economic goals significance that will contribute to the development of economic governance tools, which are able to link and balance economic, social and ecological sustainable development vectors of global economy.

Keywords: society values system, globalization, sustainable development and global economy.

Olga Sobko

Intensifications of enterprise individual intellectual capital value creation effects on the base of talent management conception

Research objective. The aim of the research is the development of theoretical dominants of the intensifications in enterprise innovation intellectual capital value creation effects caused of intellectual portfolio management.

Methodology of the research. The theoretical and methodological basis of the research is the statement of modern economic science, economic theory concepts, scientific works of national and foreign scholars and experts in the sphere of total cost management, particularly the theoretical ground of vectors expediency of modernization of methods in enterprise innovation intellectual capital value creation effects assessment caused by a advantages of intellectual portfolio management application. The emphasis of intellectual portfolio management of the intensifications in enterprise innovation intellectual capital value creation effects inquiring amendment of principle and methodological measuring aspects. The author suggested her own approach to the forming of assessment methods in enterprises innovation intellectual capital value creation effects and there was made indicators classification and there was provided the calculation methodology. There was proposed capital stock of organizational competence as a synthetic indicator, the development of which makes positive changes, i.e. “value gap” at enterprise.

The degree of foundation of scientific statements given in the article is based on the usage of complex general scientific and special research methods: historical and logical method is used for study of general-theoretical foundations and evolution of the development of concept of intellectual capital and the theory of value creation considered in the

light of the development of the enterprises of innovation intellectual capital on the base of intellectual portfolio management which became methodological research basis; method of theoretical generalization is used for scientific research works in the theory of intellectual capital, value enterprise creation particularly its effects assessment; abstract and logical method is used for a deep analysis of the key terms characterizing the theory of enterprise of innovation intellectual capital value creation and its effects measurement methodic; methods of induction and deduction, analysis and synthesis are used for comparison of the main scientific approaches to the interpretation of the essence "innovation intellectual capital", "enterprise of innovation intellectual capital value creation", "effect of enterprise of innovation intellectual capital value creation", "intellectual portfolio management" and "enterprise intellectual portfolio"; method of comparison and grouping is used for systematization of indicators used for assessment of effects of enterprise of innovation intellectual capital value creation; system and structural analysis is used for defining of intellectual portfolio management influence on the intensification of effects of enterprise of innovation intellectual capital value creation; abstract and logical method is used for theoretical summarizing and making conclusions; method of hypothesis of rational behavior is used for emphasizing principles and criteria of forming assessment methods in enterprise of innovation intellectual capital value creation effects; graphic method is used for a visual representation of formula for calculation of indicators of enterprises of innovation intellectual capital value creation effects caused by of intellectual portfolio management application and of tables, figures representation.

Results. Implementation of modernization of assessment methods in enterprises value creation effects based on innovation intellectual capital development allows increasing of cost management effectiveness, revealing the reserves of innovation intellectual capital.

Novelty of the paper is author's interpretation of the term "innovation intellectual capital", "enterprise of innovation intellectual capital value creation", "effect of enterprise of innovation intellectual capital value creation" "enterprise intellectual portfolio management", "enterprise intellectual portfolio" and her own approach to methodical bases of forming technology of assessment methods in enterprises of innovation intellectual capital value creation effects.

Practical effect. Theoretical research principles recommended for improvement of the modernization of assessment methods in enterprises of innovation intellectual capital value creation effects; discovering of reserves of strengthening effects of enterprise innovation intellectual capital creation caused by spreading of intellectual portfolio management; defining building of intellectual portfolio management usage which can be used in modern enterprises of different property forms, sizes and peculiarities of management were investigated and proved.

Keywords: enterprise innovation intellectual capital, enterprise value creation, value gap, intellect-potential value, actual value, intellectual portfolio, intellectual portfolio management, intellectual property portfolio.

Tetiana Artemchuk

Problems of effective functioning of natural monopolies and basis to solve them by government regulation

The article suggests the research of the features of theoretical aspects of monopoly in the economy of Ukraine and the mechanism of their influence on the economy and the efficiency of enterprises of natural monopolies. The principles and conclusions received as the result of the research in the field of natural monopoly may become conceptual framework on the microeconomic level in the process of improving the development of the organization and pricing of the enterprises — natural monopolies as well as in the modeling the

policy of macroeconomic antitrust regulation that is done by the state. There are reviewed the essence and peculiarities of natural monopolies related to network organization of production, the feasibility of specification of the criteria of classification of the enterprises to the category of the subjects of natural monopolies in the conditions of the domestic economy, unjustified growth of costs per unit of the outputs by the conditions of maintaining the activity of parallel networks. The article analyzes the influence of globalization of natural monopolies: amount of production, economic and social effectiveness and trends of changes in the market structures and features of monopoly in the economy of Ukraine. There are investigated the methods of monopoly pricing and principles of their regulation, reduction of the investment financing of the objects in energy production in the total funding at the expense of surcharge to the active tariff for electricity and heat energy, when significant funds were directed towards solving problems in other sectors of the economy. There are reviewed the disadvantages of setting tariffs by limiting profitability (profit margins) where the total cost of production forms the base in Ukraine, which doesn't encourage the subjects of home-keeping to conserve the resources and stimulates the increase of financial expenses over the required level. It is proved that the increase of the tariffs in the field of energy is mostly caused by inefficient management.

The results of reviewing the problems of regulation of the markets of natural monopolies make pay special attention to research of features of pricing mechanism for energy producing state companies, which are natural monopolies in Ukraine, and to the recommendations for improving the state regulation of natural monopolies in terms of economy of Ukraine.

Keywords: natural monopoly, market structure, monopoly pricing, efficiency, antitrust regulation, tariff price regulation.

Artemchuk Andrii

Arguments for direction of attracting investments in the development of energy sector companies

The article suggests approaches to ensure the quality electricity supply to consumers in accordance to international standards and national regulations in reducing the technological power consumption and average length of time of long interruptions in the power supply through the development of the investment project of reconstruction of power distribution network supply of power companies. There were examined the connection between energy network technical state and the efficiency of their functioning and obtainment of the quality indexes of electricity supply to consumers. There were chosen basic indicators of the functioning of the power companies, i.e. technological power consumption and reliability of electric power, which had a connection with interruptions of long duration in the power supply. The article shows the logical connection of improvement of quality of energy supply and the need for investment in the development and reconstruction of relevant networks. There are justified directions of investments in projects that improve the efficiency of electricity supply taking into account the principles of project analysis and impact of factors of the investment in project environment including the available investment potential and investment risk as a factor of the upshot of the investment project. The research determined features of the project analysis as a dynamic process that takes place in time and subject aspects. Setting boundaries of these define the purpose of the project, actually available resources and organizational measures. The investment risk factors of legal conditions, macroeconomic stability, the level of monopolization, market level and corruption in the state are necessary to refer to. Methodical base of the research is formed by principles of investment theory and project analysis, advanced management concepts, investment and project management, as well as scientific works of domestic and foreign economists on

the problems of assessing the effectiveness of investment innovative projects, regulations of power supply companies of Ukraine. In the process of research there was used method of logic synthesis (in the research of the features of using investment project analysis), system methods (in the evaluation of impact and determining the current investment project factors), method of project analysis (evaluation of advantages and disadvantages of alternative projects, setting goals, prioritizing).

Key words: quality of supply, technical losses, reliability, reconstruction of energy networks, investments, investment projects, project analysis and environment of investment projects.

Alexandra Patryak

Accounting for corporate rights in stages of the life cycle: a practical aspect

Lack of uniform accounting methods issued by corporate rights reduces the quality of accounting information used by users for making economic decisions, particularly in investment. In this regard there is the need to improve existing approaches to accounting operations with corporate rights emitted by a corporation.

The study's aim is to develop theoretical positions and practical recommendations for improving corporate rights accounting, its quality and information support of decision-making by issuers of securities within the corporate governance system of funding.

The study used general scientific and special methods and techniques. With the establishment of a causal connection and using the method of modeling there was formed a complex order to display operations with corporate rights and the stages of their life cycle.

The results of the study proved the accounting order of operations for the life cycle of corporate rights. The proposed methodology takes into account the civil status of the subjects of corporate relations and tax requirements for appropriate business operations. The use of such developments will increase the quality of accounting and information support for management decisions on prospects of financing of the company.

The development of an integrated methodological support for accounting corporate rights which is achieved by taking into account the life cycle stages of corporate rights is presented in the article. Using this approach will help to improve the reliability of accounting data on transactions with corporate rights, state obligations on such transactions. In addition, it will help to create an information base, which will meet the requirements of tax legislation on the taxation of income from corporate investor rights.

Application significance of the results is to improve the quality of accounting and information support of decision-making on the use of corporate rights as a tool for funding.

Keywords: corporate law, share capital, removed capital, dividends and accounting.

Oleksandr Dluhopolskyi

Angus Deaton about consumption, incomes and happiness

The article deals with the significance of scientific researches of Angus Deaton – Nobel Prize laureate in Economics 2015 – in the context of the relationship between macro- and microeconomics. The "Deaton paradox" is discussed as a situation when general level of consumption does not changed so dramatically as consumer's income growth or decline. This situation is related to the fact that aggregate data on average income is rather misleading indicator of socio-economic development, as can exist the situation of more or less equal income distribution and wider deviation of the average level, when great amount of population finds itself below the poverty line. In the article we characterize A. Deaton's views on the content of subjective well-being, which is measured by two parameters: emotional well-being, which appeals to everyday human experience and intensity associated

with feelings of joy, admiration, anxiety, sadness, anger; personal assessment of life that appeals to somebody's relation to it. The position of researcher according to assistance for poor countries is grounded, which he considers as destructive and that does not solve the systemic problems of poverty but creates parasitic attitudes in a society that lives on donor funds. In general, the role of scientific works of A. Deaton to establish a deep relationship between individual economic decisions and their consequences for the all economic system is grounded.

Key words: "Deaton paradox", "Isterlin paradox", Preston's curve, consumption, poverty, welfare, divergence, happiness and life satisfaction.

ДО ВІДОМА АВТОРІВ “ВІСНИКА ТНЕУ”

“Вісник Тернопільського національного економічного університету” виходить чотири рази на рік українською та російською мовами. До друку приймаються статті, які мають наукову і практичну цінність. Терміни подання матеріалів: у 1-й номер журналу – до 25 грудня попереднього року, в 2-й номер – до 25 березня поточного року, в 3-й номер – до 25 травня, в 4-й номер – до 25 вересня.

Для участі у формуванні збірника необхідно подати:

1. Електронний та роздрукований на папері варіант статті українською та російською мовами, оформлений відповідно до наведених нижче вимог, виконаний у редакторі MS Word.

2. Електронний варіант анотації англійською мовою (12–14 рядків).

3. Електронну копію витягу з протоколу засідання кафедри з рекомендацією статті до друку та рецензії наукового керівника або іншого фахівця у певній галузі знань, який має науковий ступінь або вчене звання (обов’язково подають лише аспіранти та здобувачі).

4. Файл із відомостями про автора (прізвище, ім’я та по батькові, науковий ступінь, вчене звання, посада, місце роботи, поштова адреса, контактні телефони, шифр і назву спеціальності, за якою подається стаття, адреса електронної скриньки).

Подані авторами статті розглядаються лише після подачі повного пакету супровідних документів.

Основні вимоги до підготовки й оформлення матеріалів:

1. Індекс **УДК** (зліва великими літерами, шрифт – жирний)

Пункти 2, 3, 4, 5 та 6 подаються трьома мовами (українською, російською, англійською).

2. Автор (справа вказується повне ім’я, по батькові та прізвище автора світлим курсивом, прізвище – великими літерами).

3. Відомості про автора (авторів) (у називному відмінку, відомості про науковий ступінь та вчене звання (без скорочень), посада та місце роботи автора (повністю без абревіатур), детальна контактна робоча адреса з поштовим індексом, назва країни, контактний телефон та адреса електронної скриньки.

4. Назва статті (по центру, великими літерами, шрифт – кегель 16).

5. Анотація (курсивом з абзацу; обсягом 12–14 рядків, необхідно відобразити: предмет, мету роботи, метод чи методологію проведення роботи, результати роботи, сферу застосування результатів. У тексті анотації варто застосовувати значимі слова з тексту статті. Положення, що викладаються, повинні логічно випливати один з іншого. Текст анотації повинний бути лаконічний і чіткий, вільний від другорядної інформації, зайвих вступних слів, загальних і незначних формулювань).

6. Ключові слова (курсивом з абзацу, не менше п’яти слів або словосполучень). Ключові слова не повинні повторювати назви статті.

7. Код JEL класифікації (JEL classification codes) (розміщуються під ключовими словами, кількість – від 1 до 5, в одному рядку, через кому, жирним. Наприклад: JEL classification: C12, C14, C18).

8. Текст:

- Відповідно до Постанови президії ВАК України від 15.01.2003 р. №7-05/1 “Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України” наукові статті повинні мати такі необхідні елементи: постановка проблеми в загальному вигляді та її зв’язок із важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, де започатковано розв’язання цієї проблеми і на які опирається автор; визначення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячена стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з дослідження автора і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку.
- Обсяг статей для докторів і кандидатів наук – до 18 сторінок, для аспірантів і здобувачів –10-12 сторінок тексту, роздрукованого на папері формату А4 через 1,5 інтервалу кеглем 14 шрифтом Time New Roman; поля зліва, знизу та зверху – 20 мм, справа – 10 мм.
- Кількість табличного матеріалу та ілюстрацій повинна бути мінімальною. Цифровий матеріал оформляється таблицею, яка має порядковий номер (друкується курсивом справа, наприклад, *Таблиця* 1) і назву (друкується над таблицею по центру). Ілюстрації також повинні нумеруватися і мати назви, які вказуються під кожною ілюстрацією (наприклад, Рис. 2. Класифікація податків.).
- Автори відповідають за точність наведених у статті термінів, прізвищ, даних, цитат, статистичних матеріалів тощо. Скорочення слів і словосполучень, окрім загальноприйнятих, не допускається. Текст статті автор повинен уважно вичитати і завізувати, сторінки – пронумерувати.
- Список використаної літератури розміщується після статті під заголовком “Література” у 2 варіантах (українською та англійською мовами), кількість джерел не менше 10, нумерація джерел здійснюється в порядку посилання на них. Бібліографічний опис літературних джерел здійснюється згідно з встановленими вимогами (Бюлетень ВАК України. – 2000. – № 2. – С. 61–62). Посилання на літературу в тексті подавати у квадратних дужках, наприклад, [5, 120; 7, 94-95], де перша цифра вказує порядковий номер джерела в списку літератури, а друга – відповідну сторінку в цьому джерелі; джерело (зі сторінкою) відокремлюється від іншого крапкою з комою (;).

Обов’язково необхідно вказати, що матеріал подається до публікації вперше і не був раніше опублікований.

Матеріали, що не відповідають зазначеним вимогам, не приймаються до розгляду. Рукописи статей підлягають додатковому редакційному рецензуванню. Відхилений оригінал авторові не повертається, лише надсилається рецензія на доопрацювання.

Сподіваємося на плідну співпрацю.

Редакційна колегія
“Вісника ТНЕУ”.

46009, м.Тернопіль, вул. Львівська,11 “Тернопільський національний економічний університет”, (стаття у “Вісник ТНЕУ”).
0352-47-50-76
tneu_visnuk@ukr.net

Журнал включено до “Каталогу видань України”.
Передплатний індекс журналу “Вісник Тернопільського національного економічного університету” **23622**